

MANA

Nr 4-5

1964

MANA Kirjandus- ja kultuuriajakiri. Ilmub neli korda aastas.

MANA PEAESINDAJAD

- Austraalias:* Nädalaleht „Meie Kodu”.
Estonian House. 141 Campbell St., Sidney, N. S. W.
- Inglismaal:* Leida Kukas.
14, Courtfield Gardens, London S. W. 5.
- Kanadas:* Ajaleht „Meie Elu”.
Estonian House, 958 Broadview Ave,
Toronto, Ont.
W. Pent.
General Delivery,
Ottawa, Ont.
- Prantsusmaal:* Vahur Linnuste.
54, rue Montparnasse, Paris 14:e.
- Hollandis:* Vilma Belifante.
Larixlaan 238, Rotterdam 12.
- Saksamaal:* Veli Kudres.
Schlachthausstr. 10/c, 75 Karlsruhe
- Soomes:* Veljo Grünthal.
Kauppiask. 11 A 4, Helsinki.
- U. S. A.-s:* Vootele Vaska.
703 Nottingham Rd. Baltimore 29, Md. USA
Linda Kaldmäe.
830 W. Sunnyside, Chicago 40, Ill.
- Uus-Meremaal:* Juhan Tork.
725 a Remuera Rd., Auckland, S. E. 2.
- Toimetus:* c/o Ivar Grünthal, Södra Vägen 6, Göteborg.
Postgironr. 43 41 91. Rt. 20 67 62, 17 57 30.
Pank: Svenska Handelsbanken, Göteborg.
c/o Hellar Grabbi.
2129 Suitland Terrace S. E. Washington, D. C. 20020
- Toimetusesekretär:* Paul Laan, Mellanbergsv. 87, n. b., Hägersten. Rt. 19 36 96.
- Talitus:* Box 17, Bandhagen 1. Tel. 47 60 10.
- Ansvarig utgivare:* Liidia Neostus-Undhagen.
- Tellimishind:* Rootsis a. 30 krooni.
U.S.A.-s ja Kanadas a. 6 dollarit.
Inglismaal ja Austraalias a. 2 naela.
Mujal vastavalt rahakursile.

Peatoimetaja d: Ivar Grünthal, Hellar Grabbi

Toimetus: Ivo Iliste - Ilmar Laaban - Paul Laan (toim. sekretär) - Paul Reets -
Alur Reinans - Vootele Vaska - Johannes Aavik (keel) - Endel Kõks (kunst) -
Rein Silberberg (teadus) - Mardi Valgemäe (teater-film)

Vastutav toimetaja (ansvarig utgivare): Liidia Neostus-Undhagen

SHAKESPEARE: LAULE NÄIDENDEIST

Eelmärkus

Järgnevas esitatakse väike põimik laule Shakespeare'i komöödiaist ja tragöödiaist. Suurimana ilmneb Shakespeare'i lüüriline anne küll ta sonettides, milledest nende ridade autor juba ligemale kolmkümmend aastat tagasi avaldas enam-vähem kõike olulisemat sisaldava valimiku. Sonettides Shakespeare räägib omaenda nimel, väljendades isiklikke tundeelamusi nii intensiivselt, et neist küll väga kaheldava õnnega korduvalt on püütud rekonstrueerida luuletaja intiimbioograafiat. Laulud sellevastu on kõik pandud näidendite tegelaste suhu ning sisult ja meeleolult kuuluvad situatsioonilisse konteksti, lüüriliselt rikastades ja süvendades tundemõju. Näidendite süngematel momentidel esineb neid harva. Suures enamikus on nad õhulisemat, mänglevamat laadi kui formaalsemaid, graviteetsemaid pärimusi järgivad sonetid, kuigi näiteks nõidade laul „Macbethis“ ilmsesti kuulub traagika valda, andes sellele oma jubedalt-groteskse lisailme. Vastupidisesse äärmusse kuuluvad õuhaldja Arieli laulud „Tormis“, ses äärest ääreni meloodiliselt helisevas Shakespeare'i hilisteoses.

Shakespeare elas ajal, mil muusika, eriti vokaalse muusika harrastus Inglismaal oli erakordselt suur. On ilmne, et ta oma laulud kirjutas tõelise andumusega, ning nende vähegi hooletu käsitlus tõlgetes paratamatult riisub ta näidendeilt suure osa nende võlust. 16. ja 17. sajandil oli Inglismaa muusika alal üks Euroopa kõige produktiivsemaid

maid. Alles 18. sajandil kuivas inglaste muusikalise loomingu soon ning juhtiv koht helikunstis jäi mandrilt toodud meistrite kätte. Enne seda aga moodustas muusika eriti kõrgema aadli seas hariduse ühe keskseima osa. Henry VIII ja ta tütar Elizabeth olid mõlemad aktiivsed muusikud, hooakond mängis lauto, luuletas, komponeeris ja laulis. Ja ka laiema rahvahulgad elasid helitaide võlus. Veel 1666. aastal, määratu tulekahju ajal, mis hävitas suure osa Londonist, kirjeldab Samuel Pepys oma salapäevikus, kuidas jõge mööda tule eest põgenevate kodanike paatidel üllataval määral oli näha muusikariistu, eeskätt tolle aja primitiivsemaid klaveri eelkäijaid, virginaale.

16. sajandil oli inglise vokaalmuusika päämiselt kahte laadi: kodusem „air“, s. t. mitmestroofiline, igas stroofis sama meloodiat kordav soololaul, ning nõudlikum, Itaaliast pärit „madrigaal“, algusest lõpuni läbikomponeerit polüfooniline laul, mida sageli saatis mitu pilli, koguni väike orkester. Shakespeare'i draamade laulud kuuluvad peagu eranditult esimesse, rahvapärasemasse liiki, ning mõnel puhul on tõenäoline, et ta laulutekstid põhjenevad vaid kergesti varieerit populaarsetel laulupaladel. Neiski on siiski kõikjal näha ta herka meistrikätt.

Tihedast dramaatilise situatsiooniga kokkukõlvusest hoolimata on need laulud väheste erandi

tega ka omaette arusaadavad ja nauditavad. Siin esitetaist vajavad ainult üksikud lisaseletusi. „Veneetsia kaupmehest” võetud laul kuulub stseeni, kus Portia kosilane Bassanio peab tegema valiku kolme laeka hulgast. Üks laegas on kullast, teine hõbedast, kolmas tinast. Portia armastab Bassaniot, ning et teda õigele valikule juhtida, laseb ta temale ette laulda laulu, mille mõte seisneb selles, et arm, mis imetleb toredust ja rikkust — mis ei

tule südamest, vaid silmadest — on valearm ja kaob ühes seda ahvatleva toredusega. Bassanio saab sellest aru, valib tinalaeka ja võidab Portia endale. Oma esimeses kahes laulus Ariel narrib kuningapoega Ferdinandi, kes arvab oma isa olevat tormis hukkund. Oma viimases laulus senini võlurhertsog Prosperot teenind Ariel rõõmutseb vabanemise üle: ta tohib jälle vabalt vallatada ja ilutseda omas õhuellemendis.

Komöödiast „Kaheteistkümnes öö”

1.

Kus luusid, arm? Näe, armsam ligi.
Oh tule, kuula ometigi
sõpra, kel kõik viisid suus.
Ära, laps, nii kebjalt leksi —
arm viib ühte, arm ei eksi,
see iidne tõde ikka uus.

Kus on arm? Ei taeva taga.
Kui naerda saad, siis naera aga —
mis veel tulla võib, ei tea:
võib viia aarded aeg ka rikkalt.
Mu väike västrik, suudle pikalt —
noorus, noorus pageb pea.

Ja kui mina olin veel väike, väike vend,
hei-hõissa, tuuled ja vihm,
näis kõik vaid lust ja laul ja lend,
sest vihm, see vihmitseb iga päev.

Ja kui siis minust sai täitsa mees,
hei-hõissa, tuuled ja vihm,
lõid ukсед kui vargal kõik kinni mu ees,
sest vihm, see vihmitseb iga päev.

2.

Võtku mind, võtku mind surm,
põrmu mul peitku kurb mustendav rüü.
Matku mind, matku mind nurm,
ah, kaunile kuulub kõik süü.
Too kätteks oksi jugapuult,
surilina!
Ei kärsind ükski hing nii truult
kui mina.

Ärgu urb, ärgu urb ega õis
ehtigu kirstu, mis mustaga kaet.
See, kes kurb, see, kes kurb olla võis,
ärgu teadku, et õnnetu maet.
Küll mitmeil, mitmeil õhkaks rind,
ah, ent rutta
mind matma, kus ei keegi mind
tea nutta!

3.

Aga kui siis, ah, tuli naisevõtt,
hei-hõissa, tuuled ja vihm,
siis ma kekats sain tunda kibedat tõtt,
sest vihm, see vihmitseb iga päev.

Kui tõppe lõppes jaun ja jaur,
hei-hõissa, tuuled ja vihm,
jäid trööstiks tops ja viinaaur,
sest vihm, see vihmitseb iga päev.

Ilm algas ammu, kuid üks on õpp,
hei-hõissa, tuuled ja vihm,
miks kipp? miks kõpp? Nüüd lool on lõpp,
kuid nalja siin, nalja toob homnegi päev.

Mis on arm?
(„Veneetsia kaupmehest”)

Mis on arm? Kus sigines?
Kas sündis pääs? Kas südames?
Kes tal isaks? Toitjaks kes?
Vasta, vasta!

Silmis sigib, toiduks tal
on pilgud, häll on lauge all —
häll saab sängiks surijal.
Andkem lahkunule au,
löögem kella — piu ja pau.
Kõik. Piu-pau!

Tuul, tuul, too tuisuhood
(Komöödiast „Nagu teile meeldib”)

Tuul, tuul, too tuisuhood —
vähemat tuska tood
kui tänamatu hing.
Kihvu ei nähta sul,
olgu sul kuigi hull
see kiunuv ulg ja ving.

Hei! — laula, hei! keset lehtede vidu —
ons sõprust, ons armu, mis kiirelt ei kidu?
Hei, lehtede vidu!
Oh põlve! oh pidu!

Külmeta, taevavõlv!
Sääl oli halvem põlv,
kus heldus halvaks peet.
Jäätad küll järve vee—
nii meid ei salva see
kui sõbra teesklev reet.

Hei! — laula, hei! keset lehtede vidu —
ons sõprust, ons armu, mis kiirelt ei kidu?
Hei, lehtede vidu!
Oh põlve! oh pidu!

Nõidade laul
(„Macbeth'ist”)

1ne nõid. Kolm kord kräunus kirev kass.
2ne nõid. Neljat korda niuksus siil.
3as nõid. Kõhnsilm hüüdis: „Nüüd! just
nüüd!”

1ne nõid. Ringi, ringi raugemata!
Mürkjad sooled patta — patta
külmalt kivilt võetud konn,

too, kel higi hukkav on.
Kolmkord kümme päeva
põõnas —
sisisegu sortsisõõnas!

Kõik. Kiiremaks te jõud ja jak, paja podin, puie praks!
2ne nõid. Kupatagem laukasiugu —

lasku keevas katlas liugu!
Kaku tiib, keel vastikult
rästikult ja nastikult,
koera kihv ja nirgi naba,
sisaliku silm ja saba
keegu, et me leem saaks paks —
põrgulummul kasvab jaks.

Kõik. Kiiremaks te jõud ja jaks,
paja podin, puie praks!

3as nõid. Lohesoomus, hundihambad,
magu hailt ja roiskund rambad,
mis ta kõhu limas leotand,
juudi kops, kes taevast teotand,

surmaputk ja jugapuu
oksad ööst, mil peitus kuu,
kitse sapp ja kiskja käpp,
türklasnina, lapse näpp,
kelle koolnult heitnud lita
kraavi — leek, neid keeda, küta!
Sooled tiigrilt veel, siis teeme
tuhusaima lähuleeme.

Kõik. Kiiremaks te jõud ja jaks,
paja podin, puie praks!

2ne nõid. Verd ka pärdikult, et jahtuks
kihav kõrt ja lumm ei lahtuks.

*Guideriuse ja Arviraguse leinalaul
surnuks peetud Imogenile
(näidendist „Cymbeline”)*

Ära pelga tormituult,
põuda, pakast ega halla:
maise töö sa tegid truult,
palk sul käes, saad ulu alla —
kaob nii käharate kuld
kui korstnapühkur — kõik on muld.

Ära pelga võimureilt
kurja kiisu, mõna mõrkjat:
leiba sa ei oota neilt,
samad nüüd sul kuused, kõrkjad.
Ei aita uhkus, tarkus, kuld —
kõik vajub mulda, kõik on muld.

Ei sind kohuta nüüd kõu,
ei kähvatavad piksenooled.
Laim ja kurjus kaotand jõu,
lõppend vaevad, hädad, hooled.
Kõik arm, kõik hurm, täis noorustuld,
kord kustub hauda — kõik on muld.

Ärgu lumm sind leidku,
kurja pillku heitku!
Ärgu tondid roitku!
Heldeim hool sind hoidku!
Rahus sulgugu su laud
ning saagu kuulsaks kord su haud.

*Ophelia laule
(„Hamletist”)*

1

Kuis su tunnen kallima —
ei kõnetle mõnd teist?
Merekarbist kübaral,
sauast, sandaleist.

Preili, surm viis armsa siit,
ainsa siit viis surm,
kivi kääpa jalutsis,
päätis lokkav nurm.

Lina tal valge kui lumitet,
lilledega kaeti —
ei saand armsalt silmavett,
kui hauda maeti.

2

Ja kas ta ei tulegi eal?
Ja kas ta ei tulegi eal?
Ei mulla alt tulda!
Nüüd maetakse mulda —
ei tule, ei tule säält eal.

Ta habe kui lumine hang,
kui linane koonal ta juus.
Oh palugem taevast,
et hing pääseks vaevast!
Kõik kaebused surevad suus.

Arieli laule
(näidendist „Torm”)

1

Tulge liivaluitele
koos uitele!
Tee nüüd niksu, suudlev summ —
ju tuul on tumm —
tippa, hüppa säält ja siit,
liugle, lauldes haldjaviit.
Kuulge: huu! —
Õel ja võik —
Huu ja huu! —
Käib koerte hõik.
Nüüd kuulge: nii
säält kaugelt kekutades kukk
teeb häält: kikerikii!

2

Vees viis sülda sügaval
su isa pillk täis pärlhurma,
igast luust tal sai korall,
ei säält all ta tunne turma,
sest nii luid kui liikmeid puutus
võluvõimsalt meremuutus.
Näkikell lööb viimast au.
Piu-pau!
Kuule, kuidas kostab: piu ja pau!

3

Õisikuist kui mesilind
imen mett, säält leidke mind.
Ei säält huugi huikeid pelga,
talveks nahkhiir võtab selga,
lendan lõunasse kui lind.
Lõbus mul, lõbus mul hõilutaval
lehise kiigel säält õilete all!

Tõlkind Ants Oras

SONETID

CXXIX

Vaim raiskub roojuse ja häbi merre,
kui toimib kiim; ning toiminguni kiima
julm jälkus, reetlik, rõve, kastund verre
viib alatusse, valmis roima viima;

vast rahuldet, ju põlat; taga aet
täis meeletuse kihku; vaevalt naudit,
ju meeletusse vihasöösti maet —
õel sööt, kus peidul hullust-toovad taudid!

Toob hullust isutav, toob hullust saadu;
julm otsingul — ka evituna julm;
tend himusta — tast pettund, tuimalt paadu;
eest veiklev vikerkaar, ta tagant — ulm.

Kõik teavad seda — teavad, kuid ei tõrgu
teed käimast taeva, mis viib põlat põrgu.

CXLVI

Mu vaene hing, mu patupõrnu tuum,
kes vaenuvägedele annud tüüri,
miks lahastet ja tühjund seest su ruum,
ent nõnda uhkelt ehid välismüüri?

Su rent nii üürrike, su kulud kallid —
miks raiskad raha hoonetele, mis laob?
Miiks peavad ussid, lukumurdjad hallid,
kõik pärima? Kas nii su keha kaob?

Hing, teenri kahjust kasvagu su küllus —
ta nälgigu, kui vaid su rikkus suurdub;
müü vilets kest, kuid osta taeva üllus —
las närbub koor, kui tuumas elu juurdub.

Su toiduks Surm, kes inimpõrnu pureb, —
kui sureb Surm, mu hing, kes siis veel sureb?

CL

Mis võimult said nii ülivõimsa jõu
et ebatäius valitseb mu hinge,
et näen ka ilmsi nähtus pettenõu
ning vannun, et ka kirkaim kiir on sünge?

Kust saab sul õilsa kaju jõledaim,
et toimingute jätiseistki vaatab
sul taide jõud ja hurm ning hülgab vaim
mul hädust, ent su pahe hädust jaatab?

Miiks armastan sind seda rohkem veel,
kui kasvavat näen oma vihavõlga?
Mu armu pilkab teiste põlgav keel,
kuid ära teistega mu saatust põlga!

Kui armsad mul su vääritus ja vead,
siis olen väärt, et sa mind armsaks pead

CLII

Mu arm on vandund valet, seda tead,
kuid sinu arm on kakskord valet vandund;
üks tõotus murdus sul, uut mutta vead,
uut viha vannub hing, mis vastselt andund.

Kaht vandemurdmist nean sul, ise neetu,
sest murrann kümneid! Mul on rohkem süüd,
sest kõik mu vanded sulle on täis reetu,
on uppund kõik mu usk, mu ausam püüd.

Sest vandusin, et sügav, eht ja siiras
su arm, et truu su hing, su helkiv täht;
et hiilgaksid, seks pime öö mind piiras
või valeks vandus silm, mis ilmselt näht.

Ta vandus, et sul kiirgab pilk ja pale.
Oo sünge vanne, tõde teotav vale!

Tõlkind *Ants Oras*

MÕTTEID JA ARVAMISI

Kõik keeled lähevad halvemaks normeeritud kirjakeele seisukohalt vaadatuna, sest suure massi, rahva kõnekeel muutub, osalt murrete mõjul osalt lihtselt kuludes; teatavad grammatilised peenused kaovad. Seetõttu tekib yha suurenev erinevus kirjakeele ja kõnekeele vahel, nagu see muu seas eriti silma torkab Rootsis.

Niisuguste muutuste tõttu on viimaks välja surnud nii mõnedki keeled, nii vana ladina ja kreeka keel.

Et seda kirjakeele oskust ka rahva kõnekeeles säilitada ja seega kirjakeelt ennast, selleks peaks ette võetama mingi otse riigivalitsuse poolt läbimõeldud ja korraldet aktsioon. Seda aga ei ole seni veel kuskil tehtud.

*

Ylikooli keeleteadlased ei ole kuigi palju huvitet tegeliku keele (kirjakeele) arendamisest ja rikastamisest, sest seda tegevust ei pea nad teaduslikuks. Nemad uurivad enam rahvamurdeid, vanemaid vorme ja sõnade päritolu ning etymoloogiat. Ja kui uurivadki kaasaegset kirjakeelt, siis ainult selleks, et selles nentida ja registreerida teatavaid keelendeid ja sõnu, aga ette panna selles mõnesid muutusi, parandusi ja täiendusi, seda ei peeta teaduslikuks.

Seepärast olen keeleteadlasi võrrelnud botaanikutega, kes taimi kirjeldavad ja liigitavad, tegeliku keele arendajaid aga kunstadeinikega, kes tahavad õilistada teatavaid taimi ja uusi sorte välja aretada.

*

Et eesti gymnaasiumi lõpetajad kyllalt hästi ära ei õppind eesti keelt õigekeelsuslikult, tuli sellest, et grammatikat õpeteti ainult alamais klassides, kus õpilased oma nooruse tõttu veel hästi aru ei saand sellest ega meeles pidand.

Nõnda tehti suurrahvaste eeskujul, kellele keeled on palju rohkem välja kujunend ja stabiliseerund ja kus haritlaskond seda yldi-

selt kaugelt paremini oskab. Kõik õpetajad oskasid kõnelda korralikku ning õiget keelt.

Eesti keel (s. o. kirjakeel, yldkeel) aga oli — ja on veelgi — alles kujunemise jär-
gus. Enamik õpetajaid rääkis vigast keelt. Nii näiteks mõnigi matemaatika õpetaja ytl-
les, et „see arv tuleb jagada viiele” (pro
õige „viiega”).

Seepärast oleks meil pidand eesti gram-
matikat ja eriti õigekeelsust (keelevigade
seletamist ja nende eest hoiatamist) õpetama
kõigis gymnaasiumi klassides, ka kõige yle-
mais. Seda aga meil ei tehtud. Õigekeelsuse
õpetamiseks puudus koguni sellekohane õpik.
Minu kirjutet õigekeelsuse õpikut selleks ei
kasutat.

*

Suurrahvaste eeskujul õpeteti meie gym-
naasiumide keskmistes ja ylemais klassides
eesti keele õppeainena päämiselt ilukirjan-
dust ja seda enamasti liig yksikasjaliselt; il-
maaegu esiteti paljude kirjanike elulugusid,
koguni mõnede vähem tähtsate omi ysna de-
tailselt. Aga rahvaluulet, „Kalevipoega” ja
värsiehitust käsiteldi ysna pääliskaudselt.

*

Nyydse eesti keele kõrval, mis on rikastu-
nud rohkete uute sõnadega, tundub see eesti
keel, mis valitses veel aasta 1900 ymber, vae-
sena, lahjana, osalt kohmakana, nagu võrd-
luseks tehtud tekstid osutavad.

Kui tarvitusele võetaks kõik need kunst-
likult loodud uued sõnad, mida on üle 200,
ja veel umbes 100 soome laensõna ja lisaks
veel mõned uued keelevormid, siis kujuneks
niisugune eesti keel, mis oleks peagu sama
võrra tihedam ja peenejoonelisem nyydsest
kui nyydne ärkamisaegsest.

*

Kuna kunstlikult moodustet (päämiselt
minu poolt) uutest tyvisõnadest umbes 30
on vastu võetud tegelikku tarvitusse — nii-
sugused näiteks kui „laip, lynk, relv, roim,

tõik — nõme, range, siiras — nentima, tainima, veenma, veendumus” —, siis võiks mõtelda, et mõned keelehuvilised isikud umbes järgmiselt pöördusid minu poole: „See on ju tore, et me teie tegevuse läbi oleme juure saand nii palju väärtuslikke sõnu. Kuna see on teil korda läind, siis looge ometi veel hulk teisi sõnu juure, siis saaks meie keel veel rikkamaks.”

Kuid keegi pole seni niisuguse sooviavaldusegad minu poole pöördund.

Nagu olen tähele pannud, on mu kaasmaalaste hulgas vähe leida keelehuvilisi isikuid. Kõrgema haridusega eesti mehed tunnevad rohkem huvi matemaatika, füüsika ja keemia, ka õigus- ja sotsiaalteaduste vastu.

Sellega on vist seletetav, miks minu poolt kunstlikult loodud tyvisõnad, mida on yle 200, pa yldse mu keeleuenduslikud ettepanekud ei ole leidnud kyllalldast arusaamist ja vastutulekut.

Meie naaberrahvaste soomlaste ja lätlaste hulgas näib leiduvat märksa rohkem keelest huvitet ja keeleandelisi isikuid.

*

Mis on primaarsed eeltingimused selleks, et saada heaks kirjanikuks, viiulimängijaks või klaverivirtuoosiks või maalikunstnikuks?

Olen mõtelnud, et need eeltingimused on järgmised. Kirjanikul peab olema kerge kirjutada. Koguni ta oma lkäekirja kirjutamine peab tal olema lkerge. Temal ei tohi olla vajadust palju parandusi teha oma kirjutustes. Temal voolab see sulest kerge vaevaga nagu iseenesest.

Viiulimängijal peab olema hea muusikiline kuulmine ja ta vasak käsi peab olema võimeline lkerge vaevaga tegema nobedaid passaazhe ning ilusat vibraatot. Samuti tõmbab siis ka parem käsi head tooni, mis meeldib ja hurmab.

Keegi teine, kel on kyll suurem musikaalne arusaamine, aga kes ei evi neid primaarseid tehnilisi võimeid, mängib ka viiulit, aga ta mäng on tuimem, igavam.

Heal klaverimängijal peab olema ilus meeldiv lõök.

Seepärast niisugused primaarsed eeldused kirjanuslikuks loominguks ja kunstnikuks saamiseks on kõige tähtsamad.

Mäletan, et veel Eestis olles juhtusin lugema yht Tallinna ajalehes ilmund joone-

alust juttu. See oli yhe synnipäeva kirjeldus, mis oli yhel noorel mehel. See oli kyll sisuliselt ebatähtis, aga see oli hästi kirjutet ja huvitav lugeda. Selle autoril oli kahtlemata kaasasyndind primaarne kirjanikuanne.

Muidugi kui keegi evib ainult primaarse kirjaniku- või muusikameheande, ei saa ta siiski kuulsaks ja tähtsaks, aga ta meeldib juhulikule lugejale või kuulajale. Ainult need, kelledel on mõlemad — primaarne eeldus ja kõrgem, vaimne anne —, saavad tähtsaks ja kuulsaks.

See kõik kehtib ka maalikunsti kohta.

*

Romaane, novelle ja näidendeid — ka luuletusi — nimetatakse ilukirjanduseks, sest et need peavad ilusad, ilusa sisuga olema. Ometi kujutavad romaaniid ja novellid nyudsel ajal rohkem elu inetust kui ilu — elu viletsust, armetüst, õnnetusi, roppust ja rõvedust. Seepärast ei ole „ilukirjandus” (rootsi „skönlitteratur”) selle kohta enam sobiv sõna. Ilu kõrval esineb kirjanduses rohkem inetust.

Selle nimetus peaks olema „ilu ja inetuse kirjandus”. Aga see on liig pikkk. Lyhem oleks „iluinetuskirjandus”. Ka see on liig pikkk. Seda peaks lyhendama võttes sõnast „ilu” silbi „lu” ja sõnast „inetuse” silbi „se”, siis saaksime „luse”, seega „lusekirjandus”. See oleks vastavam ja täpsem.

*

Vist aga ei meeldi paljudele see sõna „lusekirjandus”. Seepärast kas ei võiks selle asemel tarvitada rahvusvahelist sõna „belletristika”, mis kyll on tuletet prantsuse sõnadest „belles lettres” (ilukirjandus), aga milles enam ei tajuta sõna „ilu” (belles)? Mõnede meelest vahest on sõnal „belletristika” natuke halvustav tähendus, aga see ei ole selles sõnas õigupoolest mitte mõeldav. Seepärast kui „belletristika” on täpne vaste „ilukirjandusele”, siis ka Shakespeare, Goethe ja Pushkin olid belletristid.

*

Uues Piibli tõlkes, kui see on stiililiselt hästi tehtud — ja seda see on —, ei kaota eestikeelne Piibel midagi oma pyhadusest ja väärükusest, ainult keelevead, keelelised halbused ja kohmakused on sellest ära, need,

mis vanas tõlkes nydset lugejat häirivad. Päälegi on mõned head keelelised „arhaimismid” uude tõlkesse ka jäetud.

H. Põllu Uue Testamendi tõlge ei ole ka mitte kõige parem, sest see sisaldab mõnesid halbu keelendeid. Seepärast ka see tõlge tuleks parandada või hoopis uus teha.

Soome uus Piibli tõlge, mis kiriku poolt on vastu võetud, on veelgi nydysaegsem ja moodsem kui uus eestikeelne tõlge.

Uues eestikeelses tõlkes, mille tegemises

olen keeleliseks eksperdik, ei ole ma sisse pannud mingeid keelelisi uuendusi ega uusi sõnu, pigemini mõned maha võtnud.

*

Me eestlased oleme mitmes asjas tublid ja kanged. Me oleme kanged sööma ja jooma, kanged telefoneerima, kanged suvitama, kanged juubeleid pidama jne., aga ainult yhes väga tähtsas asjas ei ole me kanged — kahjuks. Selle all ei ole mitte keelekysimust mõeldud, vaid hoopis midagi muud.

PAUL REETS

X LUULETUST — ÄÄREMAIL

— Kus algab ja millest saab alguse luuletus, kirjasõna? Kes seda teab, luuletab ise ja hästi ning tema teadmine ongi luuletus. Dialektika on sõna vaenlane.

Siin lugemine iseenesest vajub abituks, jääb see, mis enne kõike lugemist oli — vaatamine. Ääremaa raamat on kirjeldava sõna kaugele jätnud ja räägib nägemise kaudu. Kirjast koorub sõna, sõnast mõte, mõte lendab pildiks, enamatki veel — saab kujundiks. Kümme luuletust, kümme variatsiooni antud teemal — ääremail. Ei olegi ehk tsükliina kirja pandud ega kavandatud, on siiski tsükliiks saanud, tunnetamise tõmbetuul on need tugevasti kokku sidunud. Sisemine seostus on tugevam välisest eraldatusest, et ei ole juhuslikud luuletused juhuslikult kokku pandud, vaid väline eraldatus luuletuste pealkirjades antuna on hingetõmbeks, silma puhkuseks, jõu kogumiseks ja selgitavaks vahemaaks. Sõna seos sõnaga, rida reaga, luuletus luuletusega, väiksemast ühikust suuremasse suubumine, kus sõna kui algühik ei kao ja tervik ei koorma. Tasakaal kuldse löiguna antud, formaalselt ja sisuliselt. Eelpingestatud sõna, mõtte ja tunde alusele pandud, nii ehk saaks Ääremail esimest rida määratella, siis teine ja teised read, teine luuletus ja teised luuletused ja selgubki pealmine kiri. Mitte kirjeldav, vaid oluline on

siin nägemiseks silma ette toodud. Mõttes vaatamine on otsimine olulise järele, sellest mis oli ja see mis on, möödunu ja allesjäänu kõigis nende mõõtmeis peavad loovutama ebatähtsa ja ehtiva; klammerdumine viimasesse sellest, mis on, ja kinni hoidma seda, mis möödunust jäi. Tundeliselt ja tunnetuselt ahastuslik kolmnurk: oli, on ja?, kus ju õige imelist on juhtunud, et küsimismärk ise kõrgemaks märgiks, ainukeseks vastuseks saanud on. Kõik märgid on oma olemuselt kahepalgelised, eluadeade ja teede hermid. Kes ühe poole silmitsemisega lepib, lahkub vaeselt. Ääremail küsimus ja märk asendab sõna, peatab lugeva silma ja avab mõtte. Mõtte avamise hetk ongi siin vastuseks ning mõte kui Noa laeva tuvi kas tuleb või ei tule tagasi, järelduse vastus on mõlemis. Sellest siis, et kõiki lahtisi vastuseid saab ainult märk koondada, rohkemat ei ole antud olukorras võimalik. Enneolematu jaoks on enneolematuid sõnu vaja. Täiesti enneolematut pole ei kusagilt võtta, ääremaa metsatee on elu algusest peale tuntud tee, kus siht ei ole kui eesmärk, vaid selginemise suund. Võimaluste võimalus on iseeneses peidus, sel-

lest siis, et ammutuntul, kui tal jäämise kübetki man on, jällevaatamisel alati uueks saab, ja see kõigest juba tuntuks uudsuse väljakoorumine ongi oluline. Meri on vete vesi! Kõik veed maa rinnakult, taeva pilvedelt, sealt kasvavad vihmana, sinna suubuvad kõik tagasi. Meri kui tuntud ja nii tavalinegi veekogu on oluliseks tunnetatud. Nii oluliseks, et need tavalised neli sõna uue tähenduse saavad. Selliselt ammutuntust otsitavat ära tunda, senini tavalisest nüüd ainulaadset tunnetada, sellisel teekonnal on ahvatlevaks püünieks iseene kordamine. Just sellest on vaja mööduda, ah! milline karmus iseene vastu, kui on vajalik kergusest mööda minna raskusesse. Kordamine teeb olulise tagasi näiliseks, samuti keeruliseks, sest näiline on keeruline ja oma keerdudega just meelde jääv, kuna oluline ju eelkõige lihtne ja raske on. Mitte niivõrra raske nägemiseks kui just tunnistamiseks ja endale aruandmiseks, et nii jah võib olla, nii on! Aruanne on pihtimine, murekivide ladumine elupõllult. Aruannet pihtides isiku tunnistus saab südametunnistuseks, et elu, kõik elu ongi ääremail. Elamise, kogemise, murede ja rõõmude kiviraskus läbipaistvaks valada, nii selgeks sai elukiri. Ehmatusega saavad teadmiseks kõik pealkirjad, mitte ainult siin, vaid kõik eelnenud samuti, käesolev tuleb eelolevast. Ääremaal on rohkemat kui kokkuvõte, ääremaal on praegune ise, kus tunde tunnetaamise haare, tagasilükkuv ja esiletoov, käesolevat selgelt arvestab. Nii paljut juhtus, elus, mõttes ja südames, alles jäi, oluliseks sai, sest alati oli ääremaa. Mis elu välises rikkuses punapõskse õunana peos oli, on saavutanud oma elamise mõtte, nagu õuna mõte mitte lihav vilj, vaid seeme on. Milline julgus siin, milline julge alandlikkus sellise lihtsusega elu rikkusest teada anda. Olemise julgus on seemne magusas kibeduses, mõrkjaski teadmises ühendusest selle vahel, mis oli ja mis on ning mida saab, mida üldse olla saab. Et mitte isand ja käskija ei ole inimene, vaid sulane, priimees, ning suures alanduses on suur uhkus peidus. Näilisus seisab kui roigas keset küla, rõõm on seal sellest, mida sinna külge riputada saab. Jäämine, jääv on moonduks peidus ja kus õnnestumise-nurjumise valud vaekausil seisavad. Rõõmuga kasvamine ja valuga visklemine ühest moonduse jätkust teise käivad käsi-

l käes. Samuti eeldab see ka maad jalge all, mitte sugugi vähem eelis, kui on ju olemas koletuid tühermaid, millest ainult mõtte terrassid üle viib, ka seda mitte alati. Hingemaa on see, kus moonduks kasvab, mõte ükski on ju kui nool, mis ainult läbib, ükskõik siis, mida. Hingemaal ongi ääremaa, mille märkamatul radadel iga päev sammume. Märkamattus, sellest siis, et märgates kõik uuena paistab, millist omaks võttes meis endis muutus esile tuleb, üldse on ju terve elukäik samade, kuid alati erinevalt antud ja võetud pindade lõikekoht, lõikekoha avavus on see, kust ainult elusa moondusega elusalt ellu saab jääda, ja see on, et möödunud ainult olulist kaasas kanname, sest oleviku kandepind ei kannata üleliigset. Aastad, aastate ringid tulevad, see on loomulik paratamatus, möödapääsematu kui aeg ise. Sellest ebamälestavalt aru anda tähendab elada, julgelt, ausalt, jõu ja tahtega. Tavaelu kipub ju õige varakult mehaaniliseks tiksumiseks saama ja kord õpitu kordamiseks jääma, ime siis, et sellised kõõgikellad surmaga ei karda. Kes aga elavalt elama jääb, ütleme verinooruse tuhinast julgesti välja, sellele selgub seal, hingemaa kontuuride kõrval — selle pärismaa vari. Hingemaa sellepärast just ongi ääremaa, et olgu sammukest kaks või kakstuhat, pärismaa piirab seda kui viljaliha seemet. Ääremaa servad oma piiridel puutuvad kokku sõnatuga. Hing, vaim, mõte, elu on sõnad, pärismaa, mida ääremaast lahutab surma vari, on sõnatu. Vaikus. Seda imelise, seda ehmatavam ning seda loomulikum on, et pärismaa vari hingemaal tormi, ahastust ja lootust toob. Ahastuses ongi lootus, olles viimane kõigest olukordadest ja kus muud enam üle ei jäägi kui lootus ise. Lootusega on aga nii, et see ei ole mingi tõhus nael murede seinal, kuhu lootuslik ilupilt üles riputatakse, veel vähem saab lootus literaarselt tähendusriikas olla, lootus on eelkõige elamise jõu üks kiududest, kõige tihedam ja pikem elu paeltest ja mis kõike koos hoiab, ka elu ennast. Katkeb see, siis pole ju enam elatavat elu — elutseda ju kindlasti saab, elada aga mitte. Et surra jääb, on karm aruanne ja teadvõtmine, selliseks tunnistuseks peab elujõud sitkelt ja teadmisega jooksuma. Elujõud kui anne ja andumine, elades elust osa olla, elu käes hoida. Kes elu armastab, hoiab seda, võib ka ohverdada, kui nõue sel-

leks olemas, kuid eelkõige hoiab, hirmunud armastusega, mureliku rõõmuga, sest hoidmiseks üks osa elu ongi. Poolharitud tuimus, vaimne piiratus on sellise hoidmise suhtes üleolevalt ükskõikne, ehk pilkavgi, sellistelt pole aga midagi võtta, saada veel vähem. Vaimu ja hingega elamises on nii, et kuidas annad, nii saad, ka seda, et aastate muutel ohvreid anda tuleb, et elule üldse õnnistust saada. Ka õnnistust tuleb teenida, muidugi on õnnistus kingitus, seda enam tuleb selleks vabalt teenida, uhkusega alla heita, et uuel antus vabalt elada. Ühest eluringist teise astudes on käestandmine eelduseks vastuvõtmisele ja taevase olgu armuline sellele, kes antut võetuga võrdlema hakkab. Ta saab võetu tagasi ja hinnaks on olematu olevik. Möödunud võib leinata, tuleb meenutada, mäletamine on elu telg, mis kogemuste ja mõtte maailma püsti hoiab, orientatsiooni annab, teadlikkust seega. Käesoleva võrdlus eelnenutega, ainult seal väärtustamine lööb kinni eluüksed, tänane lakkab olemast, liigutused hingitsevad eilses. Olemisega on nii, et kui olevat elu ei ole, siis kõik möödunu vajub õilsaks valeks, kusjuures õilsus ainult lohutuseks on, ja milline lootuseeta olukord, kui lootust asendab rabadavõitu lohutus. Võid astuda, võid jääda nimetusse riiki, see on juba kõvemast kõvema toimega lootuse side; et veel surra jääb, vajub siin oimetuks, ajalisel teisejärgulisse seisukohta. Selline elujõu sitke intensiivsus eeldab äripäevalist religioossust, loomulikku uskumisejõudu, kus lootus ja loodus mitte ainult naljamõtteline sõnademäng ei ole. Elu ja elav on ju loodus ning lootuse side mitte ainult ei hoiu elus, vaid jõuga pinguli olles aitab viskuda üle ainult füüsilisest elust, läbinägemise sisse, et teada, mis elu olla võib, elu üldiselt ja inimese inimlik elu eriliselt. Tundub harjumata, kui mitte päris võõras, sellist ellusuhetumist religiooniks pidada, kahtlane paistab ehk seegi, et seda tõe ja õigusega äripäeva religiooniks pidada saab. Mitte, et see nähtus nii tavaline on, vaid et ka äripäevadel vastu peab, veel enamgi — see on olemise üheks pinnaks saanud. Selliselt pinnalt iga tund elus on kui ohver, mida antakse ja anne, mida võetakse. Nimetu — Jumal kindlasti ei ole mingi Suur Vaim või Kosmiline Hing, see võib tühermaasse kukkumisel nii ette kujuneda, mingi seletamatu atribuutide

spetsialiteet nagu lambapea jumalust jäära-näoga ette kujutab, ja milline taevane olevus kuu sarnane kõiikenägi on, kes siiski vähemagi pilvituse man sootumaks kaob, ja millisel kadumisel vinguv nutusoru ainsaks varaks jääb. Paistab nii olevat, et kes elujõu tarkusel elust endast läbi näeb, elusast olemisest läbi vaatab, see heidab käega jumalate kataloogile, aimates teab, et austada üksi saab jumalikkust ja elada vastavalt ning kõik muu on ennatu nurjatus. Jumala ümber on suurem vaikus, kui surma üle. Vaikus ei tähenda mitte-olemist, tõeliselt just vastupidist, seal just on olemiste olemus. Kui nii, milleks siis sõnad, õigemini küll, kust võtta sõnad? Sõna on ju piiratud, ära trambitud, lagastatud, odavaks tehtud peale selle. Sõnaraamat on sõnu täis, seal võetule saab lisada õpetatud ülivõrdlusi ja tsitaate, nii et pea huugama hakkab, mõtte-natukesed karussellina keerlema, mingi pseudotunnetuste ekstaas ja järele ei jää vahtugi. Ajalehe ajaviite-kultuur, õieti ebakultuur, veel õigemini moodne barbaarsus. Sellele vastu on Ääremaa sõnavilja leib. Nii lihtne kui leib, nii vaearikas kui leib, nii vajalik kui leib. Iga sõna kui omaette väärtus, kindel, selge ja lihtne. Asjad ja asjaolud, nende omadused, toime ja suund, värvi ja heli märkimisega kujundiks loodud, olles ainulaadselt ja rangelt isiklikud küünivad nad olemise põhjaveet loovima. Sõna haarab sõnasse, sõnade reaks, ridadeks, näiliselt omavoliliselt; kuid see on omavoli, mis olles ju halastamatult isiklik eeldab kaksikteadmist sõnast ja sellest, mida sõna katma peab. Kerge sõna libiseb öeldust, raske sõna katab öeldut, saab öelduga üheks, saab ise öelduks. Ehk kunagi olid nõndasuguse toimega loitsu- ja manasõnad, kus sõna sai asjaks, konkreetseks, füüsiliseks, mis otse lükkas sohu kui vaenlane, aitas tühast kui söber. Ääremailt sõna on teadmise sõna, näilisest puhastatud jäämise sõna. Siin on otsustamise moment järjekordselt antud, sõna on ju selliselt see võim, mis lükkab, mis tõstab, nimetusse, nimetusest. Sõna kui elu moonduse, jätkumise ja ülestõusmise otsustav tõstekang. Vaimu ja hinge vee peal käimine, uskumatu senikauaks, kuni see kirjutajale enesele loomulik ei ole. Nii tugev on siin sõna kude, sisemisest sunnipingest lähtudes rangelt korrapärane, mõtteliselt ja tundeliselt kindlalt jagatud, on imepüü-

nia, mis loodusest kinni püüab lootuse linnu. Loodus elab lootusega ärkavale ülestõusmisele, elab viljale, ringkäik on ka sirgeimaks teeks. Sõna anne kui taim, just taim, milles on kõik antud, õis ja õitsemine, vili ja seeme. Võiks ütelda, et ring on täis, kui selline ütetus mitte iseenesest narrus ei oleks, sest ring on alati täis, alati suletud. Suletud, et avarust väljast ja sisemust seest haarata. Inimene peab nii olema, kui vähegi jäksu on, selliselt püha rahutu rahuga, mis ei lase verd kuivada, ei vaimu tarduda ega hinge hingitsemisele asuda. Hingemaale, ääremaile minek ja kõik nõuab julgust äratundmisel,

nõuab halastamattust iseenesest vastu ja sõna vastu, kuid sellist halastamattust, mille kandmiseks rohkem ja tugevamalt headust peab olema kui ainult müüdi heaolemiseks. Inimese moondumise käigud, kui neis tühise maskeerimisega leppida ei taha, peavad olema ja loomult ongi ajaliselt aeglased; mis seal hilinemisena näida võib, on tõeliselt ääremaasse, ääremaalt sirgumine, kasvamine, sealt siis moondused. Inimeseks saamine, ja veelgi enam inimeseks jäämine, neist kahest viimane on raskeim, nõuab askeesi, äräütlemist, et rohkemat saada, keeldumist, et olla. Olemise vili on siin jäämise sõnaks saanud.

IVAR IVASK

OMA MAA JA TAEVAS NING TEISI LUULETUSI

Oma maa ja taevas

See on mu luule tuuleroos nii maal kui taevas:

Siin vaatleb põhja virmalisi äkiline paekallas,
kuid koopais uhab murrisk kivvi surnud ajalugu;
sääl lummab järv kui merepeegel ida lõpmatusi —
üks koidupoolne silm, mis seisab uinudeski lahti;
ja kuigi metsi, põlde veereb tihedalt kui teri
siit lainja lõuna hoolsa viljakuse poole,
lindkergelt kargan mina ise saarest saarde —

oi, kujutluste avaruse, Ikarose vaimu valda.

Päev astub kukesammul

Veel alles kikivarbail astub väljas vastne suvepäev.
Õõ söejuonistuse riismed kustutati loodes juba ammu.
Taas puhas lõuend pingul minu valendaval silmapiiril,
kus kukesammu võrra nihkub tulipunkti keksiv kukk.
Mis imetillukene kild maailma murdvast värvikusest!
Kuid piisab. Ta kisub kärmelt ööde tühjust koomale.

Hämarus

Hämaruse tuleku pidulik talitus
toimub me väsinud maja ümber:
kuusk lööb risti ette ja taha,
käed paneb kokku katuseviil,
kuu avab silma teises maailmas.

Vihm saabub nagu hea aednik

Vihm saabub nagu hea aednik varahommikul
ning nopib lilli oma pajuvitsakorvi.
Mis õitevihma mahub saju kiirtekorvi,
mil sangaks kaardub tugev vikerkaar!

Kreekalikku

Valgus valgeneb lubjatud tänavail.
Mere sinerdav sein on taevas püsti.
Paatjalt voolavad me klaasidesse
viinakobarad kaljusest pinnast.

Kirevad purjekad lendavad sadamast,
kui ankrusse viskab mustapurjeline õhtu.
On hilja. Ohverda verd varjudele.
Päike võiks söestuda sinugi pilgus.

EINO TUBIN

PRAHA, MAI 64

Esimene õhtu Prahast.

Sajab kergelt vihma. Käin üksinda, kaamerakott üle õla. Tänavad läigivad, üksikud autod vurisevad mööda Na Porici'l. Tellin kontsertsaali kohvikus türgi kohvi.

Kontsertsaali kohvik on võib-olla ilusaim Prahast. Valge, puhas Jugend, laes läikiv kassikuld, taganurgas must kuju, sätendavad kristallkroonid. Kohvi, peaaegu ehtsat, tuuakse väikestes vaskkannudes. Suur, avar saal, natuke voolujooneline, puhas ja värsk.

Ettekandja küsib alles neljandal päeval:
— Tahate raha vahetada?

Praha on nagu ta vist oli kolmkümmendkaheksa. Klassitsism, Jugend, sajandivahe-tusebarokk. Valgusreklamid. Autod, osalt samad, mis kolmkümmendkaheksa, osalt uued Skodad ja sitikaid meenutavad ülespuhutud Tatrad, vahel mõni spetsiaalsildiga Ford Fairlane. Trammid kolisevad terve öö. Politseisid näeb vähe, peatänavatel üldsegi mitte. Soldatid puhkusel halvasti istuvates pruunikates mundrites liiguvad sama lohakusega kui läänemaades. Restaureeritud ja vinarnad lahti, džässmuusika tantsukohvikutes, viisakalt riidetud inimesed. Nagu enne sõda.

Lähen vanalinna ja Moldau poole.

Raekojaplats.

Ühel pool neljakandiline kõrge torn: raekoda, teisel pool tume Teynkirik imetaolises slaavi gootikas, natuke allasurutud kõigist tornidest ja tornide kasvandikkudest, kolmandal pool tasakaaluks austria stiilis barokk-kirik. Suur raekojaplats oma vihmas läikiva pinnaga, kus vahel mõni auto mööda vuhiseb kummirataste pehmel, märjalt matsudes.

Keset platsi seisab märter Hus: marupateetiline monument, väike tiik ees, tulekausid kõrval. Keskel kivist tõusev Hus, ümber ringi mass liikuvaid, ehmunud, hoiatavaid ja manitsevaid kilkkhabemetega vanamehi. Tagapõhjaks ilustustest ülekoormatud barokkpaleed.

Suurus, tühjus, avarus. Kõik märg, sünge.

Raekojaplatsilt edasi: vanalinna kitsaste tänavate rägastik, äriaknad allatõmmatud raudtrellidega, gaasilühtreid meenutavad laternad, mis heidavad kollakat valgust üle majaseinte ja väravate, basaaritaolised käigud jalakäijatele, üksikud inimesed vihmavarjudega.

Kuulen vaikset orelimuusikat ühest majade vahele kokkusurutud kirikust. Seisatan tühjal majakrundil ja kuulan Bachi märjas videvikus.

Lähen kerge südamega edasi.

Moldau laia, peegelsileda vooluga. Väike kosk enne Karlisilda. Hradcany uhke siluett teisel kaldal.

Süsimumst Karlisild.

Kitsas: teravad, kõrged portaalid mõlemis otsas. Usklikud, pateetilised, mustad, ajasajanditest tumedaklänud kujud. Selge Moldau, läikiv sõidutee, tühi sild, tumedad, pateetilised kujud, loss teisel kaldal kõrge mäe otsas.

Ristilöödud, inglid, piiskopid.

Vanalinna kirikud vihmas: mustad, sünged, mitmeharaliste tornidega, ülevoolavate

dekoratsioonidega. Katustel kujud: ristilöödud, inglid, piiskopid. Igal pool need kujud, terve linn must, tumepruun, sünge vihmas. Läikiv, maagiline, ürgne Praha.

Päiksevalgel on pettumus.

Doom Hradcanyl: pime, külm, nii külm, et näen hingeauru. Lähen sisse uhketest raudväravatest ja üle uhkete lossihoovide, kus tšehhi soldatid valvel automaatpüssidega. Siis see suur, pime, kõle doom keset lossiõue, intensiivselt värvilised aknad, külm kivipõrand, kõrge gootika.

Liiklusõnnetus: kaks trammi seisavad tänavanurgal, kerge mootorratas pikali tänaval, inimene risti üle rööbaste vereloigus, rahvamass kogunemas ümber. Konduktorid ronivad vagunitest sisse ja välja ja arutavad. Rahvas wait, vaatab.

Kaks ohvitseri kõnnivad mööda, vaatavad uudishimulikult, lähevad ükskõikselt edasi. Agaramad kõrvalseisjad lähevad inimese juurde, üks tõstab ta pea üles, näeb, et inimene ikka meelemärkuseta. Lööb talle näkku kaks, kolm korda. Inimene mõmiseb midagi, ärkab nagu üles. Särk verine, tänaval punakasmust laik. Rahvas seisab, wait.

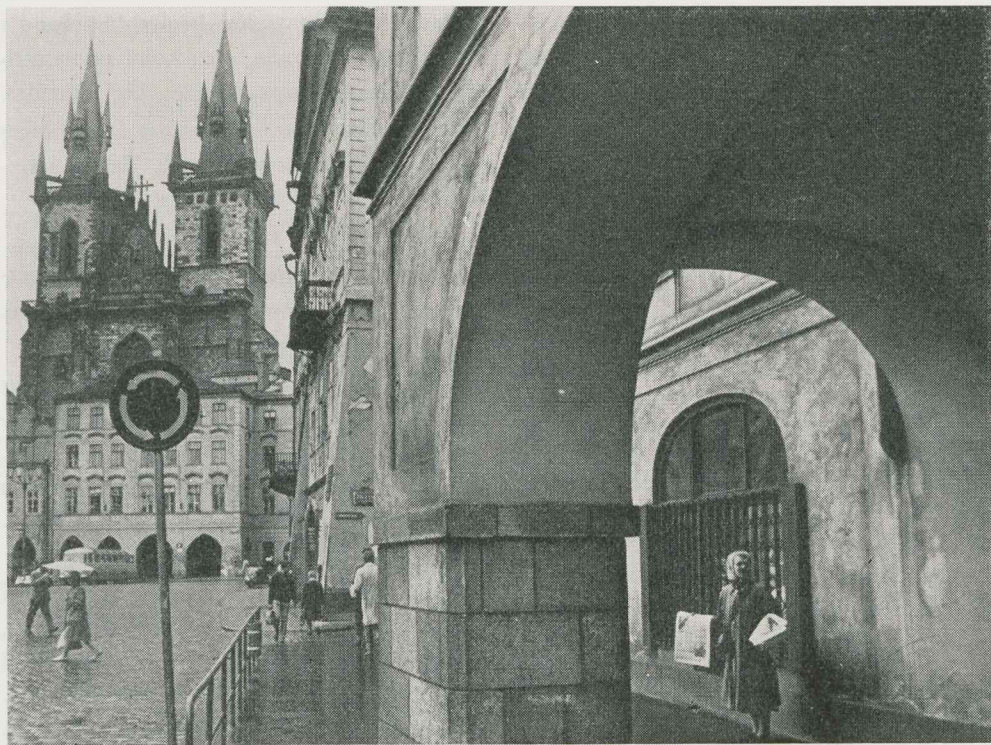
Kaks trammi jäävad veel seisma. Tänav on nüüd täiesti rahvast täis, konduktorid vaidlevad, möödaminejad keeravad end ümber ja vahivad, lähevad edasi.

Veerand tunni järel kostab sireen.

Laterna Magica: suur turistiatraksioon, sildid neljas keeles. Puhas, korras saal asub kaugel vana maja sees neli treppi maa all.

Avaneb eesriie. Paks Hoffman laulab laval, kolmel kinolinal tornab sugestiivne film vaatajatele vastu, uhkete moodsate dekoratsioonidega, veidi ülekoormatus aga julgelt tšehhi filmiateljeevõttes. Suurepärase Mefisto kinolinal laulab duetti Hoffmani teise armukesega laval. Hi-fi-häääl. Rabav, julge, ääretute resurssidega tehtud. Uus, julge samm kunstisünteesi poole.

Teyn'i kirik ja osa Raekoja platsist Prabas

Foto: Eino Tubin

Mõtled vaid: miks see paks Hoffman laval?

Joonistan raekojaplatsi nurgal, kui tuleb vanem prillidega naisterahvas juurde, kaart pihus, küsib, kas oskan saksa või inglise keelt ja jätkab vastust kuulamata: — Kus elas Kafka? Kafka, Kafka, der Schriftsteller Kafka.

Kafka elas kord ühe kiriku ääres ja tema aken oli otse kirikusaali ja kirik ei asu mitte kaugel raekojaplatsist, seda näidati meile juba esimesel päeval.

Aganaisel ei ole aega vastust oodata. Sammub kiirelt edasi, natuke hingeldades, prillid ninal, kaart pihus. On kiire.

— Sprechen Sie Deutsch? Kafka, der Schriftsteller Kafka...

Külmas Resslerova tänava õigeuskiriku keldris võitlesid neli Inglismaal treenitud tšehhi parašutisti pool päeva terve SS-patal-

joni vastu 18. juunil 1942. Üleval kirikus langesid kolm, nende seas Jan Kubis, kellel õnnestus virutada käsigranaat Reichsprotektor Reinhard Heydrich'i autosse, kui see aeglustas sõitu järsul tänavapöördel Praha eeslinnas.

Ventiil, mis asub kaks meetrit tänavapinnast kõrgemal — kirik on nähtavasti ehitatud enne, kui Resslerova oma praeguse nivoo sai — on puruks lastud kuulipildujatega. Muidu palju ei näe: kirik on seest valge, puhas, kuldne. Vaid külm, röske kelder, nišid, auk seinas, kus parašutistid meeleheitel üht senini avastamata salakäiku katsusid üles leida — niikaua, kui üha hüsteerilisemad sakslased tohutute inimohvritega keldrisse sisse katsusid tungida. Vaikne, pime; üksik elektripirn laes, raasike valgust ventiilist. Rida fotosid: muigavad parašutistid inglise sõjaväemundrites treeningu ajal, samadest mees-

test laibafotod. Foto tänavanurgast, kus Joseph Gabchik ja Jan Kubis oma ohvrit ootasid, ühel rikkiläinud Sten-püstolkuulipilduja, teisel käsigranaat vihmapalitu all. Väiksed miniatüürpärjad seal, kus parašütistid langesid.

Kirikus lohakalt riidetud vahtmeister ei oska saksa keelt.

Kõle, külm, liigutav. Siin toimus üks sõja desperaatsemaid, lootusetumaid lahinguid.

Selle kõrval alalise kannatuse monument Lidice viiskümmend kilomeetrit väljaspool Prahat. Lihtsad, punased kivimajad ridades, lillepeenrad. Väiksed pisarsilmi naised, kes Ravensbrücki üleelanud räägivad oma kannatustest ja tervitavad gruppe, kes liiguvad mööda rohelisi künkaid. Seda ehitasid inglise töölised, seda annetasid rootsi kaevandustöölised Kirunast, seda tegid noorbrigadid. Barakk fotonäitusega, teine barakk, kus väsinud turistid joovad sooja õlut pooleliitrilistest pottidest. Kinosaal, kus näidatakse tudisevat 16 mm filmi irvitavatest saksa soldatitest ja suitsevatest Lidice varemetest kokkulõigatud Bundeswehri tankiharjutustega ja kindral Speideliga NATO-peakorteris.

Säilitatud jupp kivimüüri, mille vastu küla mehed maha lasti. Puuduvad vaid pieteetlikult ülevõõbatud vereplekid.

Vana juudisurnuaed: ülevoolav rohelisus, kitsad, kokkukiiilutud hauakivid heebrea tähtedega. Vaikus. Kõnnid kivide vahel, vaatled arusaamatuid nimesid võõras keeles, kivist raiutud, poolenisti laialipudenenu sümboleid hauakividel. Kuskil selles kivide ja lehtpuude massis on maetud kunagise tšehhi kuninga nõuandja Rabbi Löw, seisab sildil.

Viimane õhtu Prahas: sünni gulaschi, mis kõrvetab keele, ühes rahvast täis kiilutud restauračes. Inimesed istuvad heas õlletujus,

laulavad vaiksel tšehhi keeles. Ettekandja tormab läbi ruumide, alati kolm pooleliitritist õllekannu kummaski käes, higi pitsides.

Üks vanem paar istub samas lauas. Mees räägib vaid viletsat saksa keelt. Tal on särgekrae lahti, naisel muhe naeratus näol.

— Kas Rootsis ka inimesed laulavad?

Valin veini suures vinarnas stramm, perfektselt saksa keelt rääkiva ooberiga. Tokaierit? Böömi valgeveini?

Böömi valgeveini. Kõnnin kerges tujus hotelli poole mööda Na Porici't. Sõeluv rahvas, sätenavad valgusreklaamid, Air India. Sabena. Õhk on kerge, vaid vahel tunnen iilingut vabrikulinnaosade läpatavast, kollakast fogist.

Vana Praha, uhked vanad majad, hästi riides inimesed, kerge õhk, soodne valuuta, hea õlu, toitev söök, kiired autobussid, vaid mõni üksik politseinik, püstol nihutatud kaugelt selja taha. Vana kultuurilinn, vana kultuurimaa.

Nagu ei olekski vanad stalinistid võimul, läbitungiv bürokraatia, klassivahed, vaesus, tänavavaljuhääldajad, tasalülitatud riiklik press, järjest talumatum surve ülevaltpoolt, efektiivne, turistile nägematu salapolitsei, rahutusi üliõpilaste seas.

Vaatad hommikul lehti hotelli vestibüülis: Neues Deutschland, Daily Worker. Keerad hotelli raadio lahti: valjuhääldaja. Toovad sõbrad triumfeerides neli päeva vana Stockholm-Tidningeni rootsi saatkonnast, loetakse see puruks lühikese ajaga.

Võõras keel, võõrad kaubad akendel, võõrad mõtted, võõras maailm.

Mis see aitab, et Rude Pravo redaktsiooni ees on uhke neoonsilt jooksvate noolte, punaste tärnide ja kasvavate lehevirnadega!

USUTLUS ASTA WILLMANN-LINNOLTIGA

Mainisite kord ajakirjandusele, et JUMALATE MÕISTATUS on kirjutet eitava ellusubtümise, nn. beatnik-filosoofia vastu. Kas leiata kaasaegses draamakirjanduses petlikult negatiivse ilmavaate?

Asta Willmann-Linnolt 1964

Teadus on jõudnud inimese viimase enesepeetuse kantsi kallale — hakates lahkama ta hinge saamaks psühho-dünaamilistele tõdedele jälile. Kära ja üldine vastuseis on paiguti võtnud päris keskaegsed mõõtmed. Arusaadavalt — millega hoida veel ülevaalt respekti enda vastu, kui Issanda poolt sissepuhut hingi koosneb väga kahtlasist väärtusist, mis päevavalgele rebituina võivad levitada üsna iseäralikku lehka? Läbilõike inimesel on peagu võimatu elada illusioonita endast ja kui nüüd tahetakse temalt võtta ka see viimane, hakkab ta vastu, jäädes jonnakalt kord omaks võet ühiskondlik-eetiliste normide ja moraalitavade juurde. Kaasaegse teatri avangard ei kuulu selle suure hulga

sekka, ta omab küllaltki väleda intellekti taipamaks uute tõdede paratamatust. Ta vaatab neile silmi, ent kibestunult ja pettunult. Millegipärast oleks ta enese nagu seadnud saajate poolele ja kogedes, et andjat pole — ei jumalat, kes mõtestaks ta olemasolu, ei paradiisi, kuhu võiks kippuda igavesse erru — on ta lausa kerjuse kibedusega hakanud maailmale näkku sülitama selleks isevärki loominguks otstarbeks inimhinge kloaaksüsteemist kokku riisudes kõike enim haisvat. Ta nimetab seda „šokk-raviks”, inimkonna meeltepimedusest ülesraputamiseks. Ent kas pole mitte tegu pigemini isikliku pettumusega ja selle projektsiooniga teistele. Reaktsioonis pole midagi erakorralist, kaugelt suurem osa inimesi tunneb vaid siis mingit endaväärtust, kui saab teisi endast kas sõna või teoga allapoole kiskuda, usub üksnes siis oma vaimujõusse, kui avaneb juhus teiste kohta loll öelda. Sedalaadi asioludel, näib mulle, ongi tekkinud imelik anti-kunstnike vägi, kes pidevalt mingis anti-mentaalses treeningus, produtseerivad usinasti anti-loomingut (!). Ühed on avalikult kuulutanud endid anti-kirjanikeks või anti-poeetideks, teised taotlevad anti-maalikunsti, kolmandad seavad kokku anti-muusikat, neljandad peavad endid anti-dramatistideks ja teevad õhinal anti-teatrit, — imelik institutsioon, millele on näiteks Ionesco end pühendanud. Kõik kokku ei tähenda, et puuduks anne, terav silm või väle mõistus — lausa vastupidi. Genet' PALKON on suurepäraline inimhinge pimedade labürindi paljastamine, üsna freudilikke niite pidi veel pealegi, Beckett on annud kaks võrratut beatnik-kerjusliku anti-intellekti esindajat, mõtlen ta päti-paari tükkist GODOT' OOTEL, Pinteri MAJAHOIDJA on rabavalt dramaatiline ja üksik-asjalik paranoia kirjeldus, et vaid huupi nimetada mõnda. Ent kogu seesuguse loomingu kohal hõljub paks intellektuaalse nihilismi pilv. Sageli on tunne, otsegu oleks tegu mingi ilmatu hinge-ekseemiga, millel ääri-kaudugi ei näi olevat tervet nahka, teinekord jääb mulje, et käsil on vägev hinge-sõnniku

hunnikust teise hangumine, ilma et autoril tonkaks pähe seda põllule laotada. Kaasaegne avangardlik antidramatist on vägagi osav ja andekas psühopatoloog, kes valmis lahka-vat nuga tonkama kord ühte, kord teise hinge, ent ta näib seda tegevast vähem avastamise või ravileidmise kirest, kui mingist perverssest mõnust, jättes tükeldet inimhingi hoolimatult vasemale ja paremale appi karjuma. Seesugune šokk vaevalt kedagi ravib.

Teadus lahkab õilistava sihiga, ta ei hädalda, kui kohtab raskusi, ta ei kaota lootust — vastupidi. Kas poleks aeg, et beatnikki ärkaks oma isiklikust elušokist ja katsuks kõige negatiivse kiuste oma elule pisut positiivset mõtet anda. Ilmselt tuleb inimesel seda ju ise teha. Lõppeks — eks loksunud me kõik kunagi ainsa rakuna suures vees, miks peaksime nüüd äkki igasuguse lootuse kaotama ja nihilistlikele impulssidele alistudes sinna- poole tagasi hakkama libisema?

Kuna paigutasite oma teose tegevuse antiikaega, miks valisite just Antigone-ainelise raami?

Eelpool toodud seisukohta edasi arendades, ilmneb sellegi valiku põhjus, Antigone müüdi traagikat võib ülimerkesti kujundada beatnik-filosoofiaks kui ka anti-beatnik filosoofiaks. Tühimaile paljude kihutatuna, inimühiskonnast välja tõugatuna, pimedas isas ja väeti õe ainsa toena kirjeldamatute raskustega võideldes, võiks ta keeruda küllaltki traagiliselt kängunud hingeks. Viha oleks elumahlaks, kättemaks sihiks, hoolimatus vahendiiks — kõik jõulised tunded, mille abil üsna lahe dramaatilist tuult alla lõõtsuda. Et valisin vastupidise tee, sündis juba mainit põhjusel, mille esialgsed juuretrepid ulatuvad kaugele tagasi mu eluikka. Enne oma kahekümnendat eluaastat esmakordselt Sophokleese Oidipuse triloogiat lugedes jäi kogu loo sappa mingi imelik küsimärk, Antigone suhtes nimelt. Nood kolm tragöödiat, kirjutet suurte vahemaadega ja sugugi mitte kronoloogilises järjekorras, sulasid meelis üheks suureks tervikuks, milles kuidagi ei suutnud endale seletada Antigone vennamatmise motiivi, ehkki küll katsusin endale asja tollaegse Kreeka ühiskondlike tavade kaudu vastuvõetavaks teha. Igapäevane elu tuli vahele ja surus tekkinud küsimärgi kuhugi meeltepõhja,

kust see taas ootamatu hooga üles kerkis, kui paguluses kohtasin nii endas kui saatuskaas- lalis probleeme, millistega, nagu kujutlema hakkasin, Antigone'gi oli tulnud paratamatult maadelda, ühesõnaga: kui hakkasin märkama pagulaskomplekse ja taipama nende vähimatvõelikkust. Sellest hetkest aga muutus too küsimärk juba sootuks isiklikuks, mille ette viimaks seadsin sõnad: „Ons-inimese enda teha, kas laseb ta kibedal elukogemusel end ahendada või avardada, või on ta paratamatult jäetud vastuse tõugata, millele ta omaenda hingeski ei märka ega suuda vastu hakata?” Elu kausaalsust silmapaari vahele jätmata otsustasin inimese vaba tahte ja vaimu kasuks. Ning kui tuli asuda kooli lõputöö kallale, polnud ainevalikus enam kaak- sipidi mõtlemist. Antigone't kannab anti-beatnik maailmavaade.

Olete kirjutanud proosat ja luulet. Kuidas leiata draamavormis töötamise?

Kõhklematult võin vastata, et draamavorm on kirjutamisvormidest küll too kõige nõudlikum ja isekam. Miks? Esmalt nõuab iga draamateos kogu oma ulatuses halastamatut keskendumist, millele lisandub pidevalt tõus- va intensiteedi vajadus; teiseks nõuab ta autorilt head inimesetundmist, olgu's see tundmine puht intuitiivne või kogut õpperaamatu kaante vahelt; kolmandaks on võimatu mööda hiilida lava nükkelisest iseloomust ja selle praktilisest tundmisest; neljandaks tuleb so- rava, elulise dialoogi abil anda kõik, mida anda tahetakse: olgu's tegu värss- või proosa- teosega; viiendaks tuleb toda teksti või dia- loogi nii seada, et jääb vähemalt 45 protsen- diline marginaal allteksti jaoks, s. t. näitleja jaoks, näitejuhi jaoks — selle jaoks, mida rahvas teatrisse vaatama tuleb. Kui sõnad kõik ära ütlevad, mis öelda, poleks ju mõ- tetki teatriteekonda jalge alla võtta, võiks end mõnusasti sohvununka kerra tõmmata ja tassi head kohvi nautides loo läbi lugeda. Ent vaatama tullakse just seda, mida lugedes näha pole — sõnatut allteksti, tüki hinge, nimelt, mille kujundamine nõuab autorilt erilist osavust ja annab kirjutisele lavateose eluõiguse. Dramaatiline dialoog on tihedaim, läbilõikatuim ja keerulisim, mida tunnen, iga sõna, iga pausi, iga lausekatke edasi kan- des ning paisutades arenevat tegevust ja sel-

le intensiivsust — ehkküll pealtnäha paistab ajuti olevat naeruväärsest lihtne. Siin see hundiauk ongi, kuhu algav draamakirjanik nii sageli kogemuste puudumisel langeb. Pole juhus, et maailma suurimad näitekirjanikud on olnud samal ajal ka näitlejad või nende lapsed. Shakespeare, Moliere, Ibsen — kõigil oli aastakümnete praktiline kogemus teatrist, juhina või näitlejana või mõlemana korraga. Ameeriklaste O'Neill elas oma esimesed kuud lava taga pakk-kastis ja meie oma Kitzberg veetis lugematuid õhtuid Riia teatris, jonnaka isekusega püüdes saada jälile lavaloomingu nähtamatule reegleile.

Ja nüüd — kuuendaks ning viimaseks: autoril, — poeedil, jutumeistril või lavakirjanikul, peab ikka midagi olulist ka öelda olema, näitekirjaniku mõttel peab aga olema erilisel järsk löögiraskus ja selgus, nii et raba ja köidaks vaatajat kahe antud tunni kestel, ükskõik, mis meeleolus see siis teatrisse tulnud. Pealegi peab asja mõte ilmne eluelavate, kolmedimensioonilisel antud kujude kaudu, nende kokku- või lahkupõrgete läbi, kantud iga üksiku iseloomulikust mentaalsest rütmist ja sõnavarastki. Kokkuvõttes tähendab see, et näitekirjanikul tuleb paratamatult oma ego-sõõrist välja murda ja seda veel üsna mitmesse kanti korraga.

Keda peate suunanäitajaiks oma näitekirjanduslikus loomingus?

Otsest suunanäitajat, mõnd suurt eeskuju, keda matkida tahaksin — ei tea, et mul oleks. Mõjusid on aga kindlasti olnud elu kestel palju, mis kõik kuidagi sulanud ühisesse suurde elukogemusse. Seda lahates ja mõista püüdes avastasin paljugi, mis saanud määravaks mu ellusuhtumises. Nii et ideoloogilised suunad on kasvanud otsesest elukogemusest.

Dramaatilise dialoogi ja situatsiooni jaoks sai aga silm-kõrv ja vaim äratust, üsna kõrge tunnistada, Oskar Lutsult, ja seda juba päris varakult, nii üheksa-aastaselt, kui kord maja laste vahel vägev KEVADE lugemise võistlus toime pandi. Väleda tähetapjana tulin üheteistkümnenda läbilugemise järele esimeseks. Sellest peale ei olnud maailm ümberkaudu enam endine, veel vähem olin seda ise. Igapäev, nimelt, oli äkki muutunud ootamatult rikkaks nii valguselt kui varjult, helilt,

värvilt ja rütmilt samahästi kui arvutute erinevate inimkujude poolest. Luts oli lapsemeele jaoks võrratu löögijõu ja selgusega osanud trükitähte koondada seda, mis meil igapäev käe ja silma ulatuses ja just vist seetõttu nii hõlpsasti käe- ja silmapaari vahele jääb. Ja sestap juhtuski, et lugemisvõistluse kogemus ei närtsinud üksikuna KEVADE kaante vahele, vaid kippus ajama üsna tihedaid juuri. Endale aru andmata hakkasin matkima inimesi ümberkaudu, üha uusi „tüüpe“ avastades, nende käigu- ja kõnerütmide, lauseehitust ja sõnavara järele ahvides. Asi läks viimaks nii hulluks, et vanemad, minu usinat inimeste uurimist lihtselt osatamisena võttes, pidid vitsahirmuga vahele astuma.

Eesti kirjanduse nõrgemaid alasid on draama. Mis on Teie arvates selle põhjustand?

Olen sellele mõneti paradoksina näivale tõsiasjale sageli mõelnud. Oigupoolest peaks teater olema ju üks meie tugevamaid uue aja kultuuritraditsioone. Teatrihooned, mis püstitati sajandi alul, olid ja on eestlase vaimse ning füüsilise iseseisvumise manifestid. Kas viimati tõesti ainult ajaloolisest paratamatusest? Kasutati ju noid teatrihooneid suures osas vägagi erinevaiks otstarbeiks, põllukultuuri tõstmise koosolekuist kuni karskuse- ja poliitilise kihutustööni. Hiljem, emariikluse päevil, kui teater sai omas majas täielikud peremeheõigused, oleks ju olnud oodata näitekirjanike lopsakat pealekasvu, ent teiste kirjavõlgu siiludega võrreldes jäi see kaunikesti kesiseks — kui mitte arvestada rohkeid dramatiseeringuid. Miks nii? Kuidagi libiseb mõte tõsiasjale, et meie kirjanduses näikse luulel olevat esikoht, iseäranis aga lüüriilise kallakuga meeleolu- ja loodusluulel, nii et tekib kiusatus püstitada järgnev oletus: side loodusega näib eestlasel olevat tugevam kui teise inimesega, ja seda ajapikku. Teame, et võrdlemisi veendunud separatistina eelistas ta elada oma perega enda ette, eraldet teistest paraja laanelahmaka või vooreturjaga. Poliitiliseks ja administratiivseks organiseerimiseks ei tunnud ta suuremat vajadust. Võrdluseks võiks siinkohal mõelda antiikaja kreeklasele, kelle juures poliitiline vaist tuli peagu esimesena. Sestap oli ka linnaväljak, turuplats ta armastatuim paik — siin kohtas

ta teisi inimesi, siin peksis ta oma igapäevased filosoofilised rehed, siin avastas ta erinevaid elutõlgendusi ja ammutas päevauudiseid — kõik talle lausa söögi-joogi tähtsusega igapäeva-vajadused. Kui nüüd ülaltoodud küsimuse südamesse siirduda, siis — eks ole lavagi omamoodi turuplats, agora, kuhu keegi vaevalt mediteerima tuleb, vaid koht, kus hulk inimesi kohtub, kus ideed üksteise vastu hõõrudes terituvad, arusaamad kokku või lahku põrkavad. Pole siis ime, et kreeklane kujundas endale lisaks üldisele linnas veel sihukese eriotstarbega agora-lava ning pärandas maailmale hulga vägevat teatrit, mis suures osas püsinud värske läbi kahe ja poole aastatuhande. Eestlase huvi nii tugevalt inimesse ei haaku, kaldudes enam eepilisse jutustusse või lüürilisse meeleollu-elamusse. Sestap reedabki meie kirjandus hea hulga pindpsühholoogiat ja väga vähe sügavat inimese hingedünaamika tundmist. Erandeid ju on, ent need, teadupärast, kinnitavad reeglit. Aga nagu öeldud, tegu on oletusega, mis lahti igasuguseile vastuväiteile.

Kuidas suhtute meie pagulasteatrite tegevusse algupärase näitekirjanduse ergutamisel?

Olen veendunud, et meie pagulasteatri peamiseks asjaks peaks olema meie vabas maailmas eluneva rahva vaimne ergutamine — tulgu siis repertuaar kust tahes. Kõik kunst on universaalne ja üksnes hea repertuaariga saab kasvatada teadlikku teatripublikut ja arendada ta maitset. Kui omal lavakõlvulisil tükke pole, tuleb võtta mujalt — kõhklematult. Oleks ilmatu nuustaklik, kui mingi pimeda põhimõtte tõttu tooksime lavale üksnes algupärandeid, ükskõik, mis nende väärtus — ja sedasi omaküla arssinaga jääksime maailma mõõtma. Teater on suur kultuurivahendaja ning ühendaja, teatrilavalt saadud elamus-kogemus on saalitäie vaatajate vahel jagat elamus-kogemus ning see ühendab ja avardab ühtaegu. Teater võib küll ja peabki olema ka meelelahutus, ent seda ergutaval, väljakutsuval kombel. Oleks odav ja vastutustundetud, kui teeksime temast oopiumi efektiga „unustamis-vahendi”. Kõrge tase laval ja ergas vaim saalis aga tagab omakorda võimalikku näitekirjanike pealekasvu. Madalad nõuded ei tooda muud, kui

madalat kaupa. Et maast tolli või paari võrra kõrgemale hüpata, tuleb väga sageli haarata tähtede järele. Ja kui me pole teatris võimelised muuks, kui kriitikavabaks endaimetlemiseks või pealiskaudseks „unustamiseks”, siis on meil väga vähe õigust oma rahva saatust kellelegi ette heita.

Kirjutasite JUMALATE MÕISTATUSE magistritööna Yale'i ülikoolis. Kas räägiksite muljeist selle kuulsale teatrikooli liikmeh?

„I can tell you, tempo here is furious, to put it mildly,” hoiatas koolidirektor esimese sügise kokkutulekul, mida väga vähesed uustulnukaist märkasid küllalt tõsiselt võtta. Ent kolm seal veedet aastat ei lase seda tõsiasja vist surmani unustada. Põhjalikkust taotledes jaguneb kool kaheks eri ilmega osaks: akadeemiline ja praktiline. Fakulteete on kuus: näitekirjutamine, näitejuhtimine, näitlemine, lavakujundamine, kostüümikujundamine ja tehniline lavakujundamine ning valgustus. Ükskõik, millist eriala taotleda, tuleb õppekava ümardada kursustega teistest fakultetidest, ajuti koguni väljapool teatrikooli. Teatri- ja draamakirjanduse ajalugu on põhikursusi, näitekirjanikele ja näitejuhtidele lisandub veel draamakriitika ajalugu ja neilt nõutakse hilisemate erikursuste kaudu nimetat põhikursustes sügavat tundmist kui, näiteks, lavatehnikult. Oma peamine, näitekirjutamise, ümardasin huvi ja võimaluse kohaselt üsna kaugelt haarat lisakursustega, õpides tehnilist joonestamist, lavakujundamist, Yale'i kunstikoolis akvarelli ja pastelli ning kunstiajalugu Yale'i üldises kolledžis. Kuna esimese aasta veetsin näitejuhtimise fakulteedis, said sellegi eriala kursused põhjalikud, hõlmates ka lavakõnet ja artikulationi. Akadeemilise iseloomuga õpingute kõrval käib igapäev pidev praktiline tegevus, õppetseenides näitlemine või neile näitejuhiks olemine. Sellele lisandub igal aastal umbes kahe kuu pikkune „meeskonna” kohustus, mis muu ja pideva töö kõrval tähendab veel nelja kuni kaheksat tundi päevas kas puusepatöökojas saagides ja naelutades, värvipangi pestes, tehnilist joonestamist tehes või jälle õmblustöökojas masinavuristamist. Seetõttu on ka tööpäeva pikkus miinimum 12 tundi, ent enamasti venib ta kaugelt pikemaks. Algul näib igapäev valdavat hirm, et

kool toob neile enneagse lõpu ja hea hulk langebki sellise hirmu tõttu üsna varakult välja, sest peale selle on veel võitlus kõva. Näitlejaist pääseb teise ja kolmandasse aastasse ainult viiendik vastuvõetuid, muudele aladele võetakse vaid 10—12, mitte rohkem. Igatahes, kes üht või teistpidi alles jäävad ja pika treeningu läbi veavad — ei kahetse. Ent nüüsgune psüühiline seisukoht tuleb alles tükk maad hiljem, esialgu on tegemist teadmise, et on vaid üks valik: ujud või upud. Ujudes pead aga olema võimeline pidevalt neelama, seedimisele mõtlemata, iga hetke maksimaalselt kasutama, iga hetk vaimu loovalt avali hoidma — ka valusaimas ja hoolimatuimas kriitikas ning lõpuks veel väheste unetundidega läbi ajama — kolme aasta kestel. Ei kohanud hinge, kes kõike nõutavat oleks valuta ja hirmuta suutnud, ja need, kes

suutsid, teavad vaevale ja valule vaatamata, et on midagi selle eest saanud — sest professorikond, kuigi julmalt nõudlik, on erialaliselt vastuvaidlematult kõrge tasemega.

Mis on Teie tulevikuplaanid näitekirjanduse alal?

Peaaegu määramata, et lava on mu sulele suur kiusatus, seda enam, et olen teadlik ta iseväärse nõuetes ja nende raskuses. Tunne on kui algajal härjavõitlejal, kes tujuka ja tugeva looma peab kuidagi põlvili suruma. Olen valmis parajaiks haavuks, peaasi, et nad surmavaiks ei osutu. Viimast saab vältida ikkagi ainult nii enda kui vastase tundmisega või tundmaõppimisega — nii areeniliival kui lavalaudadel.

ASTRID IVASK

VIIMASEAJA LÄTI EKSIILKIRJANDUS

Kuuekümnendate aastate esimesed kolm aastat on toonud läti pagulaskirjandusse mõlemat — tüsedaid saavutusi ja valusaid kaotusi. Esile on kerkinud mitu uut prosaisti. Veel enam: 1962. aastal leidis aset samasugune läbimurre proosakirjanduses kui seda oli viiekümnendate aastate lõpus uue luulekoolkonna esiletõus. Aastad 1957 ja 1958 tähistasid jõulise uue luue rajamist, luule, mis oli loodud poetide poolt, kes olid alustanud kirjanduslikku tegevust alles peale kodumaalt lahkumist.

Kuigi Velta Snikere (s. 1920), Dzintars Sodums (s. 1922) ja Andrejs Pablo Mierkalns (s. 1928) olid luuletanud moodsas laadis juba enne viiekümnendate aastate lõpu, siis Gunars Salinši (s. 1924) kogu „Miglas krogs” („Udu kõrts”) ilmumine 1957 ja Linards Taunsi (s. 1922) kogu „Mužigais makonis („Igavene pilv”) ilmumine 1958 oli tähtsaks, et uus luuletajate generatsioon, kes kirjutas vanematest poetidest erinevas laadis, oli asunud domineerima kirjanduselu. Need kaks luuletajat oleks võinud

oma eelkäijaks väga hästi pidada Aleksandrs Čaksi (1902—1950; vt. *M a n a* nr. 2/58 ja 3/58) ja nad mõnsid, et nad on olnud avat lääne kirjanduse ja taide mõjudele — eriti autoreile nagu T. S. Eliot, R. M. Rilke, F. G. Lorca, D. Thomas. Elades New Yorgi piirkonnas moodustasid nad tuumiku uuele luulekoolkonnale, sidudes endaga teisi, kes olid samade kalduvustega, — nagu Janis Kreslinš, Roberts Muks, Mudite Austrina, Aina Kraujiete, Rita Gale, Baiba Bičole. Rühmitus hakkas end kutsuma „Põrgu köögi” poetideks: see Manhattani osa, kus mõned neist elasid, kandis nimetust „Hell's kitchen”. Selle koolkonna esilekerkimine oli kahtlematult tähtsaim sündmus läti kirjanduselus viiekümnendate aastate lõpul. Mõned neist, nagu G. Salinš ja Muks, olid ka esseistid ning kriitikud.

Neljakümnendates ja viiekümnendates aastates oli läti pagulasproosa, peale väheste erandite, Anšlavs Eglītise (s. 1906) mõju all. Eglītis on viljakas kirjanik ergutavas ja läbimõeldud proosas, kelle stiil põhineb vii-

mistlelt ülesehitatud süzeel ja ühiskonna-kriitikal. Anekdoot ja üllatuslõpp vanas au-
sas 19. sajandi traditsioonis luges rohkem
kui psühholoogiline lahastus. Üheks erandiks
sellises proosas oli Dzintars Sodums, kes
pöördus tagasi näiliselt lihtse ja otsekohe-
se läti folkloristliku rahvajutu stiili juurde, ra-
kendades seda aga Teise Maailmasõja atmo-
sfääris ja mitte müütilises minevikus. Olles
veendunud stiili tähtsuses Sodums ei kõhel-
nud pühendamast suuremat osa kümneaasta-
sest ajaperioodist James Joyce'i „Ulyssese”
läti keelde tõlkimisele. Joyce'i komplekssest
lingvistilisest ja psühholoogilisest eksperimen-
teerimisest ning läti minevikust saadud
õppused kandsid vilja Sodumsi juures huvi-
tavate tööde näol, nagu ta romaan „Taisam
tiltu par plašu juru” („Ehitame silda üle
laia mere”, 1957). Tema monumentaalne
Joyce'i tõlge ja ka tema enda teosed ei saa-
nud vajaliku ja teenitud tähelepanu osali-
seks. Omamata mõne sellise kirjastuse toet-
ust, nagu seda eestlastel on „Eesti Kirjanike
Kooperatiiv” ja „Vaba Eesti”, heitus autor
raskustest seoses oma tööde avaldamisega
ning lugejaskonna apaatses suhtumisest.
Talle ei antud ka ühtki mitmetest kirjandus-
auhindadest. Sodums on nüüd siirdunud
Rootsist Ameerikasse, kuid ta vaikib.

*

Vastandina noortele luuletajatele ei leid-
nud noorte prosaistide juures aset rühmituse
kujunemist. Kui nad lõpuks esile kerksid,
siis juhtus see hoopis erinevates maailmanur-
kades: Inglismaal ja Texas, Roots, ja
Washingtonis. Euroopa proosakirjanduse
uute suundade mõju ning pagulaskirjaniku
labiiline psühholoogiline seisund viljastasid
kahe uue kirjaniku tööd, kes kerksid esile
aastatel 1961 ja 1962, need olid Ilze Škipsna
ja Andrejs Irbe.

Ilze Škipsna (s. 1928) töötab ühe Texase
üliskooli juures raamatukoguhoidjana. Tema
novellikogu uurib keerulisi ja raskeid psüh-
holoogilisi olukordi, mis enamikus on seoses
kasvava tõdemisega ja tunnetamisega — teis-
melised aastad, vananemine, pagulasproblee-
mid. Kuigi peatähelepanu on pööratud psüh-
holoogiale, on ta väga kindel realistlike stiil-
vahendite kasutamises. Ta stiilil on deli-
kaatne ja naiselik värving ning seda ilmestab

terav intellekt. Tuleb loota tema talendi se-
gamatut edasiarengut. On julgustav, et
Škipsnale määrati Janis Jaunsudrabiņš 1963.
a. mälestusauhind.

Teine uustulnuk, Andrejs Gunars Irbe (s.
1924) elab Rootsis, töötades ajakirjanikuna
Rootsi ajalehtede juures ja Statistika Kesk-
büroo ametnikuna. Irbe lühijuttude ja mõ-
tiskluste raamat sulatab endasse Lääne-Eu-
roopa kirjanduse hilisema arengu, jäädes see-
juures läti traditsiooni piiridesse. Seda saa-
vutab ta avades ukseid XX s. lääne mõju-
dele samal ajal, kui ta hoiab kõrvva tihedalt
vastu maad, olles sügavalt seotud loodusega
ja otsides ühendust läti minevikuga. Ta kir-
jutab assotsiatiivses sujuvas stiilis, mida hoi-
avad koos sagedased viited unelm-kujundi-
tele, mis keruvad ta väga isikupärasest maa-
ilmast. Selle kogu — „Mums nav svetva-
karu” („Meil pole pühade-eelseid õhtuid”) —
mitmed jutud alustatakse üksikkõnedega,
sageli kirjana kättesaadamatule partnerile,
millistel on vähe ühist jutu endaga otseses
mõttes. Nad annavad aga juhtmotiivi ja eda-
silketsva maa-aluse kaja.

Aastad 1961/62 andsid läti pagulasproosas
ka kolmanda üllatuse. See tuli täiesti oota-
matult ning mõjus lugejaskonnale šokina.
Üllatuseks oli Margarita Kovalevska (s.
1910) romaan „Posta puke” („Häda lill”).
Autori, kes on tuntud kunstnik ja illustraa-
tor, senine kirjanduslik tegevus oli piirdu-
nud lasteraamatutega, milliseid ta ise lõbu-
salt illustreeris. See oli muinasjutumaailm
noorte seakarjuse ja piipu suitsetavate must-
lastüdrukutega. Kirjandusringkonnas teati
juba peagu 20 aastat, et Kovalevska on kir-
jutamas romaani, siin ja seal oli ilmunud ise-
gi üksikuid peatükke. Kui see lõppeks 1962
ilmus, siis sai sellest ühekorraga kriitikute
poolt tervitatud kirjanduslik suursündmus
ning bestseller — asjad, mis alati koos ei
käi. „Häda lill” kasvab välja Kovalevska
muinasjutumaailmast, olles lapsepõlvelugu,
mis väljendab maalija visiooni rikkastes sõna-
kujundites, seejuures ületades aga mõlemad
alkomponendid. See on hämmastava aususe
ja tunnetusega kirja pandud kunstitöö.

Kui maailmine on Kovalevskale kerge ja
selle tulemus alati silmale meeldiv, kuigi vaid
harva sügav, siis kirjutamine ei edene tal
hõlpsasti ning ta on heidelnud palju täius-
likkuse saavutamiseks. Jutustus, mille peaku-

juks on despootliku vana naise poolt üles kasvatatud sõjaorb, evib autobiograafilisi sugemeid. Kuid see ei ole sündmustik, mis annab sellele teosele suuruse, vaid lähedus elule. Nii elule üldises mõistes kui eriti elule nii, kuidas seda elati Läti provintsis pärast I Maailmasõda. Mõlemad, nii laste maailm kui ahenev ja vaenuline vanuri maailm on nähtud läbitungiva pilguga, pilguga mille eest ei kao vähimgi detail, seejuures aga kaotamata kõikehaaravat vaadet elule. Kovalevskal on võime kirjutada stiilis, mis on ühekorraga realistlik ja nägemuslik, võime, näidata nii elu helkivat pealispinda, kui irvitavat kolpa selle all. Ta on briljantne, täiesti vaba sentimentaalsusest ja eksimatult lätilik oma essentsis. Keel on täielikult isikupärane, rikas, värske, meenutades vana veini, mis on sattunud päevavalguse kätte peale aastaid kinnises astjas seismist. Nii on see ju ka olnud — teos on elanud ja valminud üksinda kirjaniku meeles ja hinges keset võõrast ümbrust. Eestlastele võib siinjuures meelde tuletada Tuglase „Väikest Illimari”, milline on siiski vähem barokne ja rohkem klassikalisel ohjeldatud.

Kuigi omaette seisev teos, oli „Häda lill” ainult esimeseks köiteks triloogias, mille keskel tütarlaps Maria siirdus eraldatud lapsepõlvest Riia Kunstiakadeemia boheemkonda. Teine köide, „Gauru gaili” („Gauru talu kuked”), ilmus kohe järgmisel aastal. See ei olnud sama suur õnnestumine järgmistel põhjustel: kuigi see käsitleb tütarlapse küpsemisega ja neiuõlve, on Kovalevska ümbritsenud Maria ikkagi veel muinasjutu nimibusega. Olles üles kasvanud täielikus eraldatuses, domineeriva heategijanna kadeda silma all, jätkab Maria elamist unelmate maailmas, märkamata elu oma ümber. See on usutav ainult lugeja ettekujutusvõime tugeva pingutamiseega. Teiseks nõrkuseks on puudulikult kujutatud meestegelased. Nii, nagu Maria naabruses elavad kaksikvennad, kelledest ühte Maria armastab, kuid ei oska teda eraldada teisest, nii on ka teised meeskujud individuaalsete joonteta ja mitteusutavad. Kovalevska triloogiaie lõpliku hinnangu andmine peab jääma ootama kolmanda osa ilmumist. Kuid juba nüüd on selge, et vaevalt ükski teine raamat Edvarts Virza „Straumeni’st” saadik ületab „Häda lille” poeetilise

jõu, sõnakoe ja universaalse kaasahaaravuse poolest.

Kõige tootlikum noortest prosaistidest on Guntis Zarinš (s. 1926). Ta elab Londonis ja on Chicagos inglise keele väljaantava läti kunsti, kirjanduse ja teaduse ajakirja „Zintis” („Tarkusenägija”) kaastoimetaja. Tema novellid ja romaanid — tal ilmub vahest mitu raamatut aastas — annavad tunnistuse viljakast talendist vähese enesekriitikaga. Hiljuti sai ta Kultuurifondi kirjandusauhinna. On siiski kahtlane, kas ta kvantiteedis suudab ületada mõningaid vanema põlvkonna autoreid, nagu Anšlavs Egļitis ja Valdemars Karklinš, kuid tema kirjanduslik taotlus on siiski neist erinev. Zarinš võttis osa II Maailmasõjast Läti leegioni ridades ja sõjaelamused kummitavad temas seitsaadiik. Kirjutamine on talle ilmselt katarsiseks, teeks, mille kaudu ta pääseb oma alateadvusmadude ähvardavate lõugade vahelt. Läbiimmutatuna eksistentsialismist, pole ükski iiveldus talle võõras. Ta on näide tundelisest ja väga noorest potentsiaalsest taidurist, kes sattus vastakuti olukordadega, mis olid selleks liiga traagilised, et nendega hingeliselt toime tulla, kuid mis nõuavad väljendust. See on väga reaalne probleem sõjageneratsiooni juures.

*

Luules ei ole kuuekümnendatel aastatel niipalju uusi autoreid esile kerkinud kui proosas. Kolmandaks väga lootustandvaks talendiks Taunsi ja Salinši kõrval on Olafs Stumbrs (s. 1931). Tema 1960 ilmunud esikkogu kandis tagasihoidlikku pealkirja „Etüüdid”, kuid selles avaldus luuletaja, kes omab täielikku kontrolli oma väljendusvahendite üle — seda nii vabavärsis kui traditsioonilises vormis. Selles kogus väljendub salvav ja osav mõte, mis varjab põhilist sisemist üksindust ja eraldiseismist. Stumbrs, kes elab Los Angelesis, on pagulasluuletaja par excellence. Ta viibiks sisemises eksilis elades ka oma kodumaal. Stumbrs luuletab ka inglise keeles ning ta evis vahepeal lähedaid sidemeid nn. San Francisco rühmitusega ameerika luules. Peale ta esikkogu ilmumist on läti keeles temalt ilmunud trükkis ainult väheseid luuletusi, kuid ta töötab oma teise kogu kallal.

Satiir, paroodia ja kõnekeelsus leiavad

edukat kasutamist Janis Kreslinši (s. 1924) luulekogus „Tomer, es atceros” („Siiski, ma mäletan”). Naised, läti rahvalaulude ainuloojad, on omanud alati läti kirjanike hulgas silmapaistvat seisukohta. Velta Snikere (s. 1920) esimesed luuletused leidsid trükkimist juba Saksa okupatsiooni ajal, kuid ta debüüt toimus koos Dzintars Sodumsi ja Ojars Jengensiga 1950. Nende kolme ühine kogu kandis lihtsat tiitlit „Kolm autorit”. Kuigi ta kirjutab vähe, on Snikere rajanud isikupärase tooni ja väljendusviisi ning seda, mida ta ütleb, kuulatakse suurima tähelepanuga. Tema panus läti luulele oli läti rahvalaulu stiili ja mõttelaadi ühendamine sürrealistliku tehnikaga. Snikere tungis otsustavusega algallikate juurde, olid nendeks siis unenäod või müüdid. Ühe osana sellest püüdlusest võime võtta tema sidemeid hinduismiga ja kaasaegemist Ram Gopali India tantsutrupis, mille liikmena ta rändas läbi India. See nähtavasti takistas ta kirjanduslikku tegevust, kuna esimene iseseisev värsikogu ilmus alles 1961, kandes huvitavat aga raskeltõlgitavat nime „Nemitas minamais” („Lõputu oletus”). See kogu sisaldas üksikuid luuletusi, mis kuuluvad läti pagulusluule parimate hulka.

Laialdaselt tunnustatud läti luule grande dame, Veronika Strelerte (s. 1912, elukoht Stokholm), avaldas 1961 viienda luulekogu „Želastibas gadi” („Armuaastad”). See kogu ei lisa põhiliselt midagi uut tema luuletajadele, mis meenutab Betti Alveri varasemat luulet. Ta on pöördunud siin vabavärsi juurde, mis aga alati ei ole heaks vahendiks tema napsionalisel ja ohjeldatud luulele. Samuti ei avardanud viimase koguga „Lasts” („Needus”, 1961) oma luulet avalikus arvamuses etableerunud patriotlik bard Andrejs Eglitis (s. 1912, elukoht Stokholm), kes jätkab selles liikumist isikulise ja isamaa armastuse pooluste vahel. Kuid, nagu kõik ta eelmised luulekogud, sai seegi kirjandusauhinna, samuti ka Strelerte „Armuaastad”.

*

Viimase kolme aasta jooksul kantud kaotustest oli hilisem ja ootamatim Linards Taunsi surm juulis 1963. Tema tähtsusest moodses läti luules oli juttu juba eespool. See uue luulegeneratsiooni juhtiv ja inspireeriv isiksus suri 41-aastaselt New Yorgis.

Ta teine kogu „Abielu linnaga” (1964) ilmus postuumselt.

Janis Jaunsudrabiņš (1877—1962) surmaga Saksamaal kaotas läti kirjandus ühe oma vähestest suurtest meistritest, kes oli üle elanud II Maailmasõja rasked sündmused ja elanud ning loonud eksiilis. Ta oli erakordselt viljakas kirjanik, kes töötas mitmes žanris. Siiski, ta enim armastatud ja tuntud tööd on seotud lapsepõlvega (üks läti kirjanduse lemmikteemasid!): „Balta gramata” („Valge raamat”, 1. osa 1914, 2. osa 1921) ja „Zala gramata” („Roheline raamat”, 1950). Nendes teostes Jaunsudrabiņš anne lüüriiliseks looduskirjelduseks ja anne edasi anda realistlikku detaili, samuti malbe huumor, sulavad kokku laia populaarsust võitnud raamatuteks.

Ka teine silmapaistev vanema generatsiooni kirjanik suri samal aastal — Janis Veselis (1896—1962). Ta viimane romaan „Blazmas staigataji” („Koidu kõndijad”), mis ilmus postuumselt, oli veel üheks märkimisväärse kirjandusaasta 1962 anniks. Selles raamatus Veselis läheneb Karl Ristikivi teosele „Kõik mis kunagi oli”. Veselis on kogu aeg pööranud tähelepanu Läti müütilisele minevikule ja vanale läti usundile, mis muide ühe seksti poolt iseseisvusaastatel taas elustati. Ta manas esile mõlemaid monumentaalses töös „Läti müüdid” (1942) ja tegi seda ka enamikus oma romaanides, milledest silmapaistvaim on „Viesturs Varapoga” (1952). Selles käsitletakse ühe II Maailmasõja läti sõduri, Viesturs Varapoga, lugu legendi vormis — sarnast tehnikat kasutas ka D. Sodums mõned aastad hiljem. Veselis väärrib tähelepanu oma ammendamatu riikka keele, proosa rütmilise kadentsi ning balti mineviku elava esilemanamise tõttu.

*

Noorema põlvkonna kirjandus- ja kultuuriringkonna häälekandjaks on ajakiri „Jauna gaita” („Uus teekond”), mis ilmub Kanas 6 korda aastas (asutatud 1955). Sel ajakirjal on õnnestunud koguda enda ümber märkimisväärset gruppi noori intellektuaale, kunstnikke ja kirjanikke mitmetelt asukohtadelt ja selle veergudel hoitakse ülal elavat mõttevahetust nii ideede valdkonnas kui jooksvas kultuurielus. Kuigi see algas noore generatsiooni ajakirjana, on selle kaastöölise hulgas nüüd isikuid igas vanuses. Osalt on

see tulnud asjaolust, et Londonis ilmuv kirjandusajakiri „Cela zimes” („Teemärgid”) ilmub korrapäratult. „Cela zimes” oli originaalselt juba tuntud kirjandusringkonna organiks. Selle kirjanduslik tase on ühtlasemalt kõrgetasemeline ja eksperimenteerimisest selle veergudel hoidutakse. Kuid ajakiri ilmub harilikult ainult paar korda aastas (kui üldse).

Selline paistab läti pagulaskirjandus oma kolmanda aastakümne künnisel. Nii jõudu kui mitmekülgust ei saa eitada. Käesolev ülevaade ei pretendeeri loomulikult kõikehaaravusele. Kui katsuda viimast, siis kulubs palju rohkem ruumi. Seda näitab parimini eksiilluule põhjalik ülevaateantoloogia „Dzejas un sejas” („Luuletused ja näod”) mis anti välja 1962 ja kus on esindatud tervelt 76 luuletajat! (Analoogiline proosaantoloogia

on valmimisel).* Ja isegi seejuures toimetajad, nende hulgas L. Tauns ja G. Salinš, vabandavad, et nad ei ole saanud sisse võtta näiteid kõigilt välismaal läti keeles kirjutavate luuletajatelt. Enamik selles antoloogias olevast luulest on ilmunud aastakümnel 1952—1962. Vanim luuletaja selles 478 leheküljelises kogumikus on sündinud 1870, noorim 1937. Viimane on heaks endeks läti eksiilkirjanduse tulevikule.

---

*) See on vahepeal jõudnud ilmuda pealkirjaga „Prozas profiili” (1964) — „Proosa profiile”. Esindatud on 50 läti jutustajat igauks ühe palaga. Neist vanim on sündinud 1884, kuid noorim 1930. (Nägus köide on 480 lk. suurune.)

Inglise keelest tõlkinud H. Grabbi.

FRIEDA DREWERT

KRAHV KEYSERLINGI SÕNUM VIISUSEST

Teose „Menschen als Sinnbilder” (1925) eessõnas kirjutab Põhja-Eestist Raiküläst pärit krahv Hermann von Keyserling (1880—1946): „Kui ma ühe lausega kokku pean võtma seda, mille poolest minu õpetus minu vaate järgi erineb teiste moodsete filosoofide omast, on see: kõik küsimused esitan ma elavast hingest lähtudes, mitte abstraktsest inimesest.” Teose „Wiedergeburt” (1927) lõpp-päätükis „Mein Glaube” ta ütleb, et kuskil kirjutis pole ühtki olulist mõtet, mille algupära ta ei võlgneks eksperimentidele enese juures.

K. isikus meil pole tegemist kateedrifilosoofiga ega ühega, kelle filosoofilised tõekspidamised olnuksid koondet rangesse süsteemi, kus elaval vaimul poleks määramisõigust. Ta tuleb ka hoopis erinevalt alalt, kui filosoofid tavaliselt. Noore geoloogina ta rändas mööda mägesid, nähes „Alpides merd, basaldis vedelat laavat, kivistund-tardunus ennast”. Süvenemine surnud kivisid, et elava algmõtet haarata, teda siiski ei rahuldand.

Päale paari vähese kirjutise geoloogia alal ilmus tal 25-aastasena ta filosoofiline esikteos „Das Gefüge der Welt”. Ta tundis, et oli metafüüsik, võis olla ainult seda.

Artiklite ja kõnede kogus „Die Philosophie als Kunst” (1920) määritleb K. filosoofiat kunstina, mitte teadusena. Filosoofia on vormi probleem nagu iga kunst on probleemide vormimine. Filosoof on sama vähe tõe fotograaf kui maalikunstnik looduse oma. Mateeria vaja äratada ellu vormimise kaudu. Nii kunstis kui elus on tegemist vaimse materialiseerimisega. Sama teemat käsitlevad kõik mõtlejad: vaim ja loodus või Jumal ja maailm. See, et inimene on vaimne olend, et tal oma füüsilist keha tuleb käsitleda vaid vaimu väljendusvahendina, läbib kõiki K. arvukaid teoseid.

K. ütleb, et talle oli kaasa sündinud oma elada ajalugu primaarselt. Mitte tajuda ainult saadust tõigana, vaid ka saamist ennast, selle protsessi. Kus teised näevad vaid lõppu, näeb tema uue sündi. Ta ülesanne

pole mitte väljendada tuntut, vaid tutvustada tundmatut. See omadus võimaldab tal ka analüüsida oma aja maailma, mis oli lange-mas „kosmosest kaosesse”.

Parimini esitab K. oma mõtteid ja arva-musi oma aja kultuuri keha, aja ideaali, in-telektualismi puuduse ja sellest pääsetee vii-suse kaudu oma teoses „Die Neuentstehende Welt” (1926), millest alljärgnev on refereer-rit.

Vaimse organismina allub kultuur muutu-sele nagu iga elav asi. Kultuur on mandu-mas seepärast, et inimene ei ela enam oma olemuse tervikuga: moraalne ja spirituaalne külg jääb välja eluprotsessist. Intellekt, aru, on emantsipeerund ja hakand ainuvalitse-jaks; intellekt on arenend hingeelu kulul, hä-vitades hingeelu keha. Sisemine vorm hävib, kuna võimutsev intellekt on kuulutand en-dised omadused ja kujundused eelarvamu-siks ja luulekujudeks. Kõik, millele ei hakka aru hammas, on kaotand väärtuse. Aru on vabastand enda traditsiooni kütkeist, murd-und läbi usu poolt seat piiridest. Usaldus ajalooliselt saadu vastu on kadund. Moodse teadvuse jaoks on surnud kõik autoriteetid. Ainsaks kriteeriumiks on individuaalne aru. Kuigi veel oleks kõrgeid ideaale, puudub hin-gejõud neid hoida konkreetse seoses eluga.

Aru ühekülgsse arengu eriväljendiiks peab K. tehnikat. Looduse vallutamises see on samm edasi, sellega positiivne nähtus. Aja ideaaliks on saand autojuht — tehniiseerit primitiivne — rõhutades võimist. Võimine rõhutab kõigile ühist, tuues tänapäeva massi evangeeliumiks edu. Edu on toond esile või-misekultuuri. Võimine on midagi välist, mida omandada saab igäüks, kel vastavad eeldused ja huvi sootuks ei puudu. See ei moodusta aga mingit sidet inimese olemu-sega. Paljas teadmine on saand inimese ideaaliks. Inimest tunnustatakse ta tubliduse, meelsuse, parteikuuluvuse jne. järgi. Edu ot-sustab olemuse väärtuse üle, edu otsustab tah-te väärtuse üle. Kõiges edasijõudnud Läänes valitseb veel vaid võimise kultuur, mis viib spetsialiseerumiseni. Spetsialiste peab K. tu-rukaubaks ja nende prototüübiks ta peab in-sekti. Ta karikeerib vahel meeleldi, et esi-tada olulist silmatorkavaimal kujul.

Pääle võimise on inimesel vejel olemine, millel on inimese kogu väärtus. Olemise all tuleb mõista inimese vahenditult olemust, mis

mõtete, tunnete ja tahtmist kujul leiab väl-jendust. Kui olemine ei saa väljenduda, ta hakkab kiduma.

On ilmne, et vaim on muutund pinnali-seks ja kaotand ühenduse olemuse sügavu-sega. Uut sünteesi on vaja. Kuidas aga si-duda vaimu ja hinge, kongrueerida mõtet ja väljendit? Teooriad ei aita midagi. Program-mist loova tahtmiseni ei vii ükski sild. Mi-dagi peab muutuma tahtjas. Iga saatus on tingit sisemiselt. Intellekti vaja süvendada. Kui ta nii kaugele jõuab, et aru saada usu mõttest, selle sügavast tähtsusest, mis ta enne pidas lolluseks, saab ta hakata üles ehitama seda, mis ta enne loostas.

Inimene saab siirduda võimiselt olemisele, kui ta kestvalt seda rõhutab. Inimesel on va-badus asetada rõhk eneses sinna, kuhu ta soovib, ja sellele vastavalt areneb siis näh-tuste maailm. Edu ajastul tagasitõrjut tung ja hing peaksid ühinema vaimuga uueks ühi-kuks, kus rõhk oleks vaimul ja tema määrab nivoo. Sügavam mõte annab uue vaitaalsuse. Ka autojuhi ideaal on noorendand maailma, sest primitiivsele elule ta andis kõrgema mõt-te. Autojuht oli aga üleminekunähtus. Tema maailma ei lunasta, sest ka füüsilise elu sü-gavam mõte on metafüüsiline.

Nagu keskajal usuti religiooni kõiki küsi-musi lahendavat, nii 19. saj. teisel poolel usuti, et täppisteadused, eriti loodusteadus, on võimelised lahendama kõik küsimused, mida inimene üldse võib asetada. Teadus on aga ainult keel ega tegele sellega, mis tema läbi üteldakse. Metafüüsilise mõtte riik asub ülalpool intellekti. Sügavaim tunnetus ja kõr-geim vastutustunne ei toimu tema kaudu. Religiooni perioodid olid vaitaalsuse ajad, kuna neid toitis elu ürgallikas, sest millelegi sügavamale elu tagasi viia ei saa. Nüüd peab viima olemasolu ka tagasi sama sügavale mõttekeskusele, kuid seekord läbi teadlikult mõistva vaimu. Uus kõrgem kooskõla on si-hiks. Et religioon, filosoofia, poliitika moo-dustaksid kõik ühe elava vaimse keha. See praegusaja tähtsaim ülesanne ei kuulu ei üli-kooli ega kiriku raami. Ainuüksi filosoofia võib välja viia ummikust. Tunnetus ja ole-mine peavad sulama üheks loovaks mõistmi-seks. Uut vaimset impulssi maailmale saab anda vaid filosoofia — viisusena. Viisus pole mitte võimine, vaid olemine. Ei midagi teoreetilist, vaid vaitaalset ja praktilist. Esma-

joones on viisus terve inimmoistus, s. t. võime näha lähedalolevaid asju õiges perspektiivis. Viisus on loov võime. Teaduslik teoreetiline ajastu on selja taga naasmatult, kuna selle mõiste vaimust oli liiga kitsas, spetsialiseerit. Vaimse vahendajaks pole praegu mitte paksude raamatute kirjutajad. Pakse kõiteid pole ei aega ega huvi lugeda. Lühidalt ja pregnantselt tuleb väljendada tänapäeval. Seda saab ajakirjanik.

Moodne filosoofia pole aga viisusega samal tasemel. Viisus primaarselt ei seleta, vaid teab. Filosoofiat asjalikult pole olemas. On pelgalt filosoofid. Filosoof on aga Läänes „eks-tsentriline” nähtus oma tõelisuse võõrasusega, kooskõlastamata isiklikku elu oma tunnetusega. Põhitoonid peaksid kõlama selles elus, mille järgi teised end häälestaksid. Rõhk tuleb asetada isiklikule elule. Iga teadmine on pärit vahenditu elamuse kogemusest. Arusaamine on loov, ta läheb seest väljapoole. Kus inimene on aru saand, loob ta saatuse poolt määratu ümber saatuse määramiseks. Inimene saab saatuse objektist selle subjektiks. Oma sügavusest teadlik vaim peab saama taas mõjuda vahenditult. Vaja vaimuteadlikku ja vaimuvalitsejat inimest, mitte abstraktset distsipliini. Inimene, kelles sõna on saand lihaks, on elav vaimuvõim, mida pole ükski teooria. Kõrgeim on kättesaadav igähele sügavas või vähem sügavas mõttes. Kristuse, Krishna ja Buddha viisus ei sulge välja kedagi. K. usub, et nende aeg alles tuleb, kui aru on saadud kõigest, mis nad kehtastasid.

Vaimne valgus on paistnud Läände ikka Idast. Seepärast pöördub ka K. pilk sinna, kus praegugi veel inimese olemist hinnatakse rohkem kui ta võimist ja kõik häälestavad end viisa, nende ideaali järgi. Lääs usub loodust, Ida vaimu.

K. võrdleb Ida ja Läänt mõtte ja selle väljendiga. Mõte (Sinn), mõtte mitte grammatilise väljendina vaid metafüüsilisena, kõigele nähtavale nähtamatu mõtte ja tähenduse andja, teostub maailmas vaid väljenduse kaudu, mis, vastavana, loob talle normaalse elava keha. Vaimne kannab kõikjal ainelist. Puudub väljend, puudub ka mõte. Nagu hing ilma kehata ei saa osa võtta sündmustikust maa pääl.

K. ei saa salata, et India, mitte Euroopa, on esile toond seni sügavaima metafüüsika

ja täiuslikema religioosse süsteemi. Nagu Lääs on haarand välismaailma, sama vahenditult ja vabalt on India haarand psüühilise ja metafüüsilise maailma. Kuna India pööras aga selja nähtusile, jäi empiiriline tõelisus talle võõraks.

Oma ingliskeelses kõnes hiinlastele Shanghai a. 1912 „The East and the West and their search for the common truth” osutab K. sellele, et Vana-Hiina on loond seni kõrgeima olemise kultuuri. Kes väliselt tahab parandada olusid, peab algama sisemiselt. Paljad teooriad ei muuda kedagi. Konfutsiuse süsteem on üle 2000 a. pannud seni suurima inimmassi koos elama harmooniliselt. Selle õpetuse hing: moraalne on maailma põhijõud. Konfutsius õpetas: ilma sõjaväeta võib riik püsida; ilma piisava toiduta võib püsida riik; ilma usalduseta aga mitte. Hiinlastel puudub suhe transtendentsega, nad elavad maamullal, kuigi nad on toond esile ka suuri mõtlejaid. Nad ei oska filosoferida nagu hindud, nad elavad aga väga filosoofilist elu. Oma sügavaima on annud Hiina empiirilises elus konkreetset kujul. Ainukordselt inimkonna ajaloos võttis vaim kuju sotsiaalses teadvuses. Täiuslikult organiseerit väliselu on sama ammendav vaimuväljend nagu mahukaim filosoofiline süsteem, ütleb K.

Lääs otsib ja püüab seda, mida Vana-India ja Vana-Hiina olid saavutand oma suures minevikus. See omand on neil aga kaotsi läind. Praegu on nii Ida kui Lääs sama kaugel ideaalist, põdedes kriisi mõlemad. Idamaa evib tugevat vundamenti. Olemasolevale alusele tal tuleks ehitada parem hoone, mõned vananend osad asendada uutega. Lääs vajab aga oma hästiehitet hoonele alust. Mõlemad on ühekülgsed, kummalgi on õigus tõelisuse ühe külje jaoks. Siit K. nõue: tahab inimene saavutada kõrgemat tunnetusstaadiumi, peab ta tõusma nii üle Ida kui ka Lääne.

K. kuulsa „Spektrum Europas” kõrval on populaarseim ta kahekõiteline „Das Reisetagebuch eines Philosophen” (1 tr. a. 1918), mida ta soovib loet saada romaanina. See raamat on ta maailmareisi tulemus, kandes motot: „Der kürzeste Weg zu sich selbst führt um die Welt herum.” Niisiis: eneseteostus ajas reisima, et ära hoida sisemist kristallisatsiooniprotsessi.

See raamat mõjus niivõrd elustavalt paljudesse lugejatesse, et avaldati soovi, et vaimne mõju, mis K. isikust kiirgas, saaks kättesaadavaks hulgal. Nii kasvas sellest soovist välja Viisuse Kool, mis alustas tegevust 23. nov. 1920 Darmstadtis. Säälnu suurhertsog andis kasutada ruumid oma lossis; selleks otstarbeks asutatud Vaba Filosoofia Seltsi liikmemaksud katsid kulud; pääle K. enese oli õpetajaks veel dr. E. Rousselle.

Kuigi K. ütleb end mitte olevat õpetaja loomuse, sobis ta selleks ülesandeks mitmeti. Ta oli dünaamiline isiksus, liikuv, iga dogmaus, iga võrdsustamise, iga vägivaldsuse vaenlane, iga tõelise eluavalduse vastu täidet võrdse aukartusega (nagu ta end iseloomustab). Jagada vaimseid impulsse meeldis talle. Päälegi arenevad vajalikud omadused tegevuses eneses. Ta tundis igatahes sisemist volitust, oli sisemiselt selleks ülesandeks küps.

Kõik siin kirjutuses „Viisuse kooli” puutuv on refereerit K. teose „Schöpferische Erkenntnis” (1922) järgi, kus ta annab andmeid kooli üle; kõneleb selle ülesandest, õpetuse meetodist, koosseisust jne.

Viisuse Kool polnud mitte kool tavalises mõttes. Läänes sellast polnud varem olnud. Idas on neid aga praegugi. Koolil polnud aga midagi tegemist idamaise olemuse istutamiseega Läände. Reeglid on erinevad koha, rassi ja aja järgi. Lääs pole oma loomult mitte autoriteedi uskuja. Ta tahab ise jõuda Ida saavutuseni. Lääs on tegev, mitte passiivne. Maailm ei paista talle mitte hädaoruna, ta ei igatse siit välja. Ta tahab taevariigi teostada siin. Kõige tõendiks oli K. ise, kelle äärmises läänelisuses keegi ei saand kahelda. Reisisp. 1.687: „Võttes Idast üle ei tähenda, et me tema hinge omandame, vaid et me saame uued organid oma hingele. Võõra ülevõtmise tähendab vahel eneseteostuse lühemat teed. . . On aeg, et Lääs ära tunneks, et edu teel ta seda üht, mida vajab, ei leia.” Seepärast lootis K., et Viisuse Kool saanuks „happutagnaks” Lääne kultuuris; et see „ferment” saanuks edendada 20. saj. inimkonna arengut.

Tavalisele läänlasele oli raske sellase kooli eesmärgist aru saada. Koolile heideti ette, et ta ei andvat midagi sisuliselt uut. Seda see kool ei tahtnudki. Õieti leiab K., et kes ajalikult midagi uut toob, ei pea olema veel

inimeste uuendaja. Tõeline uuendaja ei pea gi ajalikult midagi uut tooma. Vana asja uus käsitlus võib saavutada uue tähenduse. Tähendus on pääasi. Alles tähenduse kaudu võib faktilist tõesti mõista. Suhtumisviisi primaat otsustab võimaliku tähenduse üle. Suhtumisviisi süvendusega saavad vanimadki asjaolud uue mõtte. Edu saab olla vaid sissepoole. Tähtis on, milline uus mõte väljendab end vanade kirjatähtede kaudu. Kristuski tõi vaid uue suhtumuse Jumalasse, inimesse, maailma.

Õpilased olid ükskõik millise võimise esindajad — teoloogid, filosoofid, töösturid, käsitöölised, sõjamehed jne. Iga ala kõl bab vaimseks väljendusvahendiks. Metafüüsiline mõte pole midagi sisulist, mida väljaspoolt edasi saaks anda. Pettusid need, kes arvasid saavat sääl „filosoofideks” ja jätta oma senine elukutse. Kes teadmiste avardamist soovis, võis minna ülikooli; kes usundiga tegelemist, kirikusse või teosoofide juurde; kes poliitikaga, parteiorganisatsiooni. Viisuse ülesanne oli õpetada uut sügavamalt suhtumisviisi ükskõik millisesse vaimukeskusesse. Nii oli Viisuse Kool midagi kolmandat kiriku ja ülikooli vahel; lähemal siiski kirikule, kuna ta mõjutas olemist.

Sõna „õpilane” oli vastumeelne, kuid vältimatu. Õpilased olid vaid ta teekonnakaaslaste täiuslikkuse püüas. Ta ütleb, et õpib hoopis rohkem oma õpilasilt, kui nemad temalt.

Põhimõtteliselt see kool tähendas Platoni Akadeemiat, nagu arvas K. Nähtusena aga midagi ei kunagi varem olnud, kuna sellast probleemi enne polnud eksisteerind. Täiust, mida enne tõi esile usund, tuli saada nüüd täiesti teadlikust teadmisest.

Mingit välist sihti koolil üldse ei olnud. Metafüüsiline mõte ei lase end sulgeda kindlasse piiridesse. Muidu oli aga koolil kolm sihti. Esimene praktiline siht oli teed rajada tunnetusele, kui loov õieti on inimene. Inimese vaim on sama loov kui Jumala oma. Ta fantaasia loob reaalsust. Uus puhtloov maailmafaas võib alata alles siis, kui see suhtumisviisi inimese loovusse lihaks on saand. Teine siht on õpetada inimesele tingimatult enesemääramist ja enesevastutust. Kolmas on teadvusse juurutada see, et viimaseks otsustavaks küsimuseks väärtuse suhtes on nivoo, tase. K. tsiteerib vanasõna: Si duo faciunt

idem, non est idem. Viisuse kool avas kõigile, kes sääl käisid, organi nivoo jaoks. Kuna maailm muutub sellaseks, nagu inimene teda näeb, aitab silmade avamine juhtida inimesi kvaliteedile. Kvaliteet on K. filosoofia üks tähtsaid termineid. Selles on ka eos kõik praktiliste küsimuste lahendused. Kui kõik saavad sisemiselt suveräänseks, pole varsti enam sulaseid, ja sisemusele vastav väline olund teostuks varsti. Sulasemeelusega inimeste hulgas ei saa teostada vabadusideaali.

Viisuse kooli kandis isiklik mõjutus. K. kõneles iga õpilasega selle oma s keeles. Igasse õpilasesse ta süvenes, et jõuda tema olemuse juurde, et anda talle õige rütm. Viisuse kool keskendus vaid sellele, mis aegade muutuses pidas paika. Ainult see, mis inimesele vastab, ta isiklikku huvi paelub, kutsub esile ta sügavaima enese vabatahtlikuks kaasamõjaks. Ilma selleta ei sünni seestpoolt midagi. Kus puudub huvi, ei tule elavad hingejõud mängu. Inimene peab ise tahtma, püüdma. Kellelegi ei saa midagi anda, mida ta ei taha. Õnne ja rahulolu probleemi sääl koolis ei olnud. Psühhoanalüüsi sääl ei tarvitet. Oli vaid uus suhtumisviis, mida saab sugereerimise kaudu. Kuna vaim vaid seestpoolt väljapoole mõjub, oleneb ta väljenduste väärtus sellest, kellest nad lähtuvad. Õpilaste mõtted, vaated jne., nii öelda empiirilise asjalik väärtus, kooli ei huvitand. See kuulus grammatika alale, oli toormaterjal. Ainuke tingimus õpilastele oli, et nad võtaksid vastava hoiaku, laseksid end mõjutada; et nad suhtuksid õpetajasse sama usaldusega, nagu patsient arsti. Rohkem kui eneseleidmise protsessi teises sisse juhatada ja kiirendada pole ühegi õpetaja võimuses. Igaüks pidi leidma ise oma tee, nagu ei saa hingamistki teiselt üle võtta. Oma erilisi mõtteid pidi igaüks ise mõtlema, kui rahutus, mille K. oli sisendand, oli purustand sisemise kristallisatsiooni. Vaim ja initsiatiiv on seot isikuga. Seepärast on asjalik ebaoluline.

India viisad ei loond kooli. Muistsed riisidid sukeldusid oma mina sügavusse, usaldades vaid oma elamust. Selleks polnud vaja tehnilist aparati. Nende tee oli eluviis, mis viis nad tunnetusele. Selle üle nad andsid juhiseid ka oma õpilasele, et nende kasvu kiirendada. Erakordseid inimesi see aitas, tava-

lisi aga mitte. Kui elava meistri elav mõju lakkas, tardus ta õpetus.

India filosoofia ei põhjenegi aga mõtlemisel. Õpilasel tuli elada õpetaja juures, oodates valgustust vahel aastakümneid. Ajamõistet Lääne mõttes Idas ei eksisteeri. Õpetaja annab ühe lause süvenemiseks, kuni õpilase olemus on sellest immutat.

Ka K. tarvitas seda meetodit, et õpilastel areneksid arusaamisorganid. Ei tahet teadmissi anda mällu ballastiks, kus see kaotab oma muutva jõu. Arusaamine oli tähtis, sest arusaamine on loov, läheb seest väljapoole.

Läänes mõteldakse, eksperimentatakse, kritiseeritakse, diskuteeritakse. See oli keelat Viisuse koolis. K. ise soovitas lugeda oma filosoofilist päteost „Schöpferische Erkenntnis“ (1922) meditatiivselt, et ta võiks immutada, assimileerida.

Ühelgi õpilasel ei tulnud viibida Darmstadtis üle kahe nädala korraga. Kauem ei peakski vastu kõrgemaks pingeks. Õppimisel oli rangelt intiimne ja privaatne iseloom. Alla 25 a. õpilasi vastu ei võetud. Esimese nooruse konfliktid pidid olema juba selja taga.

Koolis viibides ei pooldet omavahelisi tutvumisi õpilaste vahel. Eelistati vaikimist, kuna vaikimine teeb viisamaks kui targim kõnelemine. Viisuse Kool oli ette näht üksikute üksildaste keskpunktina nagu mõned kloostrid, s. t. rõhk ei asetata mitte kooselule, vaid see peab aitama üksikut edasi ta enese juurde. Koosoleku ülimalt reeglilik oli mitte intimitet vaid distants. Suur distantsivahe oli õpetaja ja õpilase vahel. Väärtuslikku inimest on parem näha harva kui igapäeva banaalsuse keskel. Parim, näha vaid üks kord elus. Nagu K. tähendab, et vaevu on vahet koolera haige geeniuse ja samas haiguses idioodi vahel. Õpetajad ei näidand end kunagi teisiti õpilasele kui viisuseõpetajaina. Täpsed koosviibimise tunnind olid mõõdet. Paljudele küsimustele ei vastat põhimõtteliselt mitte. Ei pea ütlema rohkem kui vaja, et inimene jõuaks sinna, kuhu tal vaja on jõuda. Elav mõju oleneb vaikuse ja kõne õigest vahekorrast. Viisus teab kogemusest, et niisama heidet sõna süütab rohkem kui sisse tuubitu. Samuti mõjuvad paradoksid eksplosiivselt. Uuestisündi vaimust ei too esile teooriad. Ka ei tule uus Messias enam maa-

ilma lunastama. Igaüks peab olema ise oma lunastaja siitpäale.

Harjutused, nn. exercitia, leidsid aset veerandaastati 35 inimesele korraga. Neis polnud midagi okultset. K. seisis hätahtlikult neutraalsena okultse suhtes, mida rohkem ta Swedenborgi loeb, seda enam ta veendub, et maailm ei piirdu vaid meile nähtavate olen-deiga.

Arvestati muidugi orientaalsete yoga kogemu-si ja läänemaist asketismi. Indias imetel-les India kontsentratsiooni kultuuri oli K. hämmastet, et iga õppeasutus pole juba ra-kendand yogat oma koolikavasse. Yoga prak-tika võimaldab vajalikku sügavamat teadvus-taset. Kus Lääs ootab kõike geeniusest, ootav-ad hindud seda väljakoolitusest. Tõde on ju igäühes, mis piisava koolituse järgi saab näh-tavaks. Yoga potentseerib kontsentratsiooni-võimet, mille kaudu saab erakordse jõuga tööriista, mis viib kontakti ükskõik millise esemega maailmas. Täiuslik Yogi ei vajaks materjaalseid vahendeid üldse, et mõjuda maailmas. Kontsentratsioon on kahtlemata iga edusammu tehniline alus. Psüühilises maailmas loovad soovid tööku. Yoga on vaid puhttehniline spiritualisatsiooni tingimus. Loobumine on läänlasele loomuvastane. See-pärast leiab K. et kõikidest maailma olen-deist on arengurõõmus läänlane ebaspirituaal-seim. K. ise praktiseeris radža-yogat Indias ja Himalajas mitu tundi iga päev.

Õpilaste harjutused sarnlesid neile, mida tehakse kloostreiski. Sümbolid, rituaal ja õpetused eneses aga midagi ei ütle. Ennast tuleb vaid teostada nende kaudu. K. juhatas harjutused sisse ettekandega meditatsiooni tehnika üle. Dr. Rousselle juhatas harjutusi.

Suured maailmaprobleemid leidsid käsit-lust iga-aastaseil konverentsidel (septemb-ri), mis kestsid üks nädal. Peeti rida ette-kandeid K. poolt kutsut isikuil, keda ta kaasaegseist pidas omal alal esindavamaiks. Kõik ettekanded ilmusid aastaraamatus „Der Leuchter”. K. võttis sõna nende suhtes kooli organis „Der Weg zur Vollendung”.

Ehtsus oli Darmstadt'i väärtuse mõõdupuu. Tingimusita isiklik tõepärasus oli K. kate-gooriline imperatiiv. Kõneldes kord („Wie-dergeburt”) sellest, kellelt ta mõjusid vastu on võtnud, ta ütleb et intellektuaalidelt ja vagadelt ta pole kunagi midagi saand, kuna neil puudub sisemine volitus. Intellektuaal-

lide mõtlemine ei vasta olemist; vaga puhul on usk ja teotsemine lahus. Ainuuksi ehtne väljendab vahenditult tõelisust ja võib ka luua tõelisust. Indias ustakse, et selle inimese sõna loob reaalsust, kes alati räägib tõtt. Val-elik ja petis on kaotand siira vahekorra oma loova siseminaga.

Viisuse Kooli deviis oli: igäühele on käi-dav vaid o m a tee. Üksiku isiklik kvaliteet oli ainuotsustav. Hindu mõttes pole indivi-dualiteet mingi voores. Vaba isiksust Lääne mõttes Ida ei tunne. Selles oli ka Viisuse Kooli vahe Idaga, kus valitseb tüüp.

Kool valmistas juhte, kes elavate eeskuju-dena mõjutanuksid hulki. See tüüp pidi ole-ma puhtdünaamiline, alatasa liikvel, ei ühegi saavutat sihi juures peatuv või rahuldet. Iga-üks oli iseseisev inimene. Kool ei tahtnud jä-relkäijaid, ei pooldand ka mitte väliseid ringe, mis võinuksid moodustada sekti; samuti mitte kõnelemist kooli nimel. Kui keegi oli jõudnud selleni, et hakkas K:le kõnelema oma isiklikest plaanidest tegi K. lõpu teat punktil: „Kõik edaspidine on teie asi. Peate ise vastutama. Seepärast peate võimalikult unustama minu nimegi. Igatahes mitte minu nimel edasi mõjuma.” Igaüks, kes koolist lahkus, pidi saama uueks suveräänseks kes-kuseks, mis pidi kõnelema o m a ringile.

K. arvas et kui tulevasil aastakümneil vaid 100 õpilast leidunuks, kes tõesti saanuksid terve olemuse uskujuks, muutunuks Lääs väheste sajandite jooksul. Polarisatsiooni kes-kused olid olemas, kes hulkadele oma tüübi päale surunuksid. Ka ristiusk kestis edasi elava vana vaid väheste tõttu, kes ta vaimu mõist-sid.

Palju elukutselisi filosoofe polekski õn-neks rahvale. Viisus pole seot filosoofilise elukutsega ega väljendusvahendeiga. Hoopis tähtsam on võimalikult suur arv sügavaid inimesi kõikidel aladel ja kohtadel, sest nii tungib viisus elava impulsina kõikidesse kih-tidesse. Retsepti selleks pole olemas. Kõrge-mat kvaliteeti vaja esile tuua nende vahen-deiga, mis kellelgi on olemas. Kes ise on saand sügavamaks hakkab oma elukutses tööle sügavamas vaimu ja kõrgema sihiga. Põhimõttelt on iga töö sama väärtusega, iga elukutse sama õilis. Tähtis on inimese ole-muse kõikide osade kooskõla, et loomulik, kõlbeline ja spirituaalne saaksid üheks har-mooniliseks tervikuks. Uus tõde peab saama

enesestmõistetavaks. Kui üks enamus selle on omandand muutub see selle prestiiži mõjul selleks. Alati on üksikud vähesed need, kelle eeskujuga ja mõju on määrand suuna.

Viisas peab saama üldteadvuse jaoks iseiseisvaks autoriteediks. K. leiab, et viisale vaja anda mõjuraam, seada ta nähtavale, sest läbilõikeinimene märkab vaid seda, kes on tunnustuse osaline. Kuningapoeg, kelles keegi ei näe tulevast valitsejat, kaotab oma kuninglikkuse (D. Weg z. Vol.). Vaimust sündind kultuur peab saama privilegeerit, et maa pääl kesta. Ükski usund ei mõjunuks ilma preestrita.

Võib tekkida küsimus, kas Viisuse Kooli õpetajad ise olid seda, mida see kool nõudis. K. ütleb, et vaimset impulssi anda, pole vaja olla täiuslik. Ta ise leidis end eriti kaugel oma püüust, olles kirgedest läbi puret ja vulkaaniliste eeldustega. Kuid samas kõneldes Paulusest ja Augustinusest ta leiab, et ebatäiuslikkus on just aine, mida vajab Jumal, et inimeses kujud saada. Viisuse Kool sai näha üht, kelles viisus oli saand lihaks. A. 1922 viibis Rabindranath Tagore Darmstadtis üks nädal ideaalpildi, täiuslikkuse sümbolina. K. arvab õieti, et ükski suur pole loodusena austamisväärne, vaid sellena, mis ta endale ulatet ainst on teind. Igäüks võib saada eeskujuks, kui ta looduse poolt ant piires oma täiuse saavutab.

1912 oli K. külastand Tagoret Indias ta luksuslikus kodus. Siis märkas ta 50-aastasest Tagores veel mõndagi ebatäiust ja edevust. Nüüd, 60-aastasena, kasutas Tagore oma empiirilist isikut vaimu täiusliku väljendusena. Tagore vastas ka sellele viisuse täiuslikkuse nõudele, mille seadis Konfutsius: viisus peab tulema nähtavusele, välispinnale, graatsiana, harmooniana.

K. on eurooplane viimse võimaluseni ja kaitseb selle paremusi. Ta leiab et läänlased, vaatamata oma hingepimedusele, piiratusetele, ühekülgusele, intolerantsusele — isegi ehk just selle tõttu — on kõikidest rohkem teind inimkonna kui terviku kasuks. Oma tegevusega, oma asutustega on Lääs ette jõudnud oma olemisest. Läänlane teotseb paremini kui ta on. Ristiusk on praktiline teo-religioon, millena ta ületab kõik teised. Osalt on see seletatav ka sellega, et ristiusk ja islam leiavad oma tööpõllu just selles maailmas, kuna neile on see elu siin nende ainus elu. Neil

pole aega nii palju kui Idas, kus reinkarnatsioon annab võimalusi edaspidi uuesti sündida ja täieneda. Tehnika on teind läänlased peremeheks looduse üle, ja kuna loodus on inimese ainus kodu on ka tulevikus need rahvad suured, kes seda elu siin paremini oskavad organiseerida. Indiale peab K. selle saamatust siin maailmas metafüüsiliseks süüks.

Kuna igas rahvas on olemas kõik hinge jõud, oleneb ühe suurem või vähem areng sellest, kuhu igäüks rõhu eneses asetab. K. arvab, et tulevikus just Ida muutub materialismi kandjaks ja sümboliks, vaimu valgus hakkab paistma Läänest. Tuleviku olemise kultuur, vastavalt läänlaste energiale, aktiivsusele ja liikuvusele kannab sootuks erinevat iseloomu kui idamaine. Euroopas saab sündida uus mõte ajaloolise võimuna, kuna eurooplane suudab taluda rohkem pinevust. Tuleb võita sisemine keskpunkt, mis suudaks valitseda nii jumalikkude kui ka kuratlikkude. Euroopa tohib otsustada vaid siis, kui ta evib sügavaimat vaimsust koos kaineima selgusega ja raudse järjekindlusega. Eriti ei talu K. nn. idealiste. Lääne idealism on sama väline nagu looduski. Selmet mõista mis on olemas ta dekreeteerib, mis olema peaks. Idealistid teenivad ideed ilma tõelisust arvestamata, s. t. mitte olemasolevate vahendeiga. Nad ei tunne vaimsuse tõelise mõtet, mille kutseks on muuta nähtust. Tulev uus inimtüüp ei tohi olla ühekülgne, vaid kõigekülgne; mitte eranditult vaimne ja püha, vaid integreerides inimolemuse kogu laiuse ja pinevuse, olles niisama maailmavõimas kui sügav. Õieti nägi K. ette, et Euroopa rahulik ühendus toimub lõpuks mitte idealistide otsuse läbi, vaid kaugelenägevast egoismist lähtuvate majandushuvide ühendamise kaudu. Ka majandus on vahend teiste hulgas, et vaimset ideaali kehastada.

Viisuse Kooli organis „Der Weg zur Vollendung” peab K. malbust ja tagasihoidlikkust halvaks omaduseks; isegi pahaks sääli, kus see aitab edendada alaväärtuslikkude. Ta leiab, et Euroopa ei muutu kunagi paremaks, kui paremad inimesed oma omadusi ja teadmisi vale malbuse tõttu hoiavad vaka all. Kvaliteet ei võida kunagi, kui koht jäetakse vabatahtlikult vähe väärtuslikule. Ka laiskust, indolentsust ta peab patuks püha vaimu vastu. Tema teadis juba lapsena, et peab äärmiselt ära kasutama selle lühikese olemasolu

siin maailmas. K. ise tegi kõik, et oma tuld seada küünljalale. Pääle nii paljude raamatute ja kooli tegevuse ta reisib ringi kõnesid pidades nii Euroopas, Aasias kui ka mõlemas Ameerikas. Ikka aktuaalsete küsimuste üle, mida aeg tõstis päevakorrale. Oma ettekan- netega ta tahtis äratada rahvaste hinge. Ta loengute edu oli erakordne. Hispaanias kord pärast loengut süleles teda Ortega y Gasset, kuna see oli kauneim loeng, mida ta oli kuulnud oma elus. Ja oma loengud ta pidas pääle väheste erandite, iga maa keeles, sest ka keelte alal oli K. fenomeen. USA-s ta pi- das üle 30 loengu kuulajate poolt esitet tee- madel, sest ta oli ka improvisaator. Selle reisi tulemuseks oli ta inglise keeles kirjutet teos „America Set Free” (1929). Lõuna-Amee- rika tulemus oli „Süd-Amerikanische Medi- tationen”, mida ta peab oma parimaks teo- selks.

Et K. oli keegi, kellega arvestati, näitab seegi, et Euroopa silmapaistvaimate esinda- jate seas kutsuti ta Pariisi okt. 1933, kus pee- ti „Entretiens sur l’Avenir de l’Esprit Euro- péen”. Presideeris Paul Valéry. Paul Valéry arvestas kõiges K. arvamustega, mis määra- sid kõneluste käigu ja lõpptulemuse.

K. samastas end oma ajaga ja tundis vas- tutust ta saatuse pärast. Kirjutas selle mõt- tega, et need on rohkem kui tema isiklikud mõtted. Pärastistele põlvedele tunduvad kõik ühe perioodi kaasaegsed sama vaimu lastena. Ajas tundub midagi õhus, mida kõik sama

aja inimesed sisse hingavad. Mõju või laenu oleks siin määratella asjata.

K. ütleb, et iga ideaalimeelne inimene ai- tab kaasa maailma paremusele, kuigi malbes ulatuses. Iga vastutöö halvale nõrgendab seda. Iga ohver tuleb kasuks tulevikuks. Sama võib ütelda ka K. püüust ja ta Viisuse Koo- list, mis sattus kahe hävitava Maailmasõja vahele. Kogus „Mensch und Erde” (1927) ta ütleb, et tundis ette I maailmasõda: see oli lihtsalt psüühhilises õhus. Kõikide rah- vaste alateadvus tüüris selle kriisi poole. Kõik kaasaegsed ripuvad sisemiselt koos. Nähta- vasti polnud tal sellist ennustavat tunnet II maailmasõja suhtes. Viisuse Kool pühitset lootusrikkalt veel 1935. a. nov. oma 15-aas- tist juubelit. Varsti ta suleti võimude poolt, kus juba enne kord võeti K-lt ja ta poega- delt kodakondsus (mitte naiselt; K. naine oli vürst Bismaroki pojatütar). K. protestis ja sai kodakondsuse tagasi. Koolist jäi aga tor- so, fragment. K. ise arvas, et torso või mur- dund sammas ergutab inimmeeli rohkem kui lõpetet kuju või tempel. Ta teadis juba enne, et „meil, tänastel, on keelata rohkem täide viia kui Euroopa uuenemist ette valmistada. Homme maailm on universalistlikku vaimu.”

Haruldane eruditsioon ja võrratu vaimu- kus kannab K. teoseid mis kuulutavad inim- konnale „Sinnesphilosophie”, mõtte filosoof- ia, vaimset võimu, mis suudab nähtuste maailma mitte üksinda tunnetada, vaid ka luua, juhtida, muuta.

KARIKATURISTI TEE

Kuidas ja miks hakkab üks mees teistest inimestest ja sündmustest pilkepilte ja satiire joonistama? Ei oska, ega tahagi mina sellele vastata — aitab, kui väita, et on ehk siiski kasulik, kui keegi meid näitab kõverpeeglis, et me iseennast ega oma toimetusi mitte liiga tähtsalt ei võtaks. Minu senini käidud tee vastab võibolla küsimusele kuidas, ja seepärast lubatagu mulle juuresolevad ülestähendused.

Sündinud Tallinnas noorimana kahest vennast ja õest, läks minu üldhariduse saamine üle Westholmi gümnaasiumi isa töökoha muudatuste tõttu Türiale, Viljandisse ja lõpuks tagasi Tallinna Gustav Adolphi gümnaasiumi, mille lõpetasin a. 1934.

Joonistamisanne tuli ilmsiks minu isa poolal, tema — elukutselt kondiiter — oli väga osav dekoreerima jõulueelsel hooajal präänikuid ja piparkooke nn. „täispritsiga”, luues kindla käega poolreljeefseid kujusid poistest, tüdrukutest, jõulumeestest, ratsanikest, hobustest, lindudest ja teistest loomadest. Väikese poisina imetlesin väga seda isa oskust, kuni mõningad aastad hiljem ka ise õppisin sama tööd tegema. Samuti armastasin juba poisikesena joonistada. Selleks õhutasid omakorda kunstiraamatud ja ajakirjad kodus, mida ostsid ja tellisid alul vanem, hiljem keskmine vend. Meenutan nende hulgas olnud saksakeelseid, reproduktsioonidega kubistlikest ning ekspressionistlikest maalidest, mis mulle tol ajal tundusid kummaliste ning arusaamatutena. Mäletan end vennalt pärinuvat, et miks on maalil taevas punane ja hobune sinine ja et selle mõjutusel aastaid hiljem gümnaasiumis isegi värvisin taeva punaseks ja maa siniseks õieti mõistmata, miks seda tegin!

Tõsisemat mõjutust karikatuuriks sain õieti keskmiselt vennalt (Have), kes juba koolipoisina hakkas karikatuure joonistama, saates neid ajakirjadele ning ajalehtedele, kus need ka ilmusid. Ta asus kohe päälle kooli lõpetamist karikaturistina tööle. Muidugi jälgisin pidevalt ja hoolega Gori, O. Krusteni ning varasemast ajast K. A. Hindrey karika-

tuure. Hilisematel aastatel oli venna juures alati näha saksa „Simplicissimust”, inglise „Punch'i” ja karikatuuriraamatuid peamiselt saksa väljaannetes Euroopa tuntumaist karikaturistidest: Gulbransson, Heine, Zille, Thony, Karl Arnold, George Grosz ja hiljem David Law. Minu esimene suur eeskuju Euroopa karikaturistide hulgas oli Gulbransson, 1930. aastate keskel olin kütkestatud George Groszi robustsest naturalismist, hiljem David Law delikaatsemast, kuid siiski lõikavast stiilist.

Alustasin ka ise juba koolipoisina karikatuuride joonistamist ja esimesena nägi üks sellelaoline töö päevavalgust — „Laste Rõõmus”! See juhtus just ilmuma minu sünnipäeval ja kui vend mult küsis, et kas olen näinud oma joonistust „Laste Rõõmus” — ma muidugi ei olnud — siis lidusin tulistjalgu lehekioski, et seda osta. Igauks, kel olnud see kogemus, näha esmakordselt oma tööd trükituna, teab, mis see tähendab ja kuidas see mõjub. Olen seda alati pidanud oma suurepärasemaks sünnipäevakingiks.

Sellest alates hakkasid mu karikatuurid teatavate vaheaegadega ilmuma ja nii teenisin omale kooli ajal taskuraha. Viimaseil kooliaastail ja päälle kooli töötasin peamiselt „Tallinna Postile”, illustreerides sageli joonealuseid ja humoreske, mõnevõrra töötades ka teistele ajalehtedele ja ajakirjadele. Elamiseks sellest siiski ei jatkunud ja kuna olin oma graafikuna ja rakenduskunstnikuna töötavale vanemale vennale kiirete hoogtööde juures abiks olnud ja sel teel mõningaid kogemusi omandanud, hakkasin tööle joonestajana, alustades õhtuti õpinguid Roman Nymani joonistamis- ja maalikursustel, samuti käisin F. Sannamehe juures akti joonistamas.

Need õpingud katkesid 1940. a. kevadel, kui asusin soodsamale töökohale Viljandis. Ja varsti järgnenud sündmuste tõttu ei olnud karikatuuriga enam midagi päälle hakata. 1942. a., kui Tallinnas hakkas ilmuma „Eesti Sõna” ja sinna vajati karikaturisti, asusin uuesti Tallinna ja alustasin tööd selle ajalehe juures palgalise karikaturistina. Töö seal ei

kujunenud siiski kuigi produktiivseks, tingituna osaliselt tsensuurioludest, kuid ka tollaegse peatoimetaja omapärasest arusaamisest karikatuurist ja selle otstarbest. 1943. a. suve lõpul toimus „Eesti Sõnas“ sisemiste lahkheidelt tõttu suurem pereheitmine ja sellega seoses lahkusin minagi ning asusin „Maa Sõna“ juurde tööle karikaturistina.

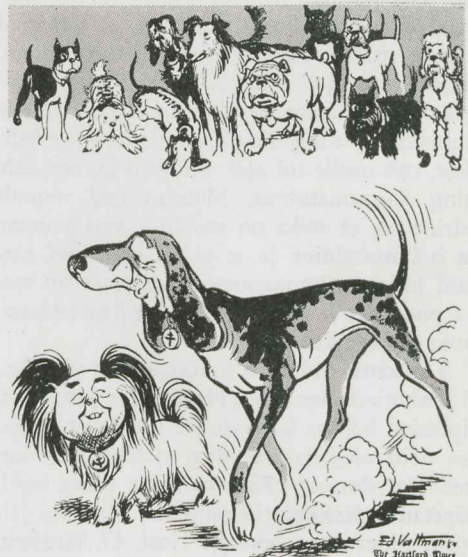
Too periood kujunes üheks viljakamaks tollest ajajärgust tänu tihedale koostööle ja vastastikusele arusaamisele tegevtoimetaja Aksel Walgmaga, kes oli pidevaks inspireerijaks ja õhutajaks. Seal toimus ka mu kohutamine ja lähem tutvumine Goriga, kes äsja oli vabanenud sakslaste vangistusest ja jällegi töötas karikaturistina, kuigi mitte enam oma laialt tuntud nime all. Gori kui vanameister oli mulle suureks inspiratsiooniks ja õhutajaks: tema kommentaarid elunähetel ja sündmuste kohta olid alati teravad, kuid samaaegselt nagu naljaks pööratud, nagu mõista andvad, et kõigele vaatamata ei maksa midagi võtta liiga tõsiselt, kõik on vaid ajaline ja mööduv. Tolle aasta kestel, mil koos töötasime, saime küllaltki lähedasiks — võiks peaaegu öelda, et ta suhtus minusse nagu oma kaitsealusesse. Korra ta võttis mu toimetusest kaasa ja viis oma koju, seal ta tõi välja ühe albumi karikatuuridega. Sinna ta oli kogunud kõik oma viimased tööd, mis ta oli teinud ainult oma lõbuks ja mida ka tsensuuri tõttu võimatu oleks olnud avaldada. Ta oma sõnade järele olid ainult üksikud tema sõbrad seda albumi näinud, minule igatahes oli see nagu ilmutuseks ja hiljem olen endalt tihti küsinud, mis tollest albumist küll on saanud.

Nendel aastatel käisin ka Tallinna Kunsti- ja Rakenduskunsti Kooli maaliklassis, kus õppisin J. Greenbergi juhatusel.

1944. a. septembris tuli lahkumine kodumaalt ja põgenikuelu algus Saksamaal, mis üldjoontes kulges samuti nagu paljudel teistel minu saatusekaaslastel. Asumisega Geislingeni laagrisse 1945. a. sügisel algas jällegi omapärane, kuid mitmeti viljakas periood, kuna sinna oli loodud kohe koos laagri asutamise ajaleht „Eesti Post“, mille juurde asusin otsemaid tööle karikaturistina, tehes hiljem kaastööd ka „Pildipostile“ ja teistele tol ajal ilmunud väljaannetele. Samal ajal illustreerisin kaks lasteraamatut koos oma endise toimetaja A. Walgmaga, hiljem

„Eesti Rahva Ennemuistsed Jutud“ ja veel teisigi. Ja kuna mul esmakordselt elus oli rohkesti aega, siis hakkasin jällegi maalimist õppima, seekord E. Kõksi poolt juhutatavas laagri kunstikoolis, mida populaarselt „Akadeemiaks“ kutsusime, samuti võtsin osa Kujutavkunsti Keskuse tegevusest ja esinesin kunstinaütustel.

Viie aasta järele — täpsemalt 1949. a. septembris avanes võimalus emigreeruda USA-sse. Ettenähtud korra kohaselt tuli tööle asuda oma sponsori juures, tema majas, suvel aias ja tema ettevõttes — loomatoidu ja söe laos. Vabal ajal jätkasin karikatuuride joonistamist ja aasta järele katsetasin nende saatmisega nii kohalikele, kui ka suurtele New Yorgi ajalehtedele. Tulemused olid — null! Kohalikud lehed osutusid liiga väikesteiks, et karikaturistile maksta suuta ja suurte olid loomulikult omad karikaturistid. Proovisin siis postkaartidega ja reklaamjoonistega, viimastega sain luua mõned kontaktid ja ka pisut tööd, kuid postkaartidega polnud midagi ära teha, selgus, et suurte firmadel oli oma laad või stiil ja need ei soovitud millegi uuega katsetada. Viimastel aastatel suuresti moodi läinud karikatuurid-satiirilised stuudiokaardid ei oleks tol ajal üldse mõeldavad olnud. Kuna mu töö oli väga kinnine, otsustasime naisega midagi muud ja ükskõik mida ette võtta. Käisime korra Connecticuti pealinnas Hartfordis ja see linn

E. Valtman oma karikatuuride näitusel Hartfordi Linnaraamatukogus okt. 1961

meeldis esimesest pilgust, kuna seal leidus rohkesti parke, puid teede ääres, väga meenutades Euroopa linnasid. 1951. a. augustis asusimegi sinna; mu naine võttis tööle asudes majandusliku koorma enesele ja mina pühendasin end täielikult karikatuuride loomisele. Lugesin pidevalt ajalehti ja ühel häääl päeval võtsin tosina viimaseid poliitilisi sündmusi käsitlevaid karikatuure kaenla alla ja jalutasin „The Hartford Times’i” uksest sisse ja selle väljaandja jutule. Viimane otsustas, et võtab mu kaheks kuuks proovile, aga teatas juba ühe kuu möödudes, et olen alaliselt palgatud.

Seal siis minu karjäär „Times’i” juures algas. Oige pea tuli tunnustus mu tööle ka kohalike inimeste poolt, kuna ameeriklasest ajalehelugeja reageerib väga elavalt millelegi, mis talle eriti meeldib või mitte ei meeldi, kirjutades lugejakirju kas toimetusele või autorile isiklikult. Mõni aeg hiljem hakkasid kohalikud poliitikategelased, kas osariigi

parlamendist või linnavalitsusest, omale nõudma nende karikatuuride originaale, kus olin neid kujutanud. Paari aasta pärast hakkas minu karikatuure ära tooma „New York Times’i” pühapäevane väljaanne, mille erisektsioonis on nädala poliitiline ülevaade, ja poliitilisi artikleid ning karikatuure teistest ajalehtedest, tehes niimoodi mu tööd tuntuks üle kogu Ameerika ja selletõttu on mitmed teisedki väljaanded Ameerikas, Euroopas, Aasias ja Austraalias neid avaldanud.

„Hartford Times” kuulub nn. Gannett-grupi ajalehtede hulka, kuhu üldse kuulub 19 ajalehte ja neist kasutavad praegu kümme minu karikatuure.

Olen loonud ka suhteid kohalike karikaturistidega ja kuulun praegu järgmistesse ühingutesse: „Association of American Editorial Cartoonists”, „National Cartoonists Society”, „Archives of American Art” ja „Connecticut Academy of Fine Arts”.

1958. a. sain National Safety Awardi (au-

hinna), 1962. a. Pulitzer Prize Awardi ja 1963. a. Gannett Newspapers Frank Tripp Awardi. Pulitzeri auhinna saamise puhul austas mind ka National Cartoonists Society T-kujulise metalljoonlaua annetamisega, millele kinnitatud vastava tekstiga hõbeplaat.

Viimastel aastatel on karikatuur nõudnud ikka enam ja enam aega ning maalimine on jäänud tahaplaanile, varem siiski esinesin oma maalingutega Norwalk'is, Hartfordis, New Britain'is ja mujal, mu maalinguid võiks pidada semiabstraktsiooni kalduvaiks.

Üldiselt võiks ameerika poliitilise karikatuuri kohta öelda, et see on oma joonistuslikult laadilt võrdlemisi üksluine — kasutatakse väga palju litograafilist kriiti ja alles viimastel aastatel on märgata mõningal määral kaldumist lineaarse ja lihtsama kujutamisi viisi poole — mida siin nimetatakse euroopalikuks stiiliks. Paar aastat tagasi oli üks noori karikaturiste stipendiaadina aasta Euroopas ja tagasi tülles kirjutas ta, kui võrd ajast mahajäänuna tundub Ameerika karikatuur Euroopa oma kõrval, kutsudes esile teravaid vaidlusi. Ja möödunud aastal ajakiri „The Editor & Publisher”, käsitades ühes artiklis uusi suundi karikatuuris, märkis, et on märgata euroopalikke mõjutusi, nimetades selle suuna esindajaina Ivey'd — sedasama Euroopa stipendiaati — siis Pelloque'i — noort prantslast, kes asus siia mõned aastad tagasi — ja Valtmani!

Huvitav oleks veel märkida, et siinse tava kohaselt on karikatuuri laiuseks ajalehes 3 veergu — paljudes Euroopa ajalehtedes on seevastu laius vahelduv, olles 3, 4 või 5 veergu vastavalt sellele, kuidas karikaturist on leidnud soodsaima kompositsioonilise lahenduse oma ideele. Mina alustasin sellise kinnisidee vastu võitlust juba aastaid tagasi — tagajärjetult, kuni 1958. a. õnnestus läbi su-

ruda üks 4-veeruline karikatuur ja sellest peale osutus mul võimalikuks aegajalt avaldada nelja- ja hiljem isegi viieveerulisi karikatuure, mis siis muidugi kitsad ja pikad tulevad, kuid teatud ideede väljendamiseks suuri eeliseid omavad. Ja nüüd on mul käes selline vabadus, et olen joonistanud ka üheveerulisi, mis tulevad lehe ülaservast kuni alla. Huvitav on olnud tähele panna, et nüüd on ka teistes ajalehtedes hakanud ilmuma neljaveerulisi karikatuure, nii et võin end pidada pioneeriks, kes on murdnud ühe iga-
nenud tabu.

Oma karikatuuridega olen osa võtnud mitmest erinäitusest, nagu „The Great Challenge”, mis organiseeriti 1958 Londonis ja mis rändnäitusena läks läbi vaba maailma pealinnade. 1960. a. New Yorgi Columbia ülikoolis avatud karikatuuride näitus „Politics 1960” — mille korraldavas komiteesse ka mina kuulusin — rändas aasta jooksul USA suuremates keskustes. Iseseisvaid karikatuurinäitusi on mul olnud oktoobris 1961 Hartfordi Linnaraamatukogus (80 lehte), jaanuaris 1963 „Town & County Club'is” Hartfordis (60 lehte) ja University of Illinois'is, Urbanas (60 lehte). Rohkesti karikatuure on leidnud tee nii erakogudesse kui ka senaatorite ja kongressiliikmete kogudesse, üldtuntud isikuist omavad minu karikatuure end. presidendid Truman ja Eisenhower, end. abipresident Nixon, kindral Lucius Clay jt. Neid leidub lõpuks ka Albert T. Reid'i nimelises Journalism-Historic Center'is, Kongressi raamatukogus ja Archives of American Art'is.

See on olnud minu kui karikaturisti tee siinamaani ja kui ma ise eneselt küsiksin, miks ma just selle tee olen valinud, siis peaksin vastama, et ma teisiti ei ole saanud ja et see on nagu pidanud nii minema.

A M E E R I K A

III

Magada saan Torontos nii kaua, kui Chicagos kahe öö peale kokku. See on väike võit, mille parim külg on see, et unises olekus õhusõit jätab mind ükskõikseks lennukite tõusu ja maandumise vastu, mida puhand peaga alati tunnetan meeled ärevil.

Eelmisel õhtul on Torontos sadand aasta esimest lund. Teel lennuväljale suurendavad autojuhi ettevaatust libedal alusel raadios päevauudiste saates vaheldumisi naise- ja mehehäälega loetavad teated värsketest liiklusõnnetusist. Kui Vellend mind ootehalli treppi maha paneb, on ka viimane aeg mul vinges tuules ootavasse masinasse tõtata. Juba õhus näen, kuidas sealtpoolt, kus kaardi järgi asub Niagara kosk, tõuseb aurupilvi. Kanada poolel veel lühike vahemaandumine Londonis ja siis läheme maha tugevas lumetuisus Clevelandi aerodroomil Ohio osariigis. Reisijate värvaid on siin 30 ümber. Pean ümber istuma Chicagost tulevasse masinasse, mille lõppsadam on Miamis, mis aga tee peal peatub Clevelandis ja Pittsburgis — seal lähen mina maha. Kaasootajate riietusest selgub, et enamik neist sõidab siinsest talvehakatuses Floriidasse suvitama.

Lennukis satun kõrvuti istuma ühe kaubareisijaga. Ta on ühe autofirma esindaja ja kinnitab, et ostu-müügilepingute sõlmimiseks on ajad endiselt soodsed. Nende tehase suured kunded olevat üüriautode ühingud. Inimesed, kel autot tööga ühenduses tarvis, ei ostvat enam ise uut masinat järelmaksu peale, vaid üürivad selle näiteks aasta peale, tasudes kindla summa kord kuus. Sinna osamaksu on sissearvestet kindlustus ja kuluprotsent ja üürilepingut sõlmides tehakse veel kindlaks, mis tuliuis auto pärast üheaastalist kasutamist võiks maksta. On jällemüügi hinnaks ettenähtud 2500 dollarit, üürifirma aga saab 2600, siis langeb sajaline vaheeraha üürniku kasuks. Makstakse aga 2400, siis tasub üürnik puudujääva osa. Noid üürikuluid olevat ka lihtsam tulumaksudeklaratsioonist maha arvata nagu ärilisi väljaminkeuid. Samuti ületavat järelmaksu peale võet isikliku auto võlaprotsent, kas pangale või firmale üüriettevõtete kasumit.

Jutukas agent väidab, et targem ja kasulikum

on üürida üks hea auto, näiteks Pontiac, 84 dollarit kuus ja see aasta pärast uue mudeli vastu vahetada, kui maksta sama auto eest 3 a. vältel 82 kr kuus järelmaksu peale võttes ja veenduda, kui auto lõppeks oma on, selles karmis töigas, et jällemüügi väärtus on väga tühine.

Lauri Vaska on mulle Pittsburgi lennujaama vastu tulnud. Ma olin temast palju head kuulnud, enne kui mais 1959 Göteborgis esimest korda isiklikult kohtasime. Kui ma oma Tartus alustet ja seal saksa okupantide poolt katkestet arstiteaduse õpinguid pärast sõda Rootsis Lundi ülikoolis jatkasin, oli Lauri Vaska agarasti ametis eesti üliõpilaskonna reorganiseerimisega Saksa liiduvabariigis. Enne kui ta asus ümber Ameerikasse, tõusis ta kõiki pagulastudengeid hõlmava keskorganisatsiooni esotsa. Viinud lõpule oma kõrgemad õpingud abiellus Lauri Vaska ameeriklannaga, kes on pärit Texase osariigist ja seal kujurina kunstikooli lõpetand. Vaska ise on erihariduselt keemik ja teadlasena on ta peategevusväljaks olnud nüüd mõnda aega Melloni-nimeline instituut Pittsburgis. Katseseeriad on olnud põhiuurimuslikku laadi ja nende praktilist tähendust on raske ette näha.

Ronime Vaska Volkswagen-bussi juhiistmele, kõrgele nagu vankripukki. Pittsburg on oma 3,5 milj. elanikuga peagu sama rahvarikas kui Chicago, aga sellest ligi 100 a. vanem. See oli Inglise-Prantsuse sõja ajal, kui britid 1758 vallutasid Fort Duquesne'i ja ristisid selle eelposti ümber oma peaministri Vanema Pitt'i järgi. Nüüdse suurlinna pindala läheneb 200 km²-le ja vabrikuid on siin 7000 ümber. Sõe- ja terasetrustid, pangahärad ja konservivabrikandid — magnaadid nagu Mellon, Frick ja supi-Heinz on siin palju rajand ja palju lõhkund. Asetudes geograafiliselt Monongahela ja Alleghany jõgede vahel, mis linna lääne otsas suubuvad Ohio jõkke, tabasid Pittsburgi veel 30 a. tagasi kevadised uputused. Siis rajati suurvett reguleeriv tammide ja lüüside süsteem ja varsti peale seda keelati ära tahma tekitavate kütteinete kasutamine või varustati tehaste korstnad õhufiltritega. Pärast viimast sõda kisti südalinn maha ja planeeriti selle asemele auto- ja tööstusvaba haljasaladega palistet kontori- ja äriksentrum

— Pittsburgi kuulus kuldne kolmnurk. Lennuväljalt tulles, läbind pika tunneli, möödume selle kolmnurga mõlemast kaatetist piki sildade ja mootorteede labürinti. Teiselpool jõgesid jõuame ülikoolide linnaossa. Kõrgemaid õppeasutusi on kolm — tudengite arv läheneb 20.000-le ja õpetajaid on ligi 2000. Uusim haridustempleist on Manhattani mõtte välja andev pruun pilvelõhkuja. Täppisteadlasile, kes ainult uurimistööle pühenduvad, on 50 eriinstituuti. Neis tegutseb 6000 õpetlast, üks neist on 1955 lastehalvatuse vastu vaktiini leiutand Jonas Salk.

Mu võõrustajal on panka asja. Lähen temaga kaasa. Vestibüüli on riputat umbes 100-numbriline nonfiguratiivse kunsti näitus. Pangapreilidel võrede taga on peas kirju tutiga madrusemütsid. Sõidame edasi ja jõuame nõkku, kus kilomeetrite kaupa mõlemal pool peateed lõimitavad luitund seintega karbikülad. Mu teejuht selgitab, et siin elutsevad tuhanded töötatöölised. Sotsiaallabi saavat ainult perekonnatoitjad. Headel aegadel on nad siia omale kodu asutand. Kui peavari olemas, jätkub töötuile toetusest kõige hädapärasemaks. Ajutist tööotsa polevatki mõtet võtta, sest kui see otsa lõpeb, siis möödub tükk aega, enne kui abiraha jälle käima hakkab. Tööpuuduse tekkimises olevat tööprotsessi järkjärguline mehhaniseerimine suurimat osa etendand. Pittsburgist troostitum olukord valitsevat Appalalhide mäestiku ja Lääne-Virgiinia söekaevandusrajoonides.

Siin piirab enamust majakestest oma aed japeenramaa ja katustelt tõusevad tv-antennid.

Suurlinnade saneerimisprobleemide ei seisne mitte ainult linnasüdamate ja liikluste ümberkorralduses. Suuremate küsimuste tõhusaks lahenduseks ka ühiskondlikus sektoris on USA-s annud positiivset eskuju teistes maades tavaliselt tagurlikud sõjaväevõimud. Mõtlen siin esmajoones 1946 lennuejuhi kindral Arnoldi algatusel ellu kutsut RAND'i (= Research and Development Corporation, siis Aktsiaselts uurimiseks ja arenguks), mille peakorter asub Santa Monicas Kalifornia osariigis. Sellesse ajude trusti kuulub praegu 160 matemaatikut ja füüsikut, 80 rahvamajandusteadlast, 21 riigiteadlast ja sotsioloog, 5 ajaloolast ja ainult 8 ohvitseri. Valin ekspertide ülesandeist ühe konkreetse näite. Kuuba kriisi ajal sügisel 1962 tahtis president Kennedy saada otseühendust ühe ameerika hävitajaga instrueerimaks selle kapteni, mida ette võtta sõjalaeva suunas läheneva N. Vene kaubalaevaga, mis tõenäoliselt vedas sõjavarustust. Presidendi soov otse ülevalt alla rääkida tekitas kohutavat segadust vahepealses sõjaväe-

lises hierarhias. Külma sõja olukorras, kus vähi-magi ettevaatuse korral aatomsütikud võivad ilma pikemata plahvatada, on taoline karme kontakt vägagi akuutne probleem. President on vahepeal sur-nud, aga RAND'i 20 eksperti ei ole veel lõpule jõudnud viia uuringute kompleksi, mille pealkir-jaks on „The President's Command and Control”. RAND'i aasta-eelarve on praegu 20 milj. dollarit, millest $\frac{2}{3}$ tuleb lennuväelt. Federatiivsel pinnal tegeldakse uurimisülesannete lahendusega veel ruumilendude keskusele (NASA) ja aatomiener-giakomisjonile (AEC). Kui erasutused või oma-valitsused RAND'i ajude trustilt abi küsivad, siis tasuvad nad uurimuse tegelikud kulud +6% eri-maksu, mis läheb teadlastele nende endi tööde ma-jandamiseks. Rida RAND'i uurijaid on asutand omal käel töötavad vähemad keskused. Neist on tuntuim Suur-New Yorgi piires sõjandusfilosoof Herman Kahni juhatusel töötav Hudson Institute.

Vaskad elavad aedlinnas, kuhu ka autoga tükk aega võtab. Peale tema olevat Pittsburgis ainult mõni üksik eestlane, kelledest nimepidi tean siin lähedal ühes väiksemas asulas elutsevat, omal ajal üle Eesti tuntud korvpallitreener Herbert Niilerit. Minu teada Niiler pärast YMCA-stipendiaadina USA-s viibimist tõi selle korvimängu, ja ka võrkpalli, suure lombi tagant Eestisse. Oma poisikesepõlvest mäletan veel ameerika pesapalli demon-stratsioone Tähtvere pargis, mille algelist teisendit „põlet” oli meil mitmel pool mängit. See jäi kui vabaõhumäng pärast käsipallikantsiks ka-vandet Ülikooli võimla valmimist täiesti unarusse.

Lauri Vaska võtab mind vastu nagu mõni renes-sansiaegne metsene. Ruumika üheperekonnaelamu salongi ehivad pr. Vaska skulptuurid, töötoas on esil Otto Paju graafika, mis pärast kunstniku eri-näitust New Yorgis on tagasiläkitamisel Euroo-passe.

Lauri mõlemad pojad — tütar on veel pesa-muna eas — tulevad koolist koju. Poisid on oma isa keeles saand kõva koduõpetust, mis peale keele on hõlmand rehkendust, maateadust ja eesti kir-janduse algmeid. Kui lapsed on magama läind, arutame poole ööni eesti omariiklusega ühenduses olevaid probleeme. Vaatamata pikaks kujunenud okupatsioonile on meie valitsusorganid kestnud ja teoreetiliselt tegevusvõimelised. Praktilisel pinnal on sillapeade tähtsas osas meie välisesindused ees-otsas Londoni saatkonna ja New Yorgi peakon-sulaadiga. Sugupõlv, kuhu Lauri Vaskaga kuulu-me, on rõhuvas osas saand keskkariduse veel va-bas Eestis, isehakkamise korras läbi teinud II maailmasõja ja siis oma elu ja kodu arendand väljas-

pool kodumaa piire. Sama vähe kui pseudomark-sistlikusse rüüsse pugend slaavi imperialismil oleks õigust suunata Eesti tulevikku, oli seda kunagi saksa okupantidel nende Neuordnungi vägivalda raames. Sama väär kui oleks lootusi asetada siin-saäl pead tõstvale uusnatsismile, on oodata tuum-relvastet konflikti USA ja N. Liidu vahel. Olu-korra kaine hinnang suunab meile lahtiolevat teed poliitilise võitluse ja kord omaks võetud keele juu-rest rahvusvaheliseks kasvand vaimsuse edendamise peale. Kodumaal on võimalik, kuigi üpris var-gsi, kaasa tulla ainult sel teisel, kultuuri säilitamise ja süvendamise teed pidi. N. Eesti valitsusorganeil puudub aga igasugune poliitiline võim väljaspool N. Liidu piire ja ka „suurel kodumaal” on sel ainult tükikese krohvi või kiti tähendus riigikapita-lismi kodanike vabadusi lämmatavas müüris. Kuna Eesti 20. sajandil on juba end ükskord lahti löö-nud Vene riigist, siis on iseseisvuse aate pidevus palju tõsielulisem mõte, kui seda oli ärkamisaegne luuleunistus või selle sümbolistlik järelkaja pärast 1905. a. revolutsiooni.

Poliitiliste vahenditega mõju avaldamine on vii-mastel aastakümneil kujunenud täiesti omaette tea-duseks ja ei või sugugi väita, et meie vanem ge-neratsioon oleks osand just selle õpetuse viimaste sõnade järele käia. Moonaka mentaliteet koos naiivse endapakkumisega sõjasulaseks on oma aja ära eland. Ameerika välispoliitikat ei tehta tun-netega, vaid peagu täppisteaduslike tähelepanekute alusel, kuigi selle sihiks võib olla objekti astendus afekti.

Kirikuriigi ristjoon, feodaalne püramiid ja ainu-erakondlik ring on kõik kolm pinnalise võimu-geomeetria iganend sümbolid. Rahvas kodumaal avaldab oma tahet sellega, et ta surra ei taha. Ek-siilis on poliitilise järelkasvu soetamiseks ja rah-vusvaheliste sidemete pidamiseks otstarbekohane kolme partei süsteem, kus vasema tiiva moodusta-vad föderalistid ja sotsialistid, parema kohati eba-määrase värvinguga konservatiivid ja tsentrumi vii-masel ajal rea vähemaid rühmitusi ühendand EDU (= Eesti Demokraatlik Unioon). Olemasolevate keskorganatsioonide struktuuris — kui neil on eeskavas poliitilisi taotlusi ja olenemata nende moodustamisvormidest — võiks seda klassilist kolmnurka senisest järjekindlamalt rakendada. Kuni olud ei luba rahvavalitsusliku korra taaskeh-testamist, oleks ju täiesti arutu nõuda eksiilvalit-suse ja välisesinduste volituste katkestamist. Otse vastupidi: neid organeid peab täiendama ja nende tegevus kulgeb kõige jõudsamini, kui seda juhi-vad tehnokraatlikud põhimõtted.

3. detsembri ennelõunal kestab autosõit Lauri Vaska kodust Pittsburgi aerodroomile 60 minutit. Väheldane propellerlennuk toimetab mind 55 mi-nutiga Washington D.C.-sse. Tuulesuund tingib enne sisselendu maandumiseks suurt kaart itta, nii et Northwest Orient lennuliini DC 6 pardalt rii-vab pilk Chesapeake'i lahte ja laisa maona ringle-vat kollakaspruuni Potomaci jõge. Siit õhust sel-gub ka, kui lühike vahemaa Ameerika kodusõja aegu põhja- ja lõunariiklaste pealinnu üksteisest lahutas. Washingtonist Richmondi ei ole rohkem maad, kui Tallinnast Tapale. Kindral Lee majast, mis praegugi muuseumina säilitet mäerinakul Po-tomaci lõunakaldal, paistab Valge Maja, kus 100 aastat tagasi presideeris Abraham Lincoln.

Lennujaamas saan kokku pr. Irja Grabbiga, kes on mulle vastu tulnud oma mõlema tragi pojaga. Abikaasa ja isa Hellar Grabbi, minu USA-matka mõtte algataja ja peakorraldaja, on veel tööl. Pea-linna monumentaalehitustega olen väljastpoolt tut-tav nende elavate piltide kaudu, milledega rootsi tv Washingtoni korrespondent Björn Ahlander näidistab oma peagu iganädalasi otsesaateid. Siin on Georg Washingtoni obelisk, mis on 165 meet-rit kõrge ja kuhu jala tõustes viib 898 trepiastet. Thomas Jeffersoni aukoda ümbritsevad jaapani kirsipuud seisavad raagus. Sügav hardumus valdab mind alles Lincoln Memorial'is. Sellel Suurel Reedel 1865, mil president Fordi teatris selja ta-gant mõrvati, oli USA-s 36 osariiki — sama palju sambaid toetab monumendi võlvkäiku, mis on esi-küljel lahti, nii et kadunu hiigelkuju paistab kau-gele. Lincoln on georgia marmorisse raiund D. C. French. President nõjatub käed avali suurde tooli. Müüride raidkirja on kantud tema lühikõned Get-tysburgi lahinguväljal ja tagasisalvituna Ameerika presidendiks. Vaevalt nädal tagasi möödus siit mausoleumi eest J. F. Kennedy matuserong, suun-dudes üle Potomaci viiva silla Arlingtoni kange-laskalmistule.

Noorte Grabbide pealekäimisel siirdume Smith-soniani muuseumi. Väljapanekuis kulgeb tehnika võidukäik rööbiti Ühendriikide ajalooa. Esimese peajoon keskendub lennuasjanduse arengu ümber: saalide lakke on hiivatud vennaste Wrightide esi-mesed aeroplaanid, milledega tõusti õhku 60 a. ta-gasi, Charles Lindbergiga Atlandi ületand „Spirit of St. Louis”, ühe ümmarguse toa keskel seisab Maa tehiskaaslase „Telestari” prototüüp. Igasugu auru- ja kudumismasinaid on vaatajail nupuleva-jutamise võimalik minutiks-pooleks käivitada. Ajaloo pooltel domineerib Ameerika kodusõda ja selle keskpunktiks on siin Uniooni võidukas ülem-

juhataja, hiljem president U. S. Grant. Kindrali tumesinised vormikuuend ripuvad kõrvuti mõõka-dega, mida ta kannud Shiloh' tandel, Vicksburgi all, Spotsylvania ja Wildernessi kodusõda lõpe-tand lahingute sarjas. Suur lõuend kujutab kind-ral Lee kapitulatsiooni Grant'ile Appomattoxi juu-res 9. aprillil 1865.

Midagi madame Tussaud'i vahakabineti taolist on tahet matkida suurtes klaaspuurides, kuhu on paigutatud piduriides kujud presidendiproudest 150 a. jooksul. Mäletavasti asetas George Washington Valgele Majale nurgakivi, aga ta ise ei jõudnud seal elama hakata.

Poisid tahaks veel minna üle tänava zooloogia muuseumi dinosauruse lukre vaatama ja mina si-hitan Melloni-nimelise kunstimuuseumi Washing-tonile omast usklassitsistlikku fassaadi. Enese-iroonia osatab: — Göteborgis oled viis aastat muinsusvaradest ja kunstikogudest enamasti mööda käinud, mis sa siis nüüd nädala ajaga poolt Ameerikat kaema tikud!

Jõuame Grabbide poole umbes ühel ajalt töölt Kongressi raamatukogus naasva pereisaga. Olen Hellar Grabbiga aastaid kultuurikirju vahetand ja huviga lugend tema artikleid „Vaba Eesti“ veer-gudel Ida-Euroopa problemaatikast meie sugupõl-ve perspektiivis. Asjaolu, et ta tagurlike nähtuste suhtes vägagi kriitiline võib olla, ei ole sugugi kõigutand tema usku eestluse elujõusse. Tal on te-ravat silma olnud täheldamaks värvilaike kuni 1957—58 üksluiselt hallina venind N. Eesti luule-kangas. Iga pisemgi positiivsem varjund on rõo-mustand ta pilku ja voltind silmanurki heatahtli-kesse naerukurdudesse. Kui Grabbi on ruumiliselt mõtlev moodne kriitik, siis seda just sellepärast, et tal on võimet ja püsivust eesti vaimukultuuri tõstatamiseks terviklikku panoraami, kus eesti keel on kooshoidvaks põhjaks ja mille ees seistes poliitilised ja geograafilised erinevused lõhestavad pealtvaatajaid, mitte aga lõuendit. Ma oletan, et see kontinuiteedi taju läbi ajutiste muutuste on Grabbi mõtteid liikuma pannud, hoidnud teda kui kriitikut tagasi ühepäevajäreldusist. Ta on süntee-tik, süstemaatik ja oma prognoosides, mis tulenev-d põhjalikest vaatlusist, uljasti optimistlik.

Eesti Üliõpilaskond USA-s Vilistlaskogu kutse Ameerikat külastada vahendati mulle aegsasti kor-raldamaks üksikasjalikku ringreisi kava ja varu-maks 2—3 nädalat selle läbiviimiseks. Pakilise iseloomuga arstlikud ülesanded on mind nii hõi-vand, et kui matkapäev ukse ees, siis saan Göte-borgist ainult 10 päeva emal olla. Vahemaandu-misel Washingtonis tajun selgesti, missuguse

meistrikäega on elektriseerit õhkkond mu külas-tuse ümber. Mu ringi raadius on 3500 km, ent ilma organisatoorse teljeta oleks ringkäik olnud mõeldamatu. Olen kui pulk teatemeeskonnas käest kätte käinud, arvab Grabbi. Ma ise tunnen poolteel, et kulgen kui õlitet välk. Vahepeatuste mar-ginaalid on nii ahtad olnud, et üks udune hom-mik või takerdumine liiklusummikusse oleks mind läkitand ööbikute riiki. Nendime, et pidu kestab. Päev on juba õhtus, kui istume lauda kolme leedu kirjanikuga. Poetidest pillub teravmeelne ja -keel-ne Henrikas Radauskas paradokse, mis meenuta-vad AHT mürgisemaid mõtteri, kuna melanhool-ne Jonas Aistis sihitab hävingu tagant tuleinnu-list igavikku, nii kui seda ennustas kadund Henrik Visnapuu. Publitsist Trumpa, kes väidab, et ta soontes voolab tilk tatari verd, naerab ühtmoodi õelalt välja ameeriklaste nõmedust ja sarmaatide sõgedust. Nii nakatava naeruga rumalust mõnitada oskas meil ainult August Gailit, kes juba sünni-päralt oli sootuks lõunamaisem kui läbilõikeest-lane jonnakust jõledale naljale eelistavas tigiduses.

Eesti poolt on kaasas kõrgem riigiametnik Ago Ambre. Keskvallitsuse kümnes ministereiumis töö-tab teisigi kaasmaalasi. Presidendiks saamiseks peab olema sündind USA-s ja siin vahetpidamata eland viimased 14 aastat ja 35 aastat vana. Presi-dent saab palka 100.000 dollarit aastas ja 50.000 kantsleikuludeks. Need summad kuuluvad mak-sustamisele, kuna 40.000 üle selle reiseideks ja esinduseks on maksuvaba. J. F. Kennedy annetas oma ameti-sissetulekud heategevaks otstarbeks. Ekspresidendid — nendest on Hoover, Truman ja Eisenhower elavate kirjas — saavad 25.000 aastas pensioni. Senaatorid, keda valitakse 6 a. peale ja igast osariigist 2, saavad palka 22.500, ning üle aasta ümbervalitavad 435 proportsionaalselt rahva arvule valit esinduskojaliikmed sama palju. Peale kauba antakse neile bürooruumid pealinnas ja riik taob kinni nende lähemate abaliste palgad ja kirja-vahetuskulud. Osariikide amavalitsuste valimissüs-teem eelistab veel mitmel pool maad linnadele. Pindala annab rohkem kui elanike arv. Sellest vananend vormelist tuleneb arvatavasti mitme osa-riigi seadusandluses ilmnenud tagurlus. Riigikohus, mis koosneb esimehest ja seitsmest kaasistujast, ongi oma haldusreformide põhimõtteks võtnud de-mokraatliku teesi, et igal valimistel antud häälel peab ühesugune väärtus olema. Nii Kongress kui Riigikohus asuvad samal Capitoliumi künkal, park vahel. Kongress kinnitab või lükkab tagasi presi-dendi esitet seadusi. Kehtestet normide kooskõla põhiseaduse ja kombeõigusega kodifitseerib aga Riik-

gikohus, kelle otsused pole edasikaevatavad. Antagonism määramise ja mõistmise, Kongressi ja Riigikohtu vahel on praegu ilmne. Näib et valimisüsteemi reform taotleb Kongressi arengut pidurdava mõju piiramist ja seda esialgu just osariikide omavalitsuslike sätete muutmise kaudu.

Henrikas Radauskase peent luulet on kriitilises-tõlkelises koostöös eesti lugejale Mana kaudu tutvustand impulsiaandjana Ivar Ivask ja transformaatorka Marie Under. Jonas Aistis kingib mulle oma viimase värsikogu „Kristallastja”, mis on trükit Brooklynis 1957. Radauskase šedöövr „Nool otsatusse” ilmus Chicagos 1950 Vytautas Kasiulise efektilikas kujunduses.

Kriitilise ülevaate saamiseks viimase aja leedu kirjandusest soovivad kohalviibivad autorid üksmeelselt pöördumist noorema generatsiooni kirjandusteadlase R. Silbajorise poole.

Kesköötunniks on külalised lahkund. Grabbi otustab, et muusika kuulamiseks polevat aeg veel sugugi hiline. Võtame takso Downtownni ja saabume lokaali, mille nimi on „Bayou”, mis reklaamib end kui „Original Home of Dixieland”. Söögisedelil pakutakse eht itaalia pizzat suures valikus, ka koju kaasavõtmiseks. Kuna keha on juba kinnitett võtame joodavat. Whiskey sour hakkas mulle juba Chicagos maitsema ja kulub siingi jutujatkuks hästi ära. Eddie Dimondi ja Hal Posey orkestrid teevad üsna kaasakiskuvat kära. — Küll kammivad, võin tartu keeli muusikuid takka kiita. Vastu hommikut järgneb siitmandri varieteedes vist möödapäasmatu number looritantsu. Selle saatel sahisavad pillid nii tasa, et märkame sõbraga, kuidas meie hääled valjenevad. Käänurohke jutt keerleb elu ja luule ümber, lükkides vaheliti kiitust ja kõvu sõnu, nagu täpselt 22 a. tagasi oma-suguse vastse poeediga Tartus esimest korda „Vanemuise” peale minnes. Siiski selle suure vahega, et siis me osatasime ja kirusime endast vanemaid, kuna nüüd on eneseiroonial kangem kraad.

Luulesoone peal lähevad keelepaelad lahti. Mõttekerast hargnevad kirjumat lõngaotsad assotsiatsioonide rägastikku, nii et ka kojusõidu vaimne teosa on üsna labürintlik. Taas Grabbi katuse all jatkuu harutamist varavalgeni. Pärast hommikust dušši ja kanget kohvi olen valmis perepoegadele muinasjuttu lugema. Siis on kavas käigud Kongressi raamatukokku ja „Ameerika Hääle” eesti-keelsete saatete toimetusse. Esimeses kohas on pärast ringkäiku jutuajamine ungari teadlase Bakoga. Tema soomeugri orientatsioon sihitab 20 ek-siilaasta vältel selles keelepiirkonnas ilmund kirjanduse ja perioodika bibliografeerimist. N. Ees-

tis just ilmund 360 lk. paks „Eesti kirjandus, kirjandusteadus ja kriitika 1959—1962” on selles žanris partei pime tööriist ja katalogiseerib ainult nõukogulist materjali teaduslikult naeruväärse monopoliga. Astutakse üle koera saba niisuguse näoga nagu koera poleks olemaski. Eesti kirjandusele kohaldet parteilisus on rahva-aenulik ja möödaminev nähe, millel täielikult puudub ajalooline alus ja üldistav mõju. Meegi näitajad võiksid olla objektiivsemad. Meilgi esineb koogumehi, kes reklaamijanut ja kuulsusnäljast aetuna vaenukirveke käes kodus sirguva noore metsa kallale kipuvad. Nagu pärast santi harvendust mõne vana kannu kuiv hülgus rohkem silma paistaks!

Federatiivses informatsioonikeskuses on ruumi-nappus suur. Eestikeelsete raadisaadete üsna arvukas toimetus on kokku surut ühte tuppa, kus ainult osakonna juhatajal Jaan Kitsbergil on oma-ette nurgake. Büroopinna kitsikus on küll vist üldine. Pealinna esinduslikku ilmet häirivad mitmel pool sõdade aegu üle pea-kaela püstitet barakid, mis olid mõeldud ajutiseks kasutamiseks, kust aga tänapäevani pole leitud mahti avaramatesse lokaalidesse ümberkolimiseks. Kongressi raamatukogu juures näidati mulle rahvasaadikuile määrat kontoripaleed, mida Eisenhoweri ajal hakati ehitama ja mis võetakse kasutusele 1964.

Mag. Mall Jürma, sama energiline ja heatuju-line, nagu siis, kui mõne aasta eest Göteborgis esimese isikliku kontakti saime, tutvustab mind oma kolleegidele „Ameerika Hääle” eesti saatete peretoas. On mahti arutella ja vaadelda informatsiooni tehnilist külge. Väljudes ühest stuudiost hakkab silma stand tööriides meeskujuga, kes „kuskil kodumaal” poolvargi keerab raadionuppu „Hääle” laine-pikkusele. Pr. Jürma ütleb, et saatete kuuldavus Eestis olevat hea. Sealt saabuvad kirjad kinnitavat, et siinsete kirjandus- ja kultuuriuudiste võimalikult erapooletut vahendust hinnatakse kõrgelt. Saated võiksid olla pikemad ja tihedamad ja neis võiks esineda rohkem heli-ülesvõtteid suurema geograafilise raadiusega.

Jaan Kitsberg sõidutab mind tagasi Grabbide juurde peakorterisse. Põhjalik eelkorraldus on 4. detsembri kirjandusõhtule mobiiliseerind enamiku Washingtoni eesti kolooniast. Koguneme ühe haruraamatukogu pooleldi maa-alusesse lugemissaali. Osavõtu suhtes pole õigusega mingit vanusepiiri rakendet, nii et minuealist tuumikut täiendavad lapseohtu kuulajad ja vanad auväärt hallpead. Mag. Jürma skitseerib kärmelt ja osavasti mu loomingu-lise portree. Oma ettekandes keskendun viimase 20 a. eesti proosa ümber ja sellele järgnend

diskussioonis sõelume pealtkuulajatega koostöös välja tolle perioodi kümme tähelepanuvääriivat emakeelset kirjandusteost.

Lõppeks erajuttu mu kadund isa vana sõbra minister Joh. Klesmentiga, meie Tartu kodus korteris olles tutvund, kihlund ja naitund juristipaari Riismandelitega ja Taaralinna koolipidude armsa tantsukaaslase Maija Öpikuga.

Aeg on jällegi väga hiline, kui pärast kirjandusõhtut veel edasi Pedro Krusteni peresse külla sõidame. See ei tee midagi, et Krusten ise on sõnaahter mees. Tema kodus on helge olla — küünlaläige palistab teelaua kohale tõusnud veeauru ja suitsupilvi. Seintel on haruldasi joonistusi ja karikatuure Geislingeni-aastailt. Piltides on talle kadunud Harald Parrest ja Henrik Visnapuu. Viimastest on ju Krusten ise kirja pannud ühe meie kirjanduse omapäraseima monograafia. Geislingenis esile tulnud noorimast poeetilisest järeikasvust on nüüd Krusteni juures külas Baltimore'ist kohale sõitnud Jyri Kork. Teda peaksin sõitlema loomingulise mugavuse pärast. Korgi seni ainuke luuletuskogu „Lauljad klaasmere ääres“ (1957) oli lubav debüüt, mis kipub jääma lunastamata veksliks. Seekord investeerit lüüriline summa polnud sugugi nii suur, et selle tasumist juhuluulelise rendise abil võiks lõpmatult pikendada.

Mõtliku Voldemar Veedamiga tutvusin „Ameerika Hääles“. Noor tuumfüüsik Rein Silberberg on tunnetand emakeelse terminoloogia tühikuid täppisteaduste ja inimkesksema kultuuri üksteisele lähendamise töös.

ongi juba neljapäev, 5. detsember ja magamisega jääb nii, et sõba saab silmale küll, aga vaimusilm fantaseerib edasi sellest, mis minust paratamatult maha langeb või mööda libiseb.

Jälle virge ei saa ma Washingtonist lahkuda ilma J. F. Kennedy värskel kalmukünkal ära käimata. Arlingtoni kalmistu värvavast ringlevad teed piki ühis- ja üksikhaudu märkivaid ristide terrasse mäeharjale, kus puhkab Ameerika tundmatu sõdur kolmest suurest sõjast, keda ainult Jumal teab. Vahtkonnavahtetus toimub iga täistund päeval kui ööl. Mäe otsast laskub üks tee kindral Lee majamuuseumi juurde. Seal sammaste vahelt avaneb vaade vastu Potomaci madalduvale muruväljakule. Keset seda veel haljast rohtu kerkib üksik kääbas. See on J. F. Kennedy värskel haud. Kalmul põleb igavene tuli. Mõrvat presidendi kõrvale on maetud kaks ta enneaegu sündind ja väetina koolnud poega. Siin nad puhkavad ja nende lähemas läheduses ning siit edasi tuhandete ristide

all juba Ameerika kodusõjast saadik langend mehed.

Mööda peamaanteed nr. 1 edeneme New Yorgi suunas. Poolel teel vahetan autot. Maryland on jäänud lõunasse selja taha. Meie ümber on Delaware. Grabbid jätkavad sõitu läbi New Jersey kirde poole. Mind võtab ajutiselt üle Dr. Heino Susi. Tema masinas suundume läbi Delaware'i loodesse Pennsylvania osariiki. Uus juht on mu kaasvillistlane üliõpilaselt „Põhjalast“. Soome lahe põhjakaldal oleme ka koos sõjas käinud. Heino abikaasa Ly Lehtmet-Susi on elukutselt naisterarst. Mitte kaua aega tagasi on Susid Philadelphia suurlinnast kolind oma majja Media linnakese serval. Niisugune tung keskusest perifeeriasse on möödunud aastakümnel domineerind Ameerika linnaelu ja võtnud näiteks New Yorgist 100 km New Englandi poole suunduva 19. s. elamukultuuri matkimisega rohkem peenutsedes isoleeriva kui rahu ja puhtama õhu tarbest tingit kuju. Rootsisis eelistetakse kõrgmaju üürikorteritega — nn. suigulinnu — pargimaastikku peidet villarajoonidele. Seda lahendust ei ole dikteerinud ainult rahaküsimus, sest üle pooltel suigulinna-elanikest on kaugemal looduse rüpes omaette suvemajad. Pigem on see nii, et linnaplaneerijad Rootsisis on otsustavalt tahtnud kesklinna aguleist vabastada. Lammutet slumi asemel rajatakse mitte aga üürimaju, vaid üldkasulikke hooneid. Korteri hinnad on Rootsisis üüriseadusega normitud. Uutes eluhoonetes määrab üüri ehitusstandard ja mitte rajoon.

20. s. alguses rändas aastast USA-sse sisse 1.200.000 inimest, nüüd lahkuvat sama arv aastast tsentrumist ääre- ja aedlinnadesse. Ameerika on Rootsile head eeskujuga annud uuendustega toitainetööstuses ning jaemüügi ümberkorralduses. Prepareerit ja sügavkülmetet söödava ning supermarket'ite osatähtsus on mu viiel Göteborgi-aastal kahekordistund. Kõõgitöö ja muu koduse majapidamise mehhaniseerimine oli päevakorras isegi tükki aega varem moona moderniseerimisest.

Mäletan, et jässe säilitet marju ostsin esimest korda 1943 Helsingis ühes Pauligi-firma kaupluses. Nüüd peab Susi auto kinni ühe supermarketi ees Wilmingtonis. Müüjannad seisavad siin-sääl pikkade kaubalettide taga ja riulite ees punastes vormikleitides. Ostjaist on naised suures ülekaalus ja peagu igal teisel on jalas pleegitet sinisest puuvillariidest pikad püksid.

Linnast väljas ja pärast peateelt ära pööramist sõidame üsna aeglaselt kurvi- ja künkarohkes maastikus. On juba pime, kui jõuame sihtkohta.

Suside maja on rajat poolde märke ja pooleteisekordselt nagu erineva astmekõrgusega trepp. Ülespoole jäävad elutoad kamina ja söögilauaga varustet siserõduga, magamistoad, köök ja vannituba. Sisetrepp viib alakorrusele, kus on aknad ühele poole ja mis mahutab laste mängutuba televiisoriga ja Dr. Ly Susi erapraktikat.

Susid on kõige tõsirasvuslikumad ameerika-eestlased, keda oma matkal kohtan. Nad tulid Saksa maalt, sooritasid kutseksamid ja abiellusid USA-s. Mees käib keemikuna Philadelphias päeviti riigiametis, naise arstlik eriala on günekoloogia ja sünnitusabi. Ta võtab kodus vastu, peab aga säilitama sidemeid mõne haiglaga, et sinna vajaduse korral oma patsiente paigutada, kellele ravi ta määrab ja juhatab. Haigele on see süsteem Rootsis kehtivast esimesel pilgul ehk liberaalsem, aga silmatorkavalt kulukam. Kui sul „oma“ arsti ei ole, siis sure või maha. Vereülekannete eest võetakse tõesti vere hinda, narkoosi eest muinasjutulist ja sünnituse honorar pole mingi hambaraha, vaid omaette sihtkapital, mille kogumisele perelisa plaanitsevad paarid peavad aegsasti valmistuma. Teiselt poolt ei ole arst oma kutsele valmistudes mingisugune selfmademan nagu andekas äri-mees. Enne suurte rahade juurde jõudmist on tal enamasti poolt eluiga juba seljataga. Kuigi ma tegutsen sotsialistlikus Rootsis, olen ma ikkagi vabakutseline. Arsti v a b a d u s olla arst ei vasta ju aga sugugi haige s u n n i l e olla haige. Nagu heast tahtest ei piisa terviserikkest hoidumiseks, nii ei saa ka inimese õigust raviks jätta tohtrite suvast sõltuvaks. Inglise ja Rootsi praktilised kogemused tervishoiualalise sotsiaalseadusandluse ellurakendamisest kinnitavad, et reformide tagajärjel on ravi tase, selle kõigile kättesaadavaks tegemise kõrval, tõusnud ja tohtrite tingimused ühtlustund ja paranend.

Iseenesest väga tühised diagnostilised ja terapeutilised soodustused vanadele ja vigastele, mida USA keskvalitus juba Eisenhoweri ajast peale otsustand kehtestada, on põrgand ameerika arstide keskühingu arutule vastupanule. Halemeelse idealismiga, millega massimeediumes esinevaid fiktiivseid valgekiltlimehi pärisarstide retsepti ja diktaadi kohaselt kujutetakse, pole tõsielulisel kambakraatial midagi ühist. Kui tõbised on rõhuvas osas rahategemisobjektid, erahaiglad puht ärilised ettevõtted nagu võõrastemajad, siis kasvab nagu iseenesest vastutustundlike tohtrite taha pikk saba igasugu imetegijaid, soolapuluhujaid, fakiire ja magnetisööre — ühe sõnaga rodu kvalifitseerit kelme, kelle roimarlikkus on rajat ohvrite rumalusele ja

rahakotile. Võitlev humanism ei ole sugugi see sotsialismi tont, mida ameerika arstid oma paha südametunnistuse rahustamiseks kipuvad esile manama.

Teiselt poolt pole posimine, see keskaegse nõiakunsti atavism, mingi ainult Ameerikaga piiratud igand. N. Liidus hoiti Stalini ajal silm peal arstidel kui potentsiaalset mürgisegajail või kasutati neid terrori huvides ära kui Pavlovi koertega tehtud trikkide kohaldajaid inimlikus ajupepus. Sahkerdamine abortide, ravimite ja arstitunnistustega saabus okupatsioonivõimu sabas ka meie kodumaale. Tervisetööstus allikavee, suhkrupillide, noorendavate hormoonide ja ühekülgse taimetoiduga õitseb enne teisi maid Saksa liiduvabariigis. Ja jutlustajad, kes vusserdavad käte peale panemisega, elavad priskelt igas maailmakaares.

Seda totrusega käsikäes kulgevast saamahuim arutame Susidega koos nagu vanad sõbrad. Kõneaine on toores, kõnetoon aga südamlilik. Perel on kaks heledapäist noort võsu — Aita ja Andres. Lapsuke si hoiab neegritar Clementine, keda koduselt Tiinaks kutsutakse. Tiina sammuvat südikalt kaasa neegrite vabaduse teel, aga läbisaamine pererahvaga olevat nii mõistetav ja hea, et ta rassi-rahutuste puhkedes on töötand Susid oma käitse alla võtta. Just laste tuleviku pärast on pererahvas kavatsend elukohasiiret Ameerikast Euroopasse ja oma plaanides kaalund ümberasumis- ja kohanemisvõimalusi Soomes.

Susid on isekeskis veendund, et ameerika elulaad ei ole midagi ideaalset pikemas perspektiivis. Enamik meie sugupõlvest vaevast saabki päriselt lahti kodutsimise metafüüsikast. Need, kes N. Eestis on füüsiliselt säilind, ei ole sealset ametlikult valikuvabaduseta korda vaimsest mitte omaks võtnud. Sotsialistliku realismi kunstiline tühisus on meie kultuurile ühes mõttes kindlasti õnneks: mida kõrgem eristumisaste, seda tagajärjetum tasalülitus. Iga vähegi väljapaiste v. eesti kirjanduslik teos on näidand, et oma vana muusa on etem kui võõras ja vigan pruut. Sealne vaimne nälj, mida kirjutuslausaashtlite toitmine ainult illusoorselt rahuldab, tõstab siin ütlemise isu. Aga kuulajate vähesus, mida geograafilised vahemaad veelgi kahandavad, võib langetada kuulutuse taset vähima vaimse vastupanu suunas või sulgeda seletaja suud, kui ta saab aru, et ta seintele räägib.

Kui vanemad tunnetavad, et USA ei ole nende võsude tulevikumaa, siis ei ole sugugi ebatõenäoline, et perekonnaelu Eestile keeleliselt ja geograafiliseltki lähedamal seisva rahva seas korvaks praegust puudujäägitunnet. Kõsümusele, kas eestlus on

või ei ole omaette ja püsiv väärtus, võiksid praktilised katsed selgemini vastata. Eestluse säilimise ja arengu võimalused on ka Lauri Vaska ja Hellar Grabbi südamasjadeks. Vaska spekulatiivsem isiksus haarab probleemi transsendentaalsest küljest: inimene võib taganeda usust ja armastusest, mitte aga oma õigusest rahvusele. Grabbile on rahvus aluseks, mida keel koos hoiab. Sellele vundamendile tugesed võib ta ükskõik kui kõrgele ehitada. Kui põhi on hea, siis ei etenda kerkivaks hooneks vajaliku ehitusmaterjali päritolumaa keskset osa. Tema rajamiste mõõdupuuks on loogiline empirism, mis jaatab müütilist päris kodu kui arengu nurgakivi.

Ka Susid taotlevad tunde ja tahte sünteesi. Täidesaatev moment eeldab valiku vabadust. Toimingu ei saa lahti mõelda tulemustest. Mõtlevaid peaks ühendama tegude ahelik. See võib meie oludes hõredaks venida, nii et täpsuskütid ei teagi, kas nende seljatagust katab rõhuv osa rahvast ja maast või on nad juba ära lõigatud, püsid oma laskepесades küll veel siilipositsioonis, aga alalises ohus, et rinde tagasirullimisel kotisuu kinni tõmmatakse. See on meie supupõlve avangardi saatus: ta on liiga isikuvaene eliidi tekkeks, varud puuduvad tal peagu täiesti, tema väljapääs ummikust on juhuse kaup. Meis on veel võimsust, aga sellel on tsentrifugaalne laad. Kui maa on jalge alt kadund, siis võivad meid ainult inimlikud põhiomadused orbiidil hoida.

6. detsembri hommikul käivitab Ly Susi autot, ja tütar Aita tuleb kaasa, et mind Philadelphia raudteejaama saata. Enne kui liigume, näen, kuidas kaks paksu ameerika oravat vuidavad koltund lehtede krabinal mäerinakule. On veel väga soe ja ma higistan oma paksus talvepalitus. Mõtlen sellele, mida Lauri Vaska ütles Vabariigi Valitsusest: — Kui selle ülesanded pole selgelt defineeritud siis kujuneks see nii seest- kui väljastpoolt kergesti tabatavaks märklauaks. Püsti ja elama jääb ikkagi ainult see, mille järele on vajadus ja mis enesest on elujõuline.

Rööbiti riikliku mõtteviisi aktualiseerimisega peab kulgema aatekandjate järelkasv. Meie arengukäigus ja kultuuriloos on naised olnud meestega üheväärsed ja -õiguslikud. Seda pariteeti peaks ka poliitikas kehtestama.

„Maasse kaevatud augud, mullaga pealt kinni kaetud“ olid Philadelphia algasukate eluasemeiks. Siin säilind Iseseisvuskojas pandi 1.—4. juulini 1776 kirja ürikud Ameerika lahkumiseks Briti impeeriumist. Siin olevat Betsy Rossi majas valmind esimene tähelipp. Siin asus 1790—1800 USA esi-

mene pealinn Riigikohtu ja Riigipangaga. Siin on Elfrethi allee, kus Benjamin Franklin armastas jalutada, Powel House, kus George Washington jõi veini, tantsis ja magas, ja Mt. Pleasant — maja, mille ameerika ajaloo tuntuim reetur Benedict Arnold lasi ehitada kaasavaraks oma pruudile, ilma et noorpaar oleks sinna saand sisse kolida.

Ainult ameerika hümnü sünnipaiga ülevaatus oleksin pidand toimetama Pataosco jõel Baltimore'i tähistel. Seal asub Fort McHenry, mille tornis lehvivat tähelippu Ameerika-Inglise sõjas 1812—15 briti dessant ööl vastu 14. septembrit 1814 olevat katsund alla tulistada. Vaenlaste asjatu vaev inspireeris advokaat F. S. Key'd looma oodi „The Star-Spangled Banner“. Hümnü objekti, seda ajaloolist tähelippu, nägin Washingtonis Smithsoniani kogudes.

Oodates rongi Philadelphia peajaamas meenub, et Rootsis kannavad selle linna nime nelipühisulist kogudused ja et kohalik neegrilinnosa on tuntud „Džungli“ nime all.

Hõbedanooleline „Atlantic Coast Line“ kiirrong saabub Miami veerandtunnilise hilinemisega. Istun kohvikuvagunisse, kus ühes otsas on baarilett ja teisest sisenev konduktor kasseerib mult 5 dollarit ekstra nagu mingisugust joogilõivu. Ainuke vahepeatus on Newark'is ja varsti pärast seda jaama algavad New Yorgi esimesed tahmund elamukvartalid vaheldumisi soopealsetega, kus prügihunnikute vahelt kulurohust kerkivad hüglasuured kriiskavavärvilised Broadway revüeteatrite reklaamplakadid. Varakult pärastlõunat lõgiseb rong Pennsylvania vaksalisse. Luuletaja Aleksis Rannit, kes hooldab Yale'i ülikooli slaavi osakonna raamatukogu, oli mind New Haveni kutsund. Ajahäda ei luband põiget Connecticuti ega ka mitte Massachusettsi osariiki veelgi põhja pool, kus Paul Reets Bostonist oli töötand mind parvetada üle vee Cambridge'i Harvardi ülikooli aladele. Rannit on saand end töölt vabaks teha ja sealt ta tulebki, edenedes mööda jaamahoone tohutut kuplialust pisut hõljuval sammul nagu Vapiiti pöder. Kui kevadsuvel 1962 Eksiil-P.E.N.-klubide Stokholmi kongressil tutvusime, siis kinnitas Rannit, et ta vapiloomaks olevat jõe hobune. Mine tea, kas ta selle võrdlusega paksu nahka või õrna koonu mõtles.

Rannit on omale New Yorki kui kunstimetropoli avastand. Ka meie ühine ringkäik algab taideharrastuse tähe all. Kuski Empire State Building'i lähedal laskume allmaaraudteejaama, mis asub Stokholmi tunnelrajast palju sügavamal ja on märksa rüpasem. Läbime ekspressliinil oma 30

kvartalit 30-ne minutiga. Jälle üleval maa peal jatkame tõusu Hudsoni jõe kõrgele kaldale ning jalutame läbi pargi The Cloisters'isse, mis on peamiselt J. D. Rockefelleri rahadega püstitet ja sisustet The Metropolitan Museum of Art'i kesk-aege kirikukunsti osakond. Väljapanekud pärinevad Kesk- ja Lõuna-Euroopa rooma-katoliku pühakodadest Karl Suure-aegeest varasest romaani stiilist kuni reformatsiooneelse hilisgootikani. Noid peajooni olen mällu talletand Gotlandi 92-st kirikust, kus need veel praegugi jälgitavad oma loomulikus asetuses. Rannit on oma luules kat- sund Eduard Wiiralti puhast joont painutada Chartres'i katedraali portiku filigraani ja võrrel- nud aukartlikult klassitsistlikku perioodi Marie Underi loomingus, mis detailirikkses kaldub veel hilisbarokki, oma sihvakas tõusus üleearusest va- banend gooti kiriku torniga. Ma ei saa ühes ega teises suhtes kaasa assotsieerida, pigem teen seda kunstnik Endel Kõksiga, kes ühes epigrammis ülendab Poetessi meie luule madalmaade Helveet- siaks. Kui looming on loodusejõuline, siis sümbo- liseerib seda paremini Alp, kuna alateadliku vor- mimispinge võrdkujudeks võiksid olla maa-aluse koopa laest rippuvad stalaktiidid või merepõhjast üles kasvavad sifonofoorid. The Cloisters jääb mulle igaveseks meelde teise korra saaliga, mille seinu katavad seitse vaipa — viies sarjast on frag- mentaarne — müütilise Ü k s s a r v i k u jahist, mõrvast ja ülestõusust. Nood prantsuse-flaami stiilis tapetid valmisid arvatavasti 15. sajandi vii- masel aastal Louis XII ja kuninganna Anne pulma- deks. Keegi ei tea, kes nende siidi- ja villast lõn- ga piltideks põimis või kas seda Flandrias või prantsuse pärusmaadel tehti. Igasse tolli on koo- tud 16—19 lõnga, mida enne on taimsete värvi- dega värvitud. Prantsuse kuninga värvidest on punane ja sinine luitund, briti vapi must ja kuld on paremini tallel. Blois' lossiaedadest mat- kit roheline on püsind igihaljana ja toorsiidist Üksarvik on ajatuna lumivalge. Sisuline paralleel Kristuse kannatus, märtrisurma ja taevaminekuga on ilmne, aga atmosfäär puhtalt meeleline, pagan- lik nagu enne patulangemist, tulvil kevadohvrilist fallose triumfi ja neitsiriket.

Nonde gobeläänide vahel kõnnin nagu peeglite saalis, kus klaasi murduv spekter heiastab Öhtu- maad.

Jõuame New York Citysse tagasi alles sinivine- lises esimeses videvikus. Central Park'i ida servas jalutame piki Viierend avenüüd Rockefeller Cen- ter'isse ja tõuseme oma lähemaist nabeist kõrge- male ulatava pilvelõhkuja ärklikorra Vikerkaare-

restorani. Jõulupuu kaugel all uisutee ääres jääb pimedaks, kui vaatleme läbi perspektiivakna nii kaugele kui silm ulatab üksteise järgi süttivaid tulesid. Kui ma ei oleks nii võlut öötsuvast tasa- kaalust, siis ma tsiteeriksin oma kannatlikule tee- juhile linnakultuuri eestvõitleja Jane Jacobi teost „Death and Life of Great American Cities”, kus võideldakse auväärsete ja pitoresksete uulitsate ni- mel elamiseks kõlbmatute NY City lämmatand bü- roomammutite vastu. Mrs. Jacobs leiab, et ka kesk- linn on inimeste ja mitte Park Avenue lämmitand Pan Am pilvelõhkuja või Washington Square'i kohale kavandet õhuraudtee tarvis. Kõrg- üürimajad Bronxis olevat selle linnaosa muutnud viljatuks kõrbeks. Sama saatus ootavat Greenwich Village'i. Ometi võiks jõukamad suurlinlased veel lammutamata maju lasta restaureerida, selle ase- mel et pärast tööaega ennast ja oma peret eral- dada uus-inglise aedlinnadesse.

Arusaadavalt on New Yorgis täiesti erakorralist veel lõplikult kindlakstegemata arvu alles. Ran- nit ütleb, et see olevat USA kõige päiksepaisteli- sem suurlinn. Ma olen siin vaimus palju käinud Damon Runyon'iga, kelle stammlocus Lindy's (raamatuis Mindy's) bar on jätkuvalt avat Broad- way ja 57-nda tänava nurgal, kuigi seal 1946 koolnud kirjaniku hoovkondagi enam ei kohta. Realistlikumal viisil vahendab New Yorgi roman- tikat Kate Simoni armund sulega kompileerit „New York, Places and Pleasures”, mida Meri- dian paperback'ina müüakse kahe dollari eest. Peale muu kasuliku informatsiooni soovitab miss Simon hiina restorani „The Shanghai Café”, 3217 Broadway, mille omanik härra Fu on olnud Tal- linnas Ameerika saatkonna kokaks ja kus on klaa- si all dollarisedel Marilyn Monroe autograafiga.

Arthur Milleri uus draama oma traagiliselt sur- nud lahutund naisest on just proovipremjäärile tu- lemas Washingtoni Arena teatris. Broadway 35 teatrit, milledest pooled kuuluvad Shuberti kont- sernile, on üsna kobaras koos magistraaliga ristuv- ail 42.—50. tänavail. Teatrilokaalid, kus on vä- hem kui 300 istet, poetuvad siia-sinna, kuigi nen- de ühiseks nimetajaks on off-Broadway. Teatrielu võib-olla otsustavalt revolutsioneerivaks sündmu- seks töötab kujuneda Lincoln Centeri repertuaar- näitelava avamine küünlakuus 1964 just Milleri „After the Fall” New Yorgi premjääriga. Elia Ka- zan juhib selle uue kultuurikeskuse kindlapalga- list truppi. Lava on esialgne, sest uue teatri pea- hoone — esimene taoline New Yorgis 30 a. jook- sul! — valmib alles 1965. See on ristit The Vi-

vian Beaumont Theater'iks ja avamisprogrammiks on ette nähtud Aiskylose Oresteia.

Kas ka luule on teater? Mulle jääb oma esialguses võib-olla ekslik mulje, et Rannit arvab seda. Luuletused oleksid sel juhul väljamõeldud tege- lasteks elukroonikalises draamas. Luuletaja oleks lavastaja, kes näitab oma vaimulapsi valit vaata- jaile-kuulajaile, aga ikkagi publikule. See tegevus eeldab kulisest tühikute täiteks, valgustusaparaati kriitikute tähelepanu köitmiseks, palgalisi plaksu- tajaid teatrimajas ja sidemeid, reklaami, konkure- rentide tõrjet väljaspool teatrit. Niisuguse tege- vuse taga luurab küüniline aju, kuna lavastaja pale peegeldab auahnet diivat.

Jalutame mööda Madisoni avenüüd bussipeatu- sesse. Saatja näitab mulle J. P. Morgani endist resi- dentsi, mis kadund multimiljonäri testamendi kohaselt fondeerit raamatukoguks. Jutt läheb profes- sor Baarghornile, kes on Ranniti šeff Yale'i üli- kooli slaavi osakonnas. Teadlane, kes USA-SSSR kultuurivahenduse korras juba mitmendat puhku viibis N. Liidus, langes novembri alguses politsei- nuuskurite provokatsiooni ohvriks. Ta istus nä- dalapäevad ühes Moskva eeluurimisvanglas, enne kui ta kõrgemate võimude mõlemapoolsel vahele- segamisel jälle vabastati.

Lähtudes oma ülemuse eest väljaastumisest oli Rannitil teoksil rida üritusi kultuuri vabaduse kait- seks. Nende läbiviimise seisukohalt lasti professor liiga ruttu lahti ja mõrvati president ebasobival silmapilgul.

Mul ei ole põhjust kahelda Ranniti antikom- munistlikus meelsuses, aga ta võitlusvahendid on sama iganend kui nõukogude jõhkruuse ja hale- meelsuse segust löödud propagandamündid, tema loogika takerdub ringikujulistesse tõendisse ja n. eesti viimaste aastate kirjandust tunneb ta liiga pealiskaudselt siduvamate vääringute kehtestami- seks.

Rannit on vastuoklik isiksus: Ta võib aastaid oma stroofe tseleleerida, nii et neis vahel õhedus asendab ehedust. Värss paistab läbi küll, aga hoo- likalt valit sõnade vahel haigutab hõredus. Ta on innukalt tutvustand meie kirjandust ja kunsti, aga tõeliselt rääkind ainult tunnustet suurustest. Kuhu jääb siis uute talentide avastusrõõm? Kas on kõik suured sündmused minevikulised? Kas on luule ainult roll ja sära selle ümber virvatuli, mis päe- vavalgust ei kannata?

Eesti Maja saalis ollakse ametis Rutt Tulvingu kollaažide seinale riputamisega. Mall Jürma võtab mul kuuehõlmast kinni ja lepime kokku, et koh- tume siinsamas järgmisel hommikul vara „Amee-

rika Häälele” heliülesvõtete tegemiseks. Nendin endamisi, et olen Rannitiga paras paar. Seda, mida talle äsja ette heitsin, võib suures osas ka mulle endale kohaldada. Luuletaja, nagu näitlejagi, lu- bab endale peagu ükskõik mida, et lugejaskonna- ga kontakti saavutada. Rannit tutvustab mind graa- fik Agaate Veeberile ja helikunstnik Helen To- biasele. Viimase seades on just valmind kauamän- giv heliplaat eesti lauludega Ellen Parve esituses Juta Vaska klaverisaatel.

Tagasi hotellis vaatlen veel kaua pildiraamatut Üksarviku-vaipadest. Ilma Ranniti algutusest oleks The Cloisters jäänd nägemata. Mõõnan, et mul polnud aimugi selle sarja olemasolust just New Yorgis. James Thurberi moodse aja valmimest oleks võinud „Üksarvik iluiais”, millest Bosustov filmigi joonistand, viidata siia ilmakaarde. Thur- ber oli aga 20-ndail aastail tegev ka Pariisis, gobeläänikunsti pärislinnas.

Kui ma hiljem öösel üksarvikut unes näen, siis on küll pigem üliväsimusest tingit hüpnagoo- gilise viirastusega tegemist kui haendelise märg- iga eelootava suure päeva suhtes.

7. detsembri hommikuks on kõik Rutt Tulvingu pildid Eesti Majja üles riputet. Ka kunstnik ise on kohal — vähese jutuga, aga naeratab armsalt. Tema abikaasa, psühholoogia professor Endel Tul- ving, on heas tujus ja jutustab, et ta on just saa- nud suurema tööstipendiumi. Uurimuse teostami- seks kolivad Tulvingud Torontost kaheks aastaks Kaliforniasse. Siis taban Paul Reetsi iseloomuliku profiili. Ta istub kalle rinnal risti toolil nagu troonil ja laseb pilgul üle käia näitusest, mida ta varsti peab avama. Reetsi ilme on nii keskendund ja hoiak hüppevalmis, usinusest sedavõrd pulbit- sev, et puuistmele pole raske peale kujutella kuld- seid töömesilasi — päike paistab! — ja mõttes toolileeni keskele kinnitada suur N-täht. Ma olen Reetsiga, Beacon Streeti erakuga Bostonis, kuus aastat korrespondeerind. Teadsin, et ta isa oli oh- vitser, ei võind aga aimatagi, et ta lausa Napo- leoni suust on kukkund.

Susid ja Grabbid on jälle kohal. Siis saabub Ilmar Mikiver, tark ja sõnakas, paari lausega juba innustav, täpselt nagu siis, kui tosin aastat tagasi mu kiirvisiitidel Stokholmi alati enne kõikide jut- tude maharääkimist jälle lahkuma pidime. Vaska- de toredast perest on ainult Vootele V., kes tä- navu ühenduses oma vätekirjaga järjest sinise Co- lumbia ülikooli ja vanemate Baltimore'i kodu va- het sõitnud, saand mahti New Yorki tulla või jääda. Rein Silberberg korraldab oma pabereid ja ma olen ette kindel, et tema sissejuhatav osa

kava sümpoosioonile „Kas vaba tahe või determinism?“ saab olema rangeimalt teaduslik. Juba eelmisel õhtul on Hellar Grabbi mulle tutvustanud Aime Martinsoni, noort näitlejannat Ilmar Miki-veri ansamblist. Kuna Jyri Kork on takistet ilmumast, siis loeb prl. Martinson tema Tartu ülikoolile pühendet proloogi ja n. eesti poetessi Lehte Hainsalu Taaralinna-tšüklist. Minu luule veenvaks tõlgitsuseks olevat lugejale olnud teretulnud Grabbi asjatundlikud kommentaarid. Silman teisigi noori luuletajaid: Toomas Vaga, kes liigname järgi otsustades peaks põlvnema Muhu saarelt, avasõna ütles Arvo Lannust, kelle debüütsonetid trükiti „Vaba Eestis“, Jaan Seina, kelle luuletusi avaldasime „Manas“. Heino Susi tutvustab mind oma lähemate aatekaaslastega, kes publitsisti kõrvalametit peavad. Need on füüsik Rein Taagepera ja keemik Herbert Valdsaar. Susiga koos moodustavad nad geograafiliselt Delaware'i-kolmnurga. Siis on Mall Jürma mikrofoniga jaol ja tema assistent käivitab helilindi-poolid. Jutledes usutluse vormis annan esialgseima ülevaate oma ameerikalikust ringreisist ja loen sisse mõned matka vältel kuju võtnud värsid.

Lühikestel vaheaegadel tervitan Karl Rumor-Asti. Ta viskab pea uhke nõksakuga kuklasse — minu koolipoisi põlves nähtud Tartu poliitikuist tegi seda liigutust sama vabalt ja sundimatult ainult Jaan Tõnisson. Elaval Rumoril on sütitav, peagu torkav pilk. Ta juuksed on aga sama hõbevalged kui ta vanal sõbral Friedebert Tuglasel, ainukesel Eestisse jäänud suurel kirjanikul. Ma ei usu, et Tuglase vaim oleks murdunud, kuid välimuselt on ta piltidel Rumorist vähemalt kümme aastat vanem, ka vist peagu pime. Siis räägin Asta Willmanniga, kelle lapsepõli on möödunud Tallinnas ja neiu põli näitlejana Pärnus. Tema viiekõiteliseks kavandet romaansitšüklist on seni ilmud kolm. Willmanni „Peotäis tuhka, teine mulda“ võistleb kvantiteedilt Kangro Tartu-romaanidega.

Peakonsul Johannes Kaiv on siin mandril sama vankumatult Eesti Vabariigi huve kaitsnud kui saadik August Torma Londonis. Nad on mõlemad tugevad isiksused, kes sitkuse kõrval elastsust pole unustanud. Muutund olukorrad, mis nii mõnegi teise meie diplomaadi seljad murdsid, on Kaivu ja Tormat ainult tõstnud. Nood vanad tammed varjaksid ka noort metsa tuule eest. Minu arvates on küll ülendavalt tore teada, et Eesti vabariigi teritoorium on talle. See kuulub ainult asja juurde, et need, kes meie väikest maad ja salu mõnitavad, ise Kremli armust Eestit nagu mõnd riigimõisat

valitsevad. Kilter, kubjas, aidamees...

Lõunavaheajal eskorteerib Rannit mind väga vastutulelikult Altmanni kaubamajja, kust valin perele ühteist Ameerika-mälestuseks. Ivar Ivask tõi oma jõuluringid meie lastele mulle kaasaandmiseks Chicagosse.

Konverents kestab ligi kaheksa tundi ja pärast lõunase istungi vältel tuleb rahvast rohkem juurde kui läheb ära. Kokteelide juures lepime kokku pühapäevahommikuseks järekonverentsiks Dr. Viktor Kõressaare juures. Siis sõidutab Rudolf Hämar — tema, Tulving ja mina oleme treffneristid — meid koos mõne lähema sõbra ja tegelasega „Rotalia“ ruumidesse, kus on käsil „Trefffoonia“ 80-nda juubelisünnipäeva pühitsemine. Hämar ja Villi Kangro, kes oli kord mu isa assistent Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, on kahe peale kokku teljeks, mille ümber hoogne pidu keerleb. Paul Reets on nüüd, kus kõned ja esinemised läbi, kuraasikas nagu noor Bonaparte, kel „sihiks on see mäetipp, kust laulik ainult unistusi nägi“. Söödava ja joodava kaetud pikka pidulauda vaatab ta üle nagu oma eelkäija pärast St. Gotthardi läbimist Lombardia tasandikku. Ta viibe uhkes ja laias kaares võiks tähendada rünnakukäsku, aga Reets peab hoopis täiesti eksprompt mehise kõne, mis tõstab kõnemehe „autreffneristina“ täieõiguslikuks laudkonna liikmeks.

Siin ei ole ühtki mu klassivendadest, küll aga nende omakseid. See asjaolu räägib selget keelt meie sugupõlve ränkadest inimkaotustest. Ja on imeline öö — rohkem leinarohke kui rõõmurikas. Suurlinna tänavad on üsna mahajäetud, kui koju sõidame. Ainult Eesti Majast möödudes helab see veel piduhäältest.

Pikk hommikusöök Dr. Viktor Kõressaare juures on väga kosutav. Väsinud sõbrad ilmuvad sinna üksteise järgi nagu unised herilased mett võtma. Ainult Reetsi pole kuskil. Kus on ta omale Püha Helena saare leidnud? Või viibib ta alles Elbal ja on silmapiirilt kadunud ainult ajutiseks? Need, kes on kohal, elavad sada päeva läbi 100 minutiga. Võtan kaugekõne Lõunasse ja ühenduse saamine Ants Orasega kinnitab mu meelt. Temal on valmimas uued tõlkeversioonid Shakespeare'i suurtest draamadest: Hamlet, Othello, Macbeth, Kuningas Lear...

Aeg on käes viimaseks ringiks, mille finiš on lennujaamas. Ma imetlen, kui osavasti Irja Grabbi autot juhib. Liiklus rullub mõlemal pool masinat kui rahutu meri. Sadamat läbides vilksatab hetkeks Vabadusjumalanna hiivat käsi. Kuskil jõeäärses liiklusummikus peatudes paistab Hudsoni

teiselt kaldalt E. A. Poe maja. Edenedes peatänavale jääb Guggenheimi kunstimuuseum avenüü äärelle lipendama kui tükk lossivajuvat vahukooretortit. Hoone sisemises spiraalis keerlevad Francis Baconi lõuendid nagu moosipriitsmed koogitaidises.

Long Islandile jõudes laiuvad ristide arvult ja tiheduselt Verduni kalmistuid meenutavad hügel-surnuaiad. Siis science fiction-filmide kulis- se matkivad vaatealad. Seal kerkivad 1964. a. aprillis avatava New Yorgi maailmanäituse hoonestikud. Silmame mõlemal pool maanteevalli ahelikus politseinikke. Meist on just möödunud uue presidendi Lyndon B. Johnsoni autokaravan. President on saabund New Yorki demokraatide grand old man'i senaator Lehmani matma.

Idlewildis ootame vaikides SAS Euroopa-tuuri väljahõikamist. Vellenurmed, kes mind siin 9 päeva eest vastu võtsid, varustavad mind whisky ja mentoolsigaretidega. Siis kõlabki: — Passangers to Oslo, Gothenburg and Copenhagen...

Tuledemeri saadab lennukit New Yorgist Bostonini. Miljard kunstlikku silma. Tuhat silmapaari, kuhu olen vaadand oma ringreisi vältel kui mees vanast maailmast, on arvuliselt täpe.

Aga need on olnud elavad silmad.

Nüüd on silmapiir pime, ent näod on jäänud meelde ja hääled kõrva.

See sisemine vastukaja on tugevam lennukimootorite uinutavast suminast.

ELAV TEADUS

ERNST ÖPIK

JUPITER JA PÄIKESEÜSTEEMI TEKKIMINE

1. Kosmoloogilised teooriad

Kosmogoonia on see teaduseharu, mis kat-sub teoreetiliselt seletada konkreetsete taevakehade või süsteemide tekkimist ja arengut. Kosmoloogia ülesanne on laiem, haarates samas mõttes kogu universumit, selle ehitust ja füüsikalisi üldseadusi; selle eest on see ka ebamäärasem, raskem tõendada faktide abil, võimaldades vaba mängu ettekujutusvõime mõttelennule.

Käesolevas artiklis katsume valgustada päikesesüsteemi planeetide tekkimisloo üht kriitilist faasi, kombineerides vanu ja uusi faktilisi andmeid ühtlaseks tervikuks*. See on üks piiratud kosmogooniline ülesanne, mis eeldab kõikide praegusajal maksvate füü-

sikaliste seaduste olemasolu, välja lülitades spekulatsioonide tundmatute seaduste arvel. Fakte on ka hulgalt kaepärast; nende kõikide arvestamine, ilma ühtegi välja jätmata, piirab rangelt hüpoteeside valikut ja võimaldab viidata peaaegu ainsale lahendusele.

Harilikult seda kriitilist kombineerimise meetodit ei harrastata ja valitakse kergem tee; teoreetikul tekib üks uus, huvitav idee, teatavate kvalitatiivsete järeldustega, mis pealiskaudselt võiksid seletada vajalikke tulemusi nagu planeetide kondensatsiooni kosmilisest udust; vastukäivaid fakte ignoreeritakse, kvantitatiivseid aspekte ei viimistleta ja uus teooria on valmis. Teaduslik ja võhiklik maailm kordab seda, sest uus teooria on alati populaarne; pärastpoole võib selguda, et teooria on sisemiselt vasturääkiv, temasse tekivad mõrad nagu vanasse asjasse ja ta vi-satakse kolikambrisse. Autorite kriitilise suhtumise korral enda teooriatesse näeksid palju vähem neist teooriaist päevavalgust ega

* E. J. Öpik, „Jupiter: Composition, Structure, and Origin of a Giant Planet”, *Icarus*, Vol. 1, pp. 200—257 (1962); *Armagh Observatory Contribution* No. 37 (1962). E. J. Öpik, „Jupiter”, *Irish Astronomical Journal*, Vol. 6, pp. 135—149 (December 1963).

tekiks kõrvalseisjatel muljet, et teadlased on alati üksteisega vastolus. See ei tähenda, et teooriaid peab ainult siis avaldama, kui nad on igatipidi tõendatud; füüsikas ja keemias seda võiks vahest nõuda, mitte aga astronoomias, kus katsetamine on harilikult võimatu, eriti kui see käib kauges minevikus toimunud sündmuste kohta. Minimaalseks nõudmiseks aga on, et teooria ei tohi vastolus olla selle avaldamise ajal tuntud faktidega ja füüsika seadustega.

Just kosmagoonias võib tuua näiteid kuulsatetest teooriatest, mis sellele nõudmisele ei vastanud.

Üldtuntud on ligi paarsada aastat tagasi Kanti ja Laplace'i teooria päikeseüsteemi sünnist pöörlevast udukogust mis kokku tõmbudes muutus lapikuks, jagunedes rõngastesse milledest tekkisid planeedid, ning kesktuumasse millest sai päike; kriipsutame kohe alla, et oma aja kohta oli see täitsa loogiline teooria ja et just viimasel ajal on jõutud arusaamisele, et see teooria on ainus, mis planeetide pere sünni vastuvõetavalt kujutab.

Vahepeal aga tärkasid kahtlused; kokkutõmbuval kehal peab pöörlemismoment (massi, pöörlemiskiiruse ja tsentrist kauguse korrutis, või korrutiste summa) alal hoiduma. Et korrutis samaks jääks, peaks pöörlemiskiirus kasvama samas proportsioonis nagu kahaneb keha või süsteemi läbimõõt; mida väiksemaks muutub keha, seda kiiremaks muutub pöörlemine. Ilma üksikute udukogu osade vaheliste sidemeteta peaks see tuntud mehhaanika seadus maksma eraldi nende osade kohta. Näiteks päike, kokku tõmbudes esialgsest suurest mahust praeguse väikese raadiuseni, oleks pidanud pöörlema paarsada korda kiiremini kui tegelikult, või isegi kaksik- või kolmik- ja suurem jagunema liig suure pöörlemise ja tsentrifugaaltungi tõttu. Planeedid jällegi, olles kaugel tsentrist, ei võiks omada küllalt suuri kiirusi, et püsida praegustel orbiitidel; nad oleksid võinud tekkida kõik ainult üsna päikese lähedal, seespool Merkuuri orbiiti.

Praegune päikeseüsteem ei vasta põrmugi nendele nõuetele. Ligi poolsada aastat tagasi tehti siis otsus: Kant-Laplace'i teooria pole maksev. Kriitikute mõttekäik kulmineerus võõra tähe läheda läbimineku teoorial, millele viimistletud kuju andis Jeans. Võõras oma loodete (tõusu-mõõna) jõuga kiskus kuumaa gaasi pritsmeid päikese pinnalt ja

Prof. Ernst Öpik

suunas nad orbiitidesse kus neist, pärast jahutamist, moodustusid planeedid. Varsti Russell küll näitas, et Jeans'i skeemil pöörlemismomendi nõue jääb samuti täitmata ja et praegust planeetide süsteemi niiviisi ehitada ei saa. Loodete laine, mis nii tugev, et selle pritsmed maailmaruumi paiskuvad, oleks pannud ka päikese kiiresti pöörlema, vastupidi tegelikkusele. Kahe tähe lähedane läbimineku on äärmiselt haruldane nähe, sest tähed, need teised päikesed Linnutee süsteemis, on paigutatud väga suurtele kaugustele üksteisest; et see juhtuks meie päikesega, peaksime ootama 40 miljonit korda pikemat aega kui need 4500 miljonit aastat, mida loetakse maakera ja päikese vanuseks. Pealegi need gaasipritsmid jahtuksid aeglaselt (vastavalt kiirgamise seadustele), ja tol ajal, kui nad veel kuumad olid, ei oleks nende nõrk raskustung suutnud neid koos hoida; nad oleksid „plahvatanud”, levinud üle kogu maailmaruumi hõreda gaasina, selle asemel et planeetidesse koonduda.

Jeans-Moultoni kahe tähe teooria ei täida otstarvet, milleks see oli loodud (et pöörlemismomendi probleemist üle saada), ning

üldse pole see suuteline planeetide tekkimist seletama. Arvestades veel niisuguse sündmuse äärmiselt väikest tõenäolisust jääb selle teooria väärtus vägagi küsitavaks. Selle peale vaatamata oli see vahepeal üldiselt vastu võetud, ning isegi nüüdisaegsetes populaarteostes leidub see eelistatud kohal kosmogooniliste teooriate hulgas.

Mis puutub Kant-Laplace'i udukogusse, siis on nüüd silmad avanenud asjaolule, mis perenaistel alati oli teada: et suppi või kohvitassi lusikaga ringi segades hakkab kogu vedelik pöörlema, ka seal kus lusikas seda ei puuduta, ja ikka ühtlasemalt. Pöörlemismoment kandub ühest vedelikku osast teisele hõõrumise (viskoossuse) tõttu. Jeans väitis, et harilik gaaside viskoossus polnud suuteline päikese ürgudus pöörlemist märgatavalt edasi kandma. Ta unustas sealjuures turbulentsset ehk tuulekeeriste hõõrumisvõimet, millega ta muide mitmel juhul ise oli tegelnud, kuni von Weizsäcker näitas, et see võis aeglustada ürgpäikese pöörlemist ja kiirendada planeetide oma, päikese sel juhul olles lusika osas. Hiljem selgus, et magneetilised jõud võisid veel edukamad olla pöörlemise ühtlustamisel ürgudus. Kui enne näis arusaamatuna päikese aeglane pöörlemine, siis nüüd vajaksime pigemini seletust, miks päike üldse pöörleb, sest galaktilised (Linnutee) magnetiväljad võinuksid päikese pöörlemise täielikult seisma panna. Need väljad peaksid siis veidi nõrgemad olema kui harilikult arvatakse; aga nende mõju on küllaldane, et saaksime aru miks mitte ainult päike, vaid erandita kõik päikese tüüpi ja teised vanad kääbustähed väga aeglaselt pöörlevad (päikese ekvaator 2 km sekundis), kuna noored, „valged“, heledad tähed-päikesed omavad pöörlemisekiirusi piirides 100—400 km sekundis; nende lühikese ea jooksul pole magnetiväljad neid veel jõudnud oluliselt pidurdada.

Päikese aeglasel pöörlemisel on nii siis vähe ühist selle süsteemi tekkimislooga, kuna see on tähtedevaheliste jõudude hilisem tagajärg; ning pole mingit raskust pöörlemismomendi vaatepunktilt Kant-Laplace'i nebulaarse teooria vastuvõtmiseks. Pealegi on see ainuüksi suuteline seletama süsteemi korra- ja omapärasusi, nagu seda on planeetide liikumine samas suunas, umbes samas tasapinnas, ligikaudu ringikujulistest orbiitides.

Seetõttu on see vana teooria nüüd rehabiliteeritud ja üldjoontes vastu võetud. Üksikasjad aga vajavad selgitust, osalt jäädes igaveseks ajaks teadmatuks. Kerge on muna segi kloppida, aga sellest endist tervet muna tagasi saada on võimatu; sama lootusetu on täpselt konstrueerida ürgne päikesesüsteemi sündimislugu selle süsteemi praeguse olukorra alusel. Aga teatavad eriküsimused on ikkagi käsitletavad kriitilise uurimise meetoditega.

Vanal ajal polnud vahet kosmogoonia ja kosmologia vahel, sest kogu maailm tegelikult koosnes maakerast, kõik muu oli sellele vaid ümbruskonnaks ehk ornamendiks. Kosmogoonia algus kuulub alles 18-ndasse sajandisse, ja sellest ajast peale ta peamiselt tegeleb päikesesüsteemi päritoluga. Selle piiratud ülesande peale vaatamata on ta praegusel ajal aktuaalsuselt tõusmas, vaatamata moeks läinud kogu universumit haaravate kosmoloogiate hiilgusele.

Kaks meetodit on kosmogoonias. Harilikult oletatakse intuiitiivselt mingit ürgset algolukorda, mille arengut ja muutust katsutakse ennustada füüsika seaduste abil, mida aga on võimalik teha vaid kvalitatiivselt ja ebatäielikult; kui tulemus vähegi sarnleb nüüdsele päikesesüsteemile, loetakse teooria õnnestunuks, vähemalt autori enda silmis. Kosmogooniliste teooriate suur arv (isegi nende mis kõik algavad ürguduga) osutab et ühtlast interpretatsiooni nii on raske leida. Nende üks tähtsam ülesanne on vahest näidata, missugused oletused ei pea paika; kergem on tõendada seda, mida ei võinud olla, kui seda, mis tõeliselt on olnud.

Teine meetod töötab vastupidises suunas, olgugi et on harva kasutatav. See on ka ekstrapolatsioon, kuid tagurpidi minevikku. Kasutades kõiki andmeid planeetide ja nende süsteemi praeguse ehituse kohta tuleb katsuda restaureerida nende arengu käik minevikus ja endised omadused. Tulemused on siin ka divergentsed viies mitmesugustele lähendustele ürgseisundi suhtes, sest meie teadmised süsteemi nüüdisaegse ehituse kohta on ka väga ebatäielikud ja väike ebatäpsus neis võib tuua suuri lahkiminekuid kauges minevikus. Kuid ilma suurema ebamäärasuseta võib välja jõuda ühe varajase faasini, kus tulemused veel ei divergeeru, üsna lähedale algseisundile, kuid hoopis kindlakujulisemalt.

Sellele oleks loodud üks vahemärk, mis poole tee peal kohtaks esimest liiki teooriaid, piiraks nende vabadust ja suunaks nende intuitsiooni kindlamatesse raamidesse.

Siin kirjeldatud uurimuses olemegi katsunud seda teha. Aluseks võttes Jupiteri, päikesesüsteemi suurima planeedi omadusi oleme jõudnud järeldusteni selle tekkimisel päikesesüsteemi valitsenud tingimuste kohta.

2. Jupiteri sisemus

Võilks näida imelikuna, et selle kauge planeedi omaduste kirjeldust alustame seismise ehitusega, mitte meile nähtavate väliskihide ja atmosfääriga. Ühegi taevakeha sisemusse meie pilk ei tungi, isegi mitte maakera süvikutesse, olgugi et elame selle pinnal. Mida võime teada Jupiteri sisemusest?

Tegelikult selle planeedi väljastpoolt vaadeldud omadused määravad tema sisemise struktuuri kindlamini kui ühegi teise taevakeha oma. Jupiter on 318 korda massiivsem (raskem) ja 11,0 korda suurema läbimõduga kui maakera, sellest aga 4,2 korda väiksema tihedusega; tema keskmine tihedus on vaid 1,33 korda veest suurem. Arvestades raskustungi põhjustatud suurt rõhumist, mis ulatab mitmekümne miljonisse atmosfääri, võib kohe väita, et tegemist on väga kerge, aga visalt kokkusurutava ainega. Niisugune aine on vesinik. Vesiniku omadused, eriti tema tiheduse olenevus rõhumisest (nn. „oleku võrand“) on küllalt hästi teada, et arvutada tema olekut Jupiteri sisemuses. Tulemuseks on, et külm vesiniku gaas, vähese heeliumi ja teiste elementide lisandusega, Jupiteri suuruses massis automaatselt, iseenda raskustungi mõjul, vajub just Jupiteri suurusse kehasse, vastavalt Jupiteri vaadeldud läbimõõdule ja tihedusele. Vesinik sealjuures muutub tahkeks („kõvaks“) kehaks rõhumise all, välja arvatud õhuke pinnapealne kiht; suuremas sügavuses tahke vesinik muutub metalliks, s. t. tema aatomite elektronid eralduvad tuumadest ja võivad vabalt liikuda, andes kehale elektri juhtivuse ja suure soojusjuhtivuse. Mis puutub selle aine temperatuuri, siis sõna „külm“ on siin tarvitatud vaid suhteliselt; temperatuur võib ulatuda 10 000 kraadini (C), ilma et tahke vesinik sulaks, kui rõhumine on küllalt suur. Jupiteris valitseva rõhumise juures kümmetuhat

kraadi on veel „külm“, ja „soojaks“ läheb vaid sajatuhandete kraadide juures.

Lisakinnitust tahke vesiniku teooriale tuleb Jupiteri kujust. Kiire pöörlemise tõttu (pöörlemisaeg 9 t. 50 min. ekvaatoril ja veidi pikem mujal — vahe näitab atmosfääri-eriliste voolude olemasolu, mis eri vööndeis eri suundades puhuvad) on Jupiter lapik; polaartelg on 6,52 protsendi võrra lühem kui ekvaatori läbimõõt. See arv on täpselt määratud Jupiteri kaaslaste (kuude) liikumisest ja leiab kinnitust ka otsestes mõõtmistes. Ühe taevakeha lapikus on eelkõige pöörlemiskiirusest ümber telje, raskustungist pinnal ja aine jaotusest sisemuses — kuidas tihedus kasvab sissepoole. Tahke vesiniku tiheduse muutus rõhumisega Jupiteri sisemuses on täpselt arvutatav ja see omakorda täpselt annab vaadeldud lapikuse. Teistsuguse koosseisu juures oleks lapikus teistsugune; näiteks, „ideaalse“ gaasi puhul (mis aga peaks kuum olema et rõhumist kanda, kuna tahke vesinik teeb seda ka külmalt) oleks tiheduse kasv sissepoole kiirem ja vastavalt lapikus ainult 4,8—5,0 protsenti või vähem, mis aga pole kooskõlas vaatlustega.

Selle peale vaatamata on katseid tehtud Jupiteri ehitust teisiti seletada. Kuulus Rootsi elektro-insener ja uue ala, „magneto-hüdrodünaamika“ looja astrofüüsikas professor H. Alfvén, väidab, et Jupiter peab koosnema mitte vesinikust, vaid raskemast aineist, peamiselt süsiniku-lämmastiku-hapniku segust. See järgneb Alfvén'i „ioonilise difusiooni“ teooriast, mille järele päikesesüsteemi tekki- sid ioniseeritud gaasist, s. t. niisugusest, kus aatomite elektronid on tuumadest lahku löönud, nii et gaasi osakesed, molekulid, on elektriga laetud: tuumad positiivselt, elektronid negatiivselt. Nende osakeste difusioon (aeglane hajumine) magnetiväljas sõelus nad siis välja, Alfvén'i järele, vastavalt nende kaalule, eri-tasemetele või kaugustele päikesest; Jupiteri tasemele pidi siis sattuma ülalmainitud lämmastiku segu, millest hiljem kondenseerus hiid-planeet. See teravmeelne teooria on üks teine näide niisugustest, mis põhjenevad ühekülgsel kvalitatiivsetel oletustel, aga ei kannata mitmekülgsel kvantitatiivset kaalutlust. Et gaasi ioniseerida, pidi selle temperatuur nii kõrge olema, et päikese raskustung ei suutnuks seda kinni pidada; ioniseeritud udukogu pidanuks lühi-

kese aja — mõne tuhande aasta — jooksul maailmaruumi laiuli valguma, mitte planeetideks kokku tõmbuma. Selle vastu on difusioon äärmiselt aeglane protsess; et selle kaudu välja sõeluda üks Jupiteri massi suurune gaasi liik (lämmastiku segu) ürgsest vesiniku-heeliumi gaasist (nagu see ka praegu igal pool maailmaruumis esineb), oleks vaja miljon korda pikemat ajavahemikku kui kogu päikesesüsteemi iga (4500 miljonit aastat). See on lihtsalt võimatu. Planeetide sünd võis aset leida ainult külmast gaasist — tolmu sisaldavast udukogust (nagu neid on tähtedevahelises ruumis), mis ei lasknud läbi päikese kiirgust (päike oli juba olemas). Gaasid mis on külmem vedelast õhust, ei saa mingit juttu olla ionisatsioonist.

Kui nüüd mõõda minna neist täitsa siduvatest vastuväidetest, mis aga puudutavad kauges minevikus toimunud sündmusi ja mida „oma silmaga“ enam kontrollida ei saa, ja oletada et Jupiteri suurune lämmastikku sisaldav mass on kuidagi viisi, kasvõi imekombel, planeediks saanud, siis võime selle keha omadusi ennustada hästi tuntud füüsikaseaduste abil. Jupiteri raadiuse ja massiga kehas oleks vaja 14 korda vähem lämmastiku aatomeid kui vesiniku omi, sest selle võrra on üks lämmastiku aatom raskem vesinikust. Aatomitel oleks palju ruumi, nad ei „pigistaks“ mitte oma naabreid, ei moodustaks mitte tahket keha ega vedelikku, vaid liiguksid vaba gaasina takistamatult üksteisest mööda. Et oma enda raskuse rõhumisele vastu panna, peaks selle gaasi temperatuur keha sisemuses ulatama vähemalt 300 000 kraadini. Sisemine tiheduse jaotus oleks niisugune, et Jupiteri pöörlemiskiiruse juures oleks lapikus 4,8 protsenti, tunduvalt vähem kui vaadeldud; sellest vasturääkivusest oleks juba küll, et oletusest loobuda. Aga on olemas veel tõsisem vastuväide. Nii kõrge sisemise temperatuuri juures ei võiks pinnal temperatuur langeda alla 4000 kraadi (Celsiust); selle eest hoolitseksid konveksiooni voolud, mis, nagu keevas katlas, ei lase pinnatemperatuuril langeda alla teatava taseme. Jupiteri helendaks siis nagu väike päike ja kulutaks ära väga ruttu (umbes 100 000 aasta jooksul) oma energia tagavara ja tõmbuks kokku tahkeks, lämmastiku segust koosnevaks kehaks 2,5 korda väiksema läbimõduga kui praegune Jupiter ja veest 20 korda

suurema tihedusega (umbes nagu kuld). Meie praegune Jupiter pole ise-helendav, vaid on külma pinnaga (umbes -117°C); ega pole ta see kullaraskune kera, milleks lämmastiku segu lõplikult muutuks. „Oma silma“ tunnistusest järgneb siis, et Jupiter ei või koosneda ei lämmastikust, ega teisest ainest (näit. heeliumist) mis on raskem kui vesinik.

Pole mingit kahtlust, et Jupiteri mass omas valdavas enamuses koosneb vesinikust, kokku surutud tahksesse olekusse; kuna vesinik on ka mujal maailmas — tähtedes, tähtedevahelises ruumis ja udukogudes — võrreldes teiste ainetega kaugelt ülekaalus, pole Jupiteri koosseis selles mõttes iseäralik. Tõsi küll, maakera sisaldab vähe vesinikku; ilmselt kadus see aine maailmaruumi maakera algpäevil, kuna meie planeet ei suutnud oma väikese raskustungiga pidada seda ja teisi kergeid gaase. Erandiks on maakera, mitte Jupiter; viimane peegeldab tõetruult universumi üldkoosseisu.

3. Jupiteri atmosfäär

Jupiteri atmosfäär katab tahket vesiniku tuuma moodustades umbes 800 kilomeetri paksuse kihi. Selle õhkkonna põhjas on rõhumine umbes 20 000 korda suurem kui maise õhkkonna rõhumine merepinnal. Vaatlustele otseselt kättesaadav on selle atmosfääri ülemkiht, mis sisaldab umbes ühekahetuhandiku osa kogu õhkkonnast. Sügavamale tungimist takistab meie pilku ammoooniumi kristallidest koosnev pilvede kiht, umbes -100 kuni -120°C pinnatemperatuuriga. Pilvede vahel on ekvaatorile paralleelsed tumedad, punakad vööd, kust pilk tungib veel samapalju sügavamale allpool pilvi asuvasse ruumi. Jupiteri nähtav „pind“ on väga külm, kuid ikkagi soojem kui päike suudab seda kütta oma kiirgamisega. Planeedi soojuskiirgamine ületab päikeselt saadud soojuse umbes 6 korda; suurem osa sellest peab tulema Jupiteri enda sisemusest „omasoojusena“; see on ürgse soojuse jääk, mis tekkis planeedi sündimisel vabanenud gravitatsiooni energiast. Olgugi et märgatav, on see soojusehulk üsna tühine kui vaadelda selle mõju väljaspoole; Jupiteri kaaslastele see annab juure vaid 5—20 protsenti päikeselt saadud soojusele, vastavalt kaaslaste kaugusele pla-

needilt. Juttugi ei või olla möödunud sajandil tihti väljendatud oletusest, et Jupiteri „punakalt hõõguv” keha on soojusallikaks kaaslastele, võimaldades nendele sama soojust, mis valitseb maakeral. Jupiteri kaaslastel on sama külmad, või veel külmemad kui Jupiteri enda pind.

Jupiteri atmosfääri koosseisu on võimalik olnud uurida mitme meetodi abil. Spektroskoobiliselt on kõige silmapaistvamad ained metaan ja ammoniaak, olgugi et nende gaaside suhteline hulk on väga väike. Hiljuti on õnnestunud Georgetowni (Washington, D. C.) observatooriumi spektri ülesvõtetel avastada vesiniku neeldumisjooni, mis on väga nõrgad, kuid näitavad üsna suure hulga vesiniku olemasolu. Need otseselt vaadeldud gaasid seletavad aga vaid umbes ühe-kolmandiku Jupiteri atmosfääri neeldumise või valguse hajutamise võimest. Ühe tähe heleduse kahanemine, kui seda õnnestus ükskord vaadelda Mount Wilsoni observatooriumis, näitas aga, et selle atmosfääri keskmine molekulaarkaaral on kaaks korda vesiniku omast suurem või seitse korda kergem meie õhust. Molekulaarkaaral on heeliumi omale väga ligidal; oletades vastavat suurt heeliumi hulka on võimalik seletada nii molekulaarkaaral kui ka valguse hajutamise võimet. Lämmastiku vastav väiksem lisand võinuks ka seletada molekulaarkaaral, kuid mitte hajutamise võimet; pealegi ühineks lämmastik vesinikuga ammoniaagiks, mis on ka ilmselt sündinud kogu vaba lämmastikuga atmosfääri süvikuis, kus temperatuur on kõrgem; vaba vesiniku olemasolu ei võimalda esineda vabal lämmastikul; puht-keemilistel kaalutlustel pole lämmastiku püsimine Jupiteri atmosfääris võimalik. Samuti ei või seal olla märgatavat hulka söehappegaasi, mida vesinik pidi veeks redutseerima ja mille hästi vaadeldavad spektrijooned ka tegelikult puuduvad Jupiteri spektrist. (Lämmastikul pole spektrijooni nähtavas spektri piirkonnas; spektrijoonete puudumine üksi ei tõenda veel lämmastiku puudumist.)

Kõiki andmeid kokku võttes oleks Jupiteri atmosfääri koosseis umbes järgmine:

Aine	Heelium	Vesinik	Neon	Metaan
Mahu %	96,8	2,3	0,4	0,06
Argoon	Ammoniaak	Veeaur	Väävel-vesinik	
0,04	0,12	0,27	0,01	

Nendest ainetest jäävad veeaur ja väävel-vesinik meile nähtamatuks, kuna nad peavad kondenseeruma pilvedeks ja välja sadenema juba sügaval allpool nähtavat pinda madala temperatuuri tõttu. Ammoniaak ka muutub osalt pilvedeks, mida meie aga juba näeme — need moodustavadki suurema osa Jupiteri nähtavast „pinnast”. Pealpool pilvi on „puhas” atmosfäär, mis sisaldab kõiki ülesloetud gaase, väljaarvatud veeaur ja väävelvesinik.

Nagu maakeral, on ka Jupiteril veeaur kontsentreeritud atmosfääri soojemasse süvikuisse; selle toime on aga kahel planeedil vastupidine. Veeaur on maise õhkkonna gaasidest — lämmastikust ja hapnikust — tunduvalt kergem (40 protsendi võrra); niiskuse lisand teeb pinnalähedase õhu suhteliselt kergemaks kui seda on kõrgemad atmosfääri kihid, kus veeauru vähem; seetõttu kipub pinnalähedane õhk ülesse kerkima, tekib ebastabiilsus ja vertikaalsed voolud, mis viivad pilvede moodustamisele; veeauru varjatud (latentse) soojuse vabanemine pilvedes tupevdab ebastabiilsust. Selle tagajärjeks on meie õhkkonna tüübilised nähted, „ilusa ilma” kühmpilved (cumulus), pikseilm ja laialdased vihma toovad tsükloonid. Jupiteril aga on veeaur ülejäänud gaasidest ligi neli korda raskem ja kipub seetõttu alla vajuma; samasugune on lugu teise pilvi moodustava aine, ammoniaagiga. Seetõttu Jupiteri atmosfääris ei peaks esinema ilmastikulisi ebastabiilsusi; tema ühtlased, ainult aegamööda muutuvad ammoniaagi kihtpilvede (stratus) ribad on selle nähtavaks tõenduseks.

Jupiteri atmosfääri koosseisu kõige silmatorkavamaks iseäralduseks on heeliumi rohkus; seda on siin hinnatud umbes 40 korda rohkemana kui vesinikku. Arv pole just täpne; suhe võiks ka 10—20 korda olla. Ouline on, et heeliumi on tunduvalt rohkem kui vesinikku, vastupidiselt normaalsele kosmilisele proportsioonile; tähtedes ja udukogudes on vesinikku umbes 7 korda rohkem kui heeliumi ja seda suhet loetakse kogu universumi aine kohta enam-vähem maksvaks. Kõige imelikum on, et ka Jupiteri sisemus, nagu nägime, peab koosnema peamiselt vesinikust. Heeliumi rohkus atmosfääris tähendab mitte ainult erinevat koosseisu, vaid ka seda, et heelium kui raskem gaas asub planeedi pinnal ebaloomulikus asendis; sest ras-

kustungi tõttu kipuks ta planeedi süvikusse langema.

Teiseltpoolt, heeliumi ülekaal Jupiteri atmosfääris pole erandjuhus; kahel teisel hiidplaneedil, Uuranil ja Neptunil, on Herzberg samuti leidnud, et heeliumi peab olema vesinikust mitu korda rohkem nende atmosfäärides.

4. Hiidplaneetide kondensatsioon ürgudust.

Imelikud ja ootamatud asjaolud, nagu seda on Jupiteri atmosfääri ja sisemuse koosseisu erinevus, nõuavad erilist seletust. Näib, et siin vaba ettekujutusvõimel on lend piiratud, ja et on olemas vaid üksainus protsess, mis sellele tulemusele võis viia, ja mida siin „vesiniku lumepalli” protsessiks nimetame.

Esimesel pilgul näib, et vesiniku vähesust Jupiteri atmosfääris võiks seletada selle gaasi kadumise (escape) ehk aurumisega maailmaruumi. Vesiniku molekulid on kaks korda kergemad ja 1,4 korda kiiremad (sama temperatuuri juures) kui heeliumi aatomid. On hästi tuntud, et ühe planeedi (või udukogu) äärmisest välisest kihist („eksosfäärist”) võivad molekulid otse maailmaruumi ära hüpata, kui neil on küllaldane kiirus (temperatuurist olenev), et planeedi raskustungist jagu saada. Kerge vesinik võis siis kaduda maailmaruumi kaks Jupiteri atmosfäärist või ürgudust, jättes maha raskema heeliumi. See pidanuks sündima siis, kui Jupiteri sisekeha oli juba moodustunud, selle vesinik aga, olles tahkes olekus, enam ei segunenud küllaldaselt määralt atmosfääri, ega suutnud atmosfääri heeliumi vajada tahkesse sisekehasse. Isegi tuntud astrofüüsikud on väitnud, küll ilma täpse arvestuseta, et niiviisi võinuks tekkida heeliumi rohkus, vaja vaid oletada parajalt kõrget temperatuuri Jupiteri või ürgudu eksosfääris.

Täpsed arvutused aga näitavad, et see pole nii. Võib tõendada, et maailmas üldse pole võimalik ette kujutada niisuguseid tingimusi, et vesinik ära auraks ja heelium jääks maha hulgana, mis võrdub Jupiteri atmosfääri massile. Kui temperatuur on küllalt kõrge, läheb heelium ühes vesinikuga kaasa maailmaruumi suunatud vooluna („tuulepuhanguna”), mitte üksikute molekulidena. Kui temperatuur ürgudu eksosfääris on paras selleks, et

vesinik kaoks, aga heelium jääks, on kogu vesiniku kadu ühe miljoni aasta jooksul (mis on selle eksosfääri ülim kestvus) 10^{15} (tuhat miljonit miljonit) korda väiksem kui praegune Jupiteri atmosfääri mass. Praegusest Jupiteri eksosfäärist üldse ei saa olla mingit molekulide kadumist maailmaruumi Jupiteri suure raskustungi tõttu.

Niisiis, aurumisega maailmaruumi ei saa kuidagi viisi seletada vesiniku kadu Jupiteri atmosfäärist. Keemilist vesiniku eraldamist ürgudust tahketesse või vedelatesse hapniku, süsiniku ja lämmastiku ühenditesse ei saa ka oletada; selleks on neid teisi aineid univerversumis liiga vähesel hulgal võrreldes vesinikuga.

Planeetide tekkimise ajastul pidi ürgudu kiirelt pöörlema ja omama tugevalt lapiku kuju, selle läbimõõt olles palju kordi suurem kui paksus. Udukogus tekkinud tolmaine (kivi- ja metallainest koosnev nagu meteoriidid) varjas päikese valgust. Päike oli siis juba olemas, kuna see ürgudu, millest planeedid sündisid, oli eelmise ürg-ürgudu jäänus, pöörlev hiigelatmosfäär päikese ümber. Tolmainest neelatud päikese kiirgus kadus maailmaruumi ristsuunas, sinna kus udukogu paksus oli väiksem; planeetide kauguseni see ei tunginud. Selletõttu pidi suurim osa udukogust olema väga külm — umbes 4° absoluutselt või -269° C; see on temperatuur, mida kiirgus tähtedevahelisest ruumist võis alal hoida. Selle temperatuuri juures muutus udukogu vesinik lumepilvedeks, sadenedes täielikult välja — vaid 0,1 protsenti võis see jääda aurutaolisse olekusse. Heeliumi jaoks on aga see temperatuur ikkagi küllalt kõrge; ainult ükskümmemiljondik sellest võis kondenseeruda, sellega heeliumi jäädes täielikult gaasi-taalosse olekusse.

Vesiniku kondenseerumine nõuab vabaneva latentse soojuse eemaldamist. Ürgudus see võis sündida vaid kiirgamise teel maailmaruumi, mis vastava madala temperatuuri juures nõudis umbes 200 000 aastat. Enne seda kogunesid vesinik ja heelium segatud gaasidena Jupiteri keskkehasse ja pärastpoole kogunes peamiselt vesiniku lumi, jättes heeliumi gaasi udukogusse, sest tahked lumepilved kogunevad graviteeriva keskkehasse hõlpsamini kui gaas. Esialgu kogunesid vesiniku-heeliumi segu ja vesiniku lumi moodustasid praeguse Jupiteri keskkeha, mis

suure rõhumise tõttu kohe tahkeks muutus juba kogunemise ajal, kiirgades ülearuse soojuse välja pinnalt, mis siis võis ajutiselt olla mitu tuhat kraadi kuum. Sisselangev vesiniku lumi pidi kuumuse tõttu muidugi gaasiks muutuma lähenedes kasvava Jupiteri pinnale, kuid see asjade käigu peale palju ei võinud mõjuda.

Võib tekkida küsimus, miks maakera ja selle sõsarplaneedid — Veenus, Mars ja Merkuur — ei koosne peamiselt vesinikust, vaid silikaatkivist ja nikkelrauast. Ka Jupiteril on, teatavate tunnuste järele, sulanud kivi-metall tuum, umbes 5—6 korda maakerast raskem; see kivituum pidi algkogu-
jaks saama, ja selle raskustung oli küllalt suur, et kogunenud vesiniku gaasi kinni pida. Gaasi arvel suurenenud mass sai veel suuremaks kogujaks ja nii saigi Jupiterist vesiniku-heeliumi planeet. Maakera raskustung aga oli liiga väike, ei suutnud pidada ürggaase, mis maailmaruumi tagasi paiskusid („tuulepuhanguna”). Praegune maakera atmosfäär ja veekogud ilmusid hiljem pinnale „väljahingatud” sisemuse magmast, milles nad olid lahustatud ja sellega pääsesid maailmaruumi kadumisest. Jupiteri ja maakera koosseisu erinevus oleks siis tingitud peamiselt nende algtuumade eri suurusest.

Jupiteri sisekeha ja atmosfääri erinevus viib meid siis puht-loogilise füüsika seadustest tingitud mõttekäiku pidi ühe päikesesüsteemi tekkimise faasi kirjelduseni ilma fantastiliste elementideta. See faas on ka üldjoontes arvuliselt kirjeldatav, eriti abiiks võttes statistilise taevamehaanika meetodeid, milledega võib arvutada udukogu aine, eriti lume- ja tolmupilvede keskkehasse kogunemise vältust. Sellega oleks 200 000 aasta jooksul, ehk vesiniku lume sadenemise vältel, umbes 95 protsenti Jupiteri massi kogunenud peamiselt vesinikust koosnevasse Jupiteri keskkehasse; järgmise 200 000 aasta kestel oleks udukogu lumest puhtaks pühitud ja 99,9 protsenti planeedi tahkest vesiniku kehast moodustatud. Ülejäänud 0,1 protsenti Jupiteri massist, mis koosnes peamiselt heeliumist, kogunes järgneva 200 000 aasta jooksul moodustades Jupiteri atmosfääri; sinna „aurasid” juure keskkeha pinnalt teised ained — peamiselt hea hulgake vesiniku, metaani ja ammoniaagiga. Sellega võttis kogu Jupiteri „loomine” umbes 600 000 aastat aega, meie arusaamise järele piik aeg, kuid ainult üks hetk võrreldes päikesesüsteemi kestvusega.

University of Maryland,
19. aprillil 1964.

VALTER TAULI

UUS PIIBLITÕLGE

EELK Piiblitõlke Komisjon on avaldand valitud peatükke Vana Testamendi (VT) uuest tõlkest. Eessõna järgi selle valimiku on tõlkinud õpetaja E. Köpp, keeleliselt redigeerind Johannes Aavik ja sisuliselt järele vaadand praost R. Koolmeister, kuna nõuandega on esinend ka kadund kreeka filoloog E. Roos. Kuigi tõlkes esineb aavikisme, ei ole tõenäoline et Aavik oleks vastutav tõlke redaktsiooni kõigi üksikasjade eest. Uue piiblitõlke valmistamine on hiiglatöö, mille eeskujulik teostamine on võimalik ainult suurtel ja rikastel rahvastel. Piiratud ressurssidega seda ei saa kunagi teha küllalt põhjalikult ja hoolsalt.

Kõnesolev tõlke valimik sisaldab 205 lehekülge. Ei saa ütelda et see kutsuks esile vaimustust või isegi rahuldustunnet. Ma jätan siin kõrvale küsimuse kas praegune aeg ja olukord on üldse sobiv uueks piiblitõlkeks terves ulatuses, kuigi vana tõlke puudused on niivõrd ilmsed et seda on raske muutmata kujul tarvitada. Kõnelemata muudest asjaoludest, ajakohane keelekorraldusteooria ja -praktika on veel kujunemata, meie keeleteoste seisukohad on mitmes olulises küsimuses küllaltki erinevad ja osalt ajast mahajäänd. Õnneks Piiblitõlke Komisjon ei pea oma senist tööd lõplikuks, vaid on kõnesoleva valimiku mõelnud eestkätt just

arvustamiseks ja arvamiste avaldamiseks. Siin järgnev arvustus vaatleb tõlget ainult eesti keele seisukohalt, jättes kõrvale selle vastavuse originaalile, mille üle otsustamiseks allakirjutanu ei ole kompetentne.

Tõlke ortograafia on laitmatu. Eessõnas esinevad vanamoodsed lühendid U. T. (Uus Testament) ja V. T. (Vana Testament) tuleks asendada ajakohaste lühenditega UT ja VT. Eesti keelele kehivate väliskohanime kirjutuse reeglite järgi on viga kirjutusviis *Jeruusalem*, *Jeruusalema* (Sk. 8) pro *Jeruusalemm*, *Jeruusalemma*. Kirjutusviis *Jeruusalem* eeldab genitiivi *Jeruusalemi*. Ka tõlke morfoloogilisele küljele ei ole palju ette heita. Tõlge ei võida küll midagi selliste morfoloogiliste arhaisemide säilitamisega nagu *palge*, *kõrves*, *meeletumad* pro *pale*, *kõrbes*, *meeletud*, millised vormid tõenäoliselt tuleb panna Aaviku arvele. Kohmaka ja kirjakeeles ammu veaks tunnustatud *tuma*-vormi tarvituses tõlge ei ole järjekindel, vrd. näit. Õp. 1,4 *kogenematuile*, Js. 1,4 *kõlvatuile*. Ka arhailine instruktiiv *tühje käsi* (2. Mo. 3,21) on tarbetu, vrd. vanas tõlkes *tühjalt*. Tarbetu kirjakeele normist kõrvalekaldumine on *igat* pro *iga* (näit. 1. Mo. 2,19). Normivastased partitiivid on ka *Seetari* ja *Karkasi* (Er. 1,10) pro *Seetarit* ja *Karkast* (mul isiklikult ei oleks midagi partitiivi *Seetari* vastu, vrd. rahvakeeles laialt tarvitavaid partitiive nagu *seda miljoni*, *korteri*). Sellised i-mitmuse vormid nagu *tulevasist asjust* (Kg. 1,11), *endisist sarvist* (Tn. 7,8) oleks võind asendada ühiskeelsete d-pluurali vormidega *tulevastest asjadest*, *endistest sarvedest*. Tõlke stiilile ei tule kasuks ka sõnade *mis* ja *kes* tarbetu ja ebarahvakeelne mitmuse tarvituse väljendeis nagu *viljapuud*, *milledel viljas nende seeme on* (1. Mo. 1,11) pro *mille*; *kõiksugu elavad olendid*, *kelledest vesi kibab* (ib. 21) pro *kellest*. Veelgi kunstlikumalt mõjub Aaviku uuendus *kelled*, näit. *et neid täita inimeste laipadega*, *kelled ma maha löön* (Jr. 33,5) pro *keda*. Tarbetu on ka ühis- ja kirjakeele normi vastane vorm *miska* pro *millega* (Õp. 31,1). Ei tea kas meelega või kogemata on vanast tõlkest üle võetud vorm *peksetud* (Õp. 17,22), mis tuleks asendada eelistatavama ja normipärasema vormiga *pekstud*. Tarbetu arhaism on lõpuks ka *Ons see sul ainus õnnistus, mu isa?* pro *Kas see on sul...* (1. Mo. 27,38).

Tuletuse alal mõjub kunstlikult tõlkes tarvitud verb *vibastuma*. Näit. 1. Mo. 4,5—6 seisab: *Siis vibastus Kain väga ja löi pilgu maha. Ja Jehoova küsis Kainilt: „Mispärast sa vibastud?”* Selle asemel oleks loomulikum: *Siis Kain sai väga*

vihaseks. Ja Jehoova küsis Kainilt: „Mispärast sa vibastad?” Kirjakeele normi vastased liitumused on *valitsuseaastal* (Ku. 6,1), *valitsuseaja* (Es. 4,6), *katsumiseajal* (Jr. 10,5) pro *valitsusaastal*, *valitsusajal*, *katsumisajal*. Es. 4,6 tõlkes esineva *Ja Abasverose valitsuseajal*, *tema valitsuseaja alguses*, *nad kirjutasiid süüdistuskirja Juuda ja Jeruusalemma elanike vastu* asemel oleks parem *Ja Abasverose valitsuse ajal*, *tema valitsuse algul...*, nagu on ka vanas tõlkes ja soomekeelses piiblis.

Rohkem ütlemist on tõlke süntaktilise külje kohta. Esineb mõningaid objektivigu. Täisobjekti asemel esineb osaobjekt tõlkes näit. järgmistel juhtumitel: 1. Mo. 1,22 *Olge viljakad ja teid saagu palju, täitke merevesi, ja lindusid saagu palju maa peale!* pro *mereveed*. 1. Sa. 9,6 *Lähme nüüd sinna, vahest ta juhatab meile teed, mida me peame käima!* pro *tee*. Es. 4,21 *Nüüd andke käsk, et neid mehi peataaks...* pro *et need mehed peataks*. Ne. 9,2 *Ja Iisraeli sugu labutas end kõigist muulasist, astus ette ja tunnistas oma patte ning oma vanemate süütegusid pro enda*. Ii. 1,10 *Kas sa pole mitte igast küljest aeda ümber teinud temale ja ta kojale ja kõigele, mis tal on?* pro *aia*. Hs. 34,22 *...siis ma tahan oma lambaid päästa, et nad enam saagiks ei oleks...* pro *lambad*. 1. Sa. 17,9 *...aga kui mina teda võidan ja tema maha löön, siis olete teie meie sulased ja peate teenima meid!* pro *aga kui mina tema võidan*. Jr. 12,3 *Labuta neid nagu tapalambaid ja pühenda veristuspäevaks, pro nad*. Ka sõnadest *mina*, *sina*, *endajenese* tuleks eelistada genitiivset täisobjekti, kuigi grammatikad lubavad siin ka partitiivi. Näit. tõlkes esineb 1. Mo. 27,42 *Vaata, sinu vend Eesav trööstib ennast sellega, et ta sind tapab* pro *et ta su tapab*. Jr. 1,16 *Siis ma mõistan neile kohut kõigi nende pabategude pärast, et nad mind maha jätsid...* pro *et nad mu maha jätsid*.

Kõige rohkem kommentaare kutsub esile tõlke süntaktilis-stiililine külg. Süntaksi kõige delikaatsemate probleemide hulka kuuluvad sõnajärje küsimused, mille ümber meil 20. sajandil on olnud palju poleemikat, ümberorienteerumist, uusi tendentse ja tagasikiskumisi. Eesti keele sõnajärg on suhteliselt vaba, kuid, nagu ma teisel (Virittäjä 1959 241—) olen näidand, tuleb üldiselt eelistada normaal- ehk otsest sõnajärge inversioonile. Otsene sõnajärg eesti keeles seisab ms. selles et subjekt on predikaadi ees ja verbi laiend on verbi järel. Otsene sõnajärg annab ms. jõulisema ja reljeefsema rütmi ja intonatsiooni, seega ka stiili. Seda sõnajärge tuleks eriti rakendada ka piiblis. Selles suunas arenes iseseisvuse ajal ka eesti ül-

dine kirjakeel. Subjekti (S) ja predikaadi (P) inversioon on eesti keeles tavaline siis kui lause algul on predikaadi või lauselaiend, kuid ka otsene sõnajärg on sel puhul väga sagedane. Siingi tuleks üldiselt eelistada otsest sõnajärge, kui ei ole mingit erilist tegurit mis nõuab inversiooni. Eriti tuleks inversiooni vältida pronominaalse S puhul. Tõlkes esineb lauseid mille algul on objekt ja kus pronominaalne S on asetatud P järele, kuid kus parem oleks S asetada P ette: 1. Mo. 1,5 *Ja Jumal nimetas valguse päevaks ja pimeduse nimetas ta ööks.* Parem: *ja pimeduse ta nimetas ööks.* 1. Ku. 6,15 *... templi põranda aga kattis ta küpressilaudadega.* Parem: *aga templi põranda ta kattis küpressilaudadega.*

Rohkem esineb juhtumeid kus lause algul on adverbiaal ja kus tõlkes esineva järjekorra PS asemel tuleks eelistada SP: 2. Mo. 3,1 *Kord ajas ta pudulõjused kõrve taba...* Parem: *Kord ta ajas pudulõjused kõrbe taba.* 3. Mo. 17,12 *Seepärast olen ma Iisraeli lastele ütelnud...* Parem: *Seepärast ma olen...* 4. Mo. 6,4 *Kõigil oma nasiiripõlve päevil ei tobi ta midagi süüa, mida toodetakse viinapuust...* Parem: *ta ei tobi.* Ko. 6,25 *Ja sel ööl ütles Jehoova temale...* Parem: *Ja sel ööl Jehoova ütles temale...* Kg. 1,10 *Kindlasti oli see juba olemas muistseil aegadel, mis on olnud enne meid.* Parem: *Kindlasti see oli juba...* Jr. 18,13 *Seepärast ütleb Jehoova nõnda...* Parem: *Seepärast Jehoova ütleb nõnda...* Ii. 1,22 *Kõige selle juures ei teinud Iiob pattu ega rääkinud Jumala kohta halba.* Parem: *Kõige selle juures Iiob ei teinud pattu...* Eriti tarbetu on inversioon kui lause algul on partikkel siis. Näit. 1. Mo. 3,6 *Siis võitis ta sellest viljast ja söi...* pro *Siis ta võitis...* Niisuguste lausete kõrval esineb tõlkes ka ilma inversioonita lauseid. Näit. Hs. 37,4 *Siis ta ütles mulle...* Jl. 2,18 *Siis Jehoova vihastus oma maa heaks...*

Tõlkes esineb ka selliseid juhtumeid, kus kõrvallause algab sõnaga *kui* ja sellele järgnevas pealause esineb inversioon, mida oleks võind vältida. Mõnes lauses võib inversiooni asemel tarvitada partiklit *siis* ja otsest sõnajärge. Näit. 1. Mo. 8,6 *Ja kui nelikümmend päeva oli möödunud, avas Noa laeva akna, mille ta oli teinud...* Parem: *Ja kui nelikümmend päeva oli möödunud, siis Noa avas laeva akna...* Kui pealause algab sõnaga *siis*, inversioon on üldiselt tarbetu. Nii on ka osalt tõlkes. Näit. 2. Ku. 4,6 *Ja kui astjad täis said, siis ta ütles oma pojale...* Teises osas lauseis esineb aga inversioon. Näit. 1. Mo. 4,7 *Eks ole: kui sa head teed, siis on su pilk tõstetud üles?* pro *kui*

sa teed head, siis su pilk on tõstetud üles. 1. Ku. 3,10 *Et Saalomon just seda palus, siis oli see kõne Issanda meelest bea pro Et Saalomon palus just seda, siis see kõne oli Issanda meelest bea.* Samuti tarbetu on objekti ja impersonaalse predikaadi inversioon lauses *Ja kui templit ehitati, siis ehitati see kivimurrust töödeldud kividest...* pro *siis see ehitati.*

Ka kõrvallause verbi suhtes tõlge oleks võind arvestada 20. sajandi eesti kirjakeele tendentsi ja eelistada otsest sõnajärge, s. t. asetada verbilaiendid verbi järele kui see tundub loomulik. See maksab eriti laiendite kohta mis on rõhutatud või väljendavad midagi uut (neil juhtumitel pooldavad otsest sõnajärge ka sõnajärje reformi vastased). Näit. *et-lauseis*: 1. Mo. 1,12 *Ja Jumal nägi, et see bea oli.* Parem: *et see oli bea* (vrd. ka soome tõlget *Ja Jumala näki, että se oli hyvä*). 5. Mo. 6,3 *Nüüd kuule siis, Iisrael, ja täida seda hoolsasti, et su käsi hästi käiks ja et teid väga palju saaks, nagu Jehoova, su vanemate Jumal, sulle on lubanud — maal, mis piima ja mett voolab.* Parem: *Nüüd kuule siis, Iisrael, ja täida seda hoolsasti, et su käsi käiks hästi ja teid saaks väga palju, nagu Jehoova, su vanemate Jumal, on sulle lubanud — maal, mis voolab piima ja mett.* Ii. 14,13 *Oh, et sa mind surmavallas varjaksid, peidaksid, kuni su viha möödub, et sa mulle aja määraksid ja siis mind meeles peaksid.* Parem: *Oh, et sa varjaksid mind surmavallas, peidaksid, kuni su viha möödub, et sa määraksid mulle aja ja siis peaksid mind meeles!* Ii. 39,12 *Kas sa usud, et ta tagasi tuleb ja su seemne rebealusesse kogub?* Parem: *et ta tuleb tagasi ja kogub su seemne rebealusesse?* Js. 40,14 *Kellega on ta nõu pidanud, et see temale arusaamise annaks ja õiguse rada õpetaks, õpetaks temale tarkust ja teeks teatavaks mõistuse tee?* Kõrvallause teises pooles on otsene sõnajärg, kuid esimeses pooles on tarvitatud inversiooni, mille tõttu peale muu sõna õpetaks esineb kõrvu kaks korda. Parem: *Kellega ta on nõu pidanud, et see annaks talle arusaamise ja õpetaks talle õiguse rada...*

Ka paljudes teistes kõrvallausetes oleks olnud parem tarvitada otsest sõnajärge. Näit. *kui-lauseis*: 1. Mo. 2,4 *Sel ajal, kui Jehoova Jumal maa ja taeva tegi...* Parem: *Sel ajal, kui Jehoova Jumal tegi maa ja taeva...* 1. Ku. 6,12 *Kui sa minu seaduste järele käid ja minu kohtuseadusi täidad ning kõike muu käske pead, nende järele käies, siis ma teen sulle tõeks oma sõna, mis ma su isale, Taavetile ütlesin...* Parem: *Kui sa käid minu seaduste järgi ja täidad minu kohtuseadusi*

ning pead kõiki mu käske, nende järele käies, siis ma teen sulle tõeks oma sõna, mis ma ütlesin su isale Taavetile... Mi. 3,17 Ja ma olen neile armuline, nõnda kui mees oma pojale armuline on, kes teda teenib! Parem: nõnda kui mees on armuline oma pojale, kes teda teenib! Hea näide tõlkes tarvitatud otsestest sõnajärjest on Ii. 28, 25—27 Kui ta andis tuulele kaalu ja määras mõõduga veed, kui ta andis vihmale seaduse ja kõuepilvele tee: siis ta nägi seda ja mõõtis, kuulis läbi ja tõi esile! Täienduslausend: Js. 9,17 Sest ülekobus põleb otsekui tuli, mis kibuvitsu ja obakaid põletab ning süütab metsarägastikud kerkiva suitsuna haibtumal! Parem: mis põletab kibuvitsu ja obakaid... Hs. 37,25 Ja nad elavad maal, mille ma oma sulasele Jakobile andsin... Parem: mille ma andsin oma sulasele Jakobile...

Tõlkes esineb muidki tarbetuid inversioone. Näit. 1. Mo. 3,1 Kas on Jumal tõesti ütelnud, et te ei tohi süüa mitte übestki rohuaiast puust? pro Kas Jumal on tõesti ütelnud... 5. Mo. 6,10 Ja kui Jehoova, su Jumal, sind viib sinna maale, mille ta vandega su vanemale, Abrahamile, Lisaile ja Jaakobile, on töotanud sulle anda... pro Ja kui Jehoova, su Jumal, viib su sellele maale... Ii. 2,10 Kui mees sureb, kas ta jälle ellu ärkab? Parem: kas ta ärkab jälle ellu? Ii. 38, 17, 22, 23, 32: Ons surma väravaid sulle ilmutatud, või oled sa näinud pimeduse väravaid? — Kas sa oled lume aitade juures käinud ja rabe aitu näinud, mida ma olen hoidnud hädaaja tarvis, sõja ja võitluse päevaks? — Kas sa võid vihmatähti välja saata õigel ajal ja vankritähtede kogumit jubatada? — Kas sa suudad oma häält pilvedeni tõsta, et veevoolus sind kataks? Parem: Kas sulle on ilmutatud surmaväravaid... — Kas sa oled käinud lume aitade juures ja näinud rabe aitu... — Kas sa võid õigel ajal vihmatähti välja saata ja jubatada vankritähtede kogumit?

Mõnikord inversioon on jäetud ära kus lauserõhk seda tingib. Näit. Öp. 31,15 Ta tõuseb, kui alles öö on ja annab oma perele rooga ja ümmardajale tööd! Parem: kui on alles öö. NI. 5,18 Siioni mäe pärast, mis on laastatud: rebased käivad seal! pro seal käivad rebased!

Tõlkes esineb ka süntaktilisi ja stiililisi vigu. Koordineeritud komitatiivide puhul eesti keeles tavaliselt käändelõpp esineb ainult viimasel liikmel, tõlkes esineb aga kahe komitatiivi puhul -ga mõlemal sõnal. Näit. 4. Mo. 6,23 Räägi Aarooniga ja ta poegade... pro Aaroni ja ta poegade. 2. Ku. 4,13 Kas on tarvis su eest midagi rääkida kuningaga või väepealikuga? pro kuninga

või väepealikuga. Jr. 33,10 on ...kus pole inimest, elanikke ega lojust, lustibäält ja rõõmubäält, peigmehe bäält ja pruudi bäält... pro lustibäält ega rõõmubäält, peigmehe bäält ega pruudi bäält. Tarbetu arhaism on tõlkes konstruktsioon *ilusam teda*, mis praegu tundub fennismina ja on tõenäoliselt säilitatud Aaviku mõjul, pro *temast ilusam*. Enamasti vanast tõlkest üle võetud on ka pronoomeni pikem vorm lühikese asemel lauserõhuta asendis. Näit. 1. Mo. 2,25 Ja nad olid mõlemad alasti, Aadam ja tema naine, ega häbenenud mitte. pro ta naine. Ibid. 3,17 Et sa kuulsid oma naise sõna ja sõid puust, millest mina sind keelasin, üteldes, et sina ei tohi sellest süüa, siis olgu maapind neetud sinu üleastumise pärast! pro et sa ei tohi sellest süüa, siis olgu maapind neetud su üleastumise pärast! (vrd. ka Arvo Mägi tõlget Maarjamaa 1963:1 lk. 13). 1. Sa. 17,35 ...siis ma läksin temale järele ja lõin ta maha ning päästsin saagi tema suust... pro siis ma läksin talle järele... ning päästsin saagi ta suust. Vastupidine viga, rõhulises asendis pronoomeni lühem vorm ootuspärase pikema asemel esineb Es. 4,3 Meil pole teiega midagi tegemist koja ehitamisel meie Jumalale, vaid me üksi ehitame Jehoovale, Iisraeli Jumalale... pro meie üksi. 1. Mo. 4,9 Ja tema vastas: „Ei ma tea. Kas mina olen oma venna hoidja?“ Siin esineb ootuspärase lühema vormi asemel pikk ja vastupidi. Loomulikult oleks: Ja ta vastas: „Ei mina tea. Kas ma olen oma venna hoidja?“ Tõlkes esineb ka lauseid kus ootuspärase pronoomeni see asemel on tarvitatud tema. Tõenäoliselt see põhjeb väärvaramusel, et isikute kohta tuleb alati tarvitada tema ja esemete kohta see.¹ Tegelikult tuleb tarvitada asesõna see ka siis kui see osutab eelmises lauses kõne all olnud kahest isikust viimasena mainitule; samuti tuleb tarvitada asesõna ta kui see viitab eelmises lauses kõne all olnud kahest esemest esimesele. Öp. 30, 21—23 on Kolme asja all väriseb maa, jab nelja all, mida see ei suuda kannatada: sulase all, kui ta kuningaks saab, ja jõleda all, kui tal on külluses leiba, vibatud naise all, kui ta mehele saab, ja ümmardaja all, kui ta oma emanda kõrvale tõrjub! Parem: sulase all, kui see saab kuningaks, ja jõleda all, kui sel on külluses leiba, vibatud naise all, kui see saab mehele, ja ümmardaja all, kui see tõrjub oma emanda kõr-

¹ Sel väärvaramusel näib olevat ka Arvo Mägi (vrd. Maarjamaa 1963:1 lk. 11). Lähemalt selle küsimuse kohta vt. E. Kindlam, Keel ja Kirjandus 1961 lk. 629.

vale! 1. Sa. 9,11—12 Kui nad nõlva mööda üles linna läksid, siis nad kohtasid tüdrukuid, kes välja tulid, et vett viia, ja nad küsisid neilt: „Kas nägija on siin?” Ja nemad kostsid neile ning ütlesid: „... Parem: Ja need kostsid neile ning ütlesid.

Tõlkes esineb kahjuks ka hulk lauseid mille stiil on konarlik ja mille mõttest on vahel raske aru saada. Näit. 1. Mo. 1,11 Maast tärkaku haljas rohi, seemet kandvad taimed, viljapuud, millede viljas nende seeme on, nende liikide järele maa peale! Parem: viljapuud, mis vastavalt oma liigile kannavad vilja, milles on nende seeme! Ibid. 3,4 Te ei sure kummatigi mitte, vaid Jumal teab, et mil päeval te sellest sööte, lähevad teie silmad labti ja te saate Jumala sarnaseks, tundes head ja kurja! Parem: Te ei sure mitte, vaid Jumal teab, et sel päeval, kui te sellest sööte... Ibid. 4,8 Ja sündis, kui nad väljal olid, et Kain kippus oma venna Aabeli kallale ja tappis tema. Parem: Ja siis sündis nii, et kui nad olid väljal, Kain kippus oma venna Aabeli kallale ja tappis ta ära. 1. Mo. 7,16 Ja Jehoova pani tema takka kinni. Parem: Ja Jehoova pani ukse tema järel kinni või Ja Jehoova sulges tema järel laeva. Ibid. 21 Siis beitis kõik liba hinge, mis maapeal liikus, nii hästi linnud kui lojused ja metselajad ja kõik roomajad, ja kõik inimesed ka pro ja samuti kõik inimesed. Arusaamatuks jääb Ko. 5,13 sõnastus, mis kõnesolevas tõlkes kõlab järgmiselt: Tol korral läks alla vägevate jääk, Jehoova rabva kui kangelaste appi astudes temale! Võrdluseks esitan siin vana tõlke: Siis on tema need, kes üle jäänud, nende alla saatnud, kes rabva seast aulised on, Jehoova on minu alla saatnud selle, kes üle jäänud vägevate seast. Soome tõlge kõlab: Silloin pakolaiset laskeutuivat näiden jalojen luo. Herran kansa laskeutui minun luokseni, sankarien joukko. Ja ingliskeelne ametlik versioon: Then he maid him that remaineth have dominion over the nobles among the people: the Lord made me have dominion over the mighty. Kahtlemata ei teeks viga kui tõlkija süveneks veel kord originaalisse. 1. Sa. 9,1 Ja Benjaminist oli mees, Kiis nimi, Abieli poeg, kes oli Serori poeg, kes oli Bekorati poeg, kes oli Afiabi poeg, benjaminlane, jõukas mees. Loomulikum oleks: Ja Benjaminis oli üks mees, nimega Kiis... Ibid. 17,30 Siis ta pöördus tema juurest ühe teise poole ja küsis sedasama; ja rabvas vastas temale, nagu varem oli olnud kõnet. Parem: ja rabvas vastas talle samuti nagu varemgi. Ii. 1—5 Aga kui pidupäevad olid ringi teinud, siis läkitas Iiob neile järele ja pühitses neid; ta

tõusis hommikul vara ja ohverdas põletusohvreid arvult vastavalt neile kõigile, sest Iiob mõtles: „Võibolla on mu pojad pattu teinud ja südamas Jumalat neednud!” Parem: Aga kui pidupäevad olid teinud ringi, siis saatis Iiob neile sõna ja pühitses neid; ta tõusis hommikul vara ja ohverdas põletusohvreid vastavalt nende kõigi arvule, sest Iiob mõtles: „Võib-olla mu pojad on teinud pattu ja neednud südamas Jumalat!” Ibid. 14,6 ...siis pööra oma pilk tema pealt ja jäta järele, et ta kui päeviline oma päevast rõõmu võiks tunda! Öigem on vist: siis pööra oma pilk tema pealt ära ja jäta ta rabule, kuni ta võib nagu päeviline oma päevast rõõmu tunda (originaali tekst vajaks veel selgitamist, kuna minul tarvitada olevad tõlked erinevad osalt omavahel ja käesolevast tõlkest). Js. 11,16 Siis on maantee tema rabva jäägile, kes Assurist järele jääb, otsekui Iisraelil oli ta Egiptusemaa tuleku päeval. Parem: Seal saab olema maantee ta rabva jäägile, kes Assurist järele jääb, nagu oli Iisraelil Egiptusemaalt tuleku päeval. Viperus on juhtund Js. 53,9 tekstiga, mis kõnesolevas tõlkes kõlab järgmiselt: Temale anti õelate juure haud, kurjategijate juure, kui ta suri, kuigi ta ei olnud ülekobut teinud ega olnud pettust ta suus! Teiste käepärast olevate tõlgete põhjal selle salmi mõte on järgmine: Talle anti haud õelate juure, ent surres ta tuli rikka juure, sest ta ei olnud ülekobut teinud... Vrd. ka vana tõlget: Ja tema on õelad pannud ta haa juure ja ühe rikka tema surma juure; sest et tema ei teinud väekauba tööd, et pettust ei olnud tema suus. Raske on mõista Nl. 5,9 tõlke teksti: Elu obustades toome oma leiba mõõga tõttu kõrves! Siin väljendatud mõte on natuke arusaadavam järgmises sõnastuses: Mõõga tõttu me hangime oma leiba elu hädaõhtu pannes. Tõlke tekst Hs. 1,10 ei ole kooskõlas teiste käepärast olevate piiblitõlgetega ja vajab revideerimist. Mi. 6,6 viimane lause kõnesolevas tõlkes kõlab Te peate kandma rabvaste teotamist! Teistes tõlgetes esineb siin rabvaste asemel minu rabva. Revideerimist vajab ka Sk. 8,23: Neil päevil sünnib, et kümme meest igakeelsete paganate hulgast Juuda mehe hõlmasid kinni haaravad ja ütlevad... Absoluutse genitiivi asemel oleks võind tarvitada kõrvallauset näit. Ko. 5,22 Siis oli hobukapjade plaginat tema täkkude nelja ajades! (See koht vajab ka muidu veelkordset originaaliga võrdlemist); 1. Ku. 3,20 Siis ta tõusis keset ööd ja võttis minu poja minu kõrvalt, su ümmardaja magades... pro kui su ümmardaja magas.

Mitmes kohas tõlkes võiks teha vähemaid stiililisi parandusi. Näit. 1. Mo. 2,19—17 Kõigist

aia puudest võid sa küll süüa, aga hea ja kurja tundmise puust ei tobi sa mitte süüa, sest päeval, mil sina sellest sööd, pead sa surma surema! Parem: Kõigist aia puudest sa võid süüa vabalt, aga hea ja kurja tundmise puust sa ei tobi süüa, sest päeval, mil sa sellest sööd, sa pead surma surema. Ko. 6,34 ...ta pubus sarve ja abieserlased hüüti temale järgnema. Parem: kutsuti kokku, et talle järgneda. 1. Sa. 17,21 Ja Iisrael ja vilistid seadsid võitluseks valmis rinne rinde vastu. Parem: seadsid end võitluseks valmis... Öp. 3,28 Minge praegu ära ja tule teinekord tagasi pro mine on redigeerijal kahe silma vahele jäänud lapsus. Js. 5,4 Miks ma ootasin, et ta kasvatab häid kobaraid, kuna ta roiskunud kobaraid andis? Parem: Miks ta andis roiskunud kobaraid, kuna mina ootasin, et ta kasvatab häid kobaraid? Jl. 2,18 Siis Jehoova vibastus oma maa heaks ja tundis kaasa oma rahvale. Öigem oleks: Siis Jehoova ägestus oma maa pärast ja tundis kaasa oma rahvale. Sk. 8,14—15 Otsekui ma mõlesin teile kurja teha, kui teie vanemad mind vibastasid, ütleb vägede Jehoova, ja mina seda ei kabetsenud, nõnda mõlen ma jälle neil päevil head teha Jerusalemale ja Juuda soole. Parem: Nii nagu ma mõlesin teile kurja teha, kui teie vanemad mind vibastasid, ütleb vägede Jehoova, ja ma ei kabetsenud seda... Ml. 3,20 Aga teile, kes minu nime kardate... Parem: kes te mu nime kardate.

Mõned leksikaalsed uuendused tõlkes on küsitavad. Näit. 2. Mo. 3,1 Mooses karjatses oma äia... pudulojuseid. Parem: hoidis pudulojuseid. Põhjendamata uuendus on Ko. 5,7 Iisraelis puudusid põldurid... Vrd. vana tõlkes külade rahvas lõppesid ära Iisraelist ja inglise tõlkes *the inhabitants of the villages ceased*. Ibid. 28 tarvitatud sõna *rakendid* asemel oleks vist parem olnud *rakkeloomad*. Ibid. 6,13 Aga nüüd on Jehoova meid maha jätnud ja Miidiani pibku annud! Parem on vana tõlke *kätte annud*. Niisama põhjendamata on ibid. 14 uue tõlke sõnastus *Päästa Iisrael Miidiani pibust* vana tõlke *Miidianide käest* asemel. Küsi-

tav on ka ibid. 25 ...ja rainu maha selle kõrval olev viljakustulp! pro vana tõlke *hiis*, vrd. inglise *grove*. Öp. 1,30 ...et nad ei ole hoolinud minu nõust, vaid on põlastanud kõiki mu noomitusi. Loomulikum oleks: *vaid on põlanud*. Verbi *rääkima* asemel oleks võind mõnes kohas tarvitada sobivamat sõna. Näit. 3. Mo. 17,1—2 Ja Jehoova rääkis Mooseseaga, üteldes: „Räägi Aaroniga ja ta poegadeaga... Parem: Ja Jehoova kõneles Mooseseaga... 1. Ku. 3,26 Aga naine, kelle poeg elus oli, rääkis kuningale, sest ta süda põles poja pärast, ja ütles... Parem: Aga naine, kelle poeg oli elus, pöördus kuningale poole...

Allakirjutanu on märgand mõned trükivead: 2. Mo. 20,6 *Tubandele neil* pro *neile*; 1. Sa. 17,51 *Siis jooksis* pro *jooksis*; 1. Ku. 3,27 *Ärge surmaks* pro *surmake*; Ii. 38,38 *kokku vajunud* pro *vajunud*; Hs. 34,28 *nad võivad* pro *võivad*.

Kokku võttes võiks ütelda, et kõnesoleva tõlke stiililine külg ei rahulda neid nõudeid mida peaks asetama täisväärtuslikule piiblitõlkele. Eelnevate ridade ülesanne oli viidata tõlke puudustele, mistõttu tõlke vourused on jäänd tagaplaanile. Ülemaal jäi puudutamata ka tähtis küsimus, mil määral tõlke stiil vastab originaali stiilile, kuna selle küsimuse selgitamine eeldab originaali keele tundmist. Allakirjutanu on kindlal arvamisel, et kõnesoleva tõlge on üldiselt parem vanast tõlkest. Vana tõlke üle tuleb otsustada tervikuna ega mitte mõne üksiku tuttavaks saand teksti järgi. Vana tõlge tundub meile tänapäeval ühe sõnaga üteldes kohmakas, mis tihti tekitab isegi koomilise mulje. Mõtet ei oleks ka väikestel parandustel. Meil ei ole põhjust piirduda mingi enam-vähem vastuvõetava tekstiga mida sünniks kirikus lugeda. Ei tohi unustada et piibel ei ole mitte ükski kiriku tarbe- raamat, vaid teda on peetud maailmakirjanduse üheks kõige suurepärasemaks kunstiteoseks. Ka eesti rahvas ei või rahulduda vähemaga kui täisväärtusliku ja kunstipärase piiblitõlkega. Iseküsimus on kas me praegu suudame seda teostada.

PIIBLITÕLKE PUHUL

Selle siin V. Tauli poolt esitet arvustuse kohta lubatagu allakirjutajal avaldada mõned märkused.

pale, genit. *palge* ei ole mingi arhaism või koguni halb arhaism, vaid see antakse nii Muugi kui uues õigekeelsuse sõnaraamatus (a. 1960) valikuvabalt genitiiviga *pale*.

Päälegi *pale* — *palge* on ehtsem rahvakeelne vorm kui *pale* — *pale* ja esineb mõnes rahvamurdes tänase päevani; *pale* — *pale* on keeleunustulik deklinatsioon.

Samuti ei ole mingi arhaism *kõrb*, genit. *kõrve*, sest see antakse ainuõigena Muugi sõnaraamatus. See ongi ehtne rahvakeelne deklinatsioon sääl, kus see sõna oli rahvakeelne. Nii esineb seesytlev *kõrves* Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistseis juttudes“.

Need, kes seda sõna oma kodumurdest ei tunnud (kuna seda sääl ei olnud), hakkasid seda valesti deklioneerima, nimelt *kõrb*, genit. *kõrbe* (kolmandas vältes), millise ebareeglipärase deklinatsiooni annab kahjuks ka ÕS, andes järele keelevigade tegijaile.

Ka ei ole need õiged vormid *pale* — *palge*, *kõrb* — *kõrves* mitte minu poolt Piibli uude tõlkesse pandud, vaid need olid juba tõlkija enese käsikirjas, vahest H. Põllu tõlke eeskujul sisse võetud.

Ka *ons* (tähenduses „kas on“) ei ole mingi arhaism, päälegi tarbetu, vaid see antakse nii Muugi kui uues ÕS-s täiesti lubatava sõnana, ja see esineb tänase päevani mitmes kohas rahvakeeles. See on oma lyhemuse tõttu kasulik vorm.

Ka ei taha Tauli Piibli tõlkes lubada mitmuslikke vorme *kellede*, *milled*, *kelledel*, *milledel* jne., vaid nende asemel ainsuslikke *kelle*, *mille* ka mitmuse kohta käivalt.

Vormid *kellede*, *milled* ei ole küll rahvakeelsed, aga kirjakeeles on need üsna soovitatavad ning sobivad ja neid hakati kirjakeeles tarvitama juba möödunud sajandi lõpul.

Nende väike puudus on nende pikemus. Soome keeles, mille vormid on harilikult pikemad vasta-vaist eesti omist, on need vastavad vormid lyhemad: *joiden* (2 silpi), vrd. *kellede*, *milled* (3 silpi).

Aga mul tekkis juba mõne aasta eest huvitav ja õnnelik idee, kuidas neid lyhendada. Kuid seda ma siin praegu ei avalda, et mitte ärritada Taulit ja keelelisi vanameelseid.

T. ei taha tunnustada vormi *kelled*. Kas ainult mitte Piibli tõlkes või yldse mitte? Aga see on ju hea ja otse tarviline vorm, sest sellega välditakse objektiiviga, näit.: ‚mehed, *kelled* ta kaasa võttis‘. Muidu peaks ytlema, ja nagu yteldaksegi: ‚mehed, *keda* ta kaasa võttis‘, kus väär osaobjekt ‚keda‘ on õige täisobjekti asemel.

Veski soovitas tarvitada täisobjektina ainsusliku vormi *kelle* ka mitmusliku sõna kohta: ‚mehed, *kelle* ta kaasa võttis‘, mis aga kindlasti on ebarahvakeelne ja osutab halba keelelist maitset ning puudulikku arusaamist.

kelled on mitmusliku täisobjektina juba hakand esinema koguni ajakirjanduses ja see ei võõrista enam kedagi.

T. ei salli ka aitavate tu-adjektiivide deklioneerimist ma-lõpuga, nagu see esineb Põhja-Eesti rahvakeeles, Piibli vanas tõlkes ja yldse vanemas kirjanduses. Ja vist ka H. Põld omas Piibli tõlkes on alale jätnud selle -tuma. Ainult pikemaid tu-sõnu on uues tõlkes deklioneeritud ilma ma-silbita; need on rahvakeeles ja vanas tõlkes ta-lõpulised, mida yldse ei deklioneerita.

Ma ei poolda vorme *makstud*, *pekstud*. Head vormid on *maksetud*, *peksetud*; need esinevad Piibli vanas tõlkes ja ka Ed. Vilde teostes, seega uuemas kirjanduses. Muuk annab mõlemad vormid lubatavaina, seega *maksetud*, *peksetud* ei ole mingid arhailised vormid. Ainult uus ÕS annab ainult *makstud*.

Murdelised vormid *makstud*, *pekstud* kerkisid tarvitusele vist sellepärast, et need on lyhemad, sest arvati, et igasugune lyhemus on hea ja parem. Ent mõnigi lyhemus ei ole parem.

Kui *maksetud*, *peksetud*, siis ka *lypsetud*.

Taulile ei meeldi sõna *vibastuma*, vaid ta soovib selles kohas (1. Moos. 4,5–6) „vihaseks saama“. Stiililiselt seisukohalt on tal siin õigus. Sõna *vibastuma* on muukveskiliku õigekeelsuse järele küll täiesti lubatav ja koguni soovitatav sõna intransitiivses tähenduses. Rahvakeeles ja vanemas kirjakeeles on ka intransitiivselt *vibastama* samuti kui *ulatama*, mida viimast soovitangi ka intransitiivselt tarvitada, nõnda ka verbi *peatama*.

Teiselt poolt aga tahab T. yht uuendust, nimelt

Kas *Jeruusalema*, vaid *Jeruusalemi*? Ent a-lõpuline genitiiv on algusest päle selles pärisnimes saand traditsiooniliseks; kõik on sellega harjund. Selles pärisnimes võib see väga hästi erandina olla.

Uus ÕS annab nominatiivis vormi *Jeruusalem*, genit. *Jeruusalemma*. Vanas Piibli tõlkes on nominatiiv *Jerusalem* (näit. Ap. 21,21: 'et keik Jerusalem olli seggane' [1925. aasta trykk]), genitiiv aga kirjuteti tolleaegses kirjaviisis *Jerusalemma*, sest esimene välde oli siis kahe vahekonsonandiga. Vist hakkasid paljud seda hääldama ka teises vältes, ja ÕS tahtis järele anda rahvamassile.

Kyll aga sissevõetavas (illatiivis) peab olema -mm-: 'läks *Jeruusalemma*' samuti kui 'läks *Erserumm*' (nime nominatiiv on *Erserum*, kuigi sõnaraamatud mm-iga illatiivi ei anna).

T. eelistab täisobjektina genitiivivorme *mu*, *su* (*minu*, *sinu*). Ometi on ka osastavaga yhtelangevad vormid *mind*, *sind* õiged, koguni eelistetavad, sest et selgemad. Vormid *mu* (*minu*), *su* (*sinu*) võivad koguni ebaselguse kaasa tuua; näit.: 'ta võttis mu onu talusse kaasa', sest see annab mulje, et onu võeti kaasa. Selgem on: 'ta võttis *mind* onu talusse kaasa'.

Minule on *mind*, *sind* normaalne täisobjekti vorm, *mu*, *su* (*minu*, *sinu*) erandlik. Täisobjekt *mu*, *su* on minu meelest natuke familjaarse maiguga, näit.: 'kyll ta su säääl veel läbi klopib'.

Vormid *mind*, *sind* on seda õigustetumad täisobjektina, et ka asesõnade *me*, *te* täisobjektid langevad yhte osastavaga: 'ta võttis *meid* sinna kaasa'.

*

Eesti sõnade-järjekord (e. sõnajärjestus) on midagi vahepääset saksa ja (näit.) soome või rootsi sõnajärjestuse vahel: eesti keeles võib kõrvallauseis (eriti lyhemais) predikaatverb ka lause lõpus olla või ka mitte olla; päälauseis võib olla subjekti ja predikaadi inversioon, kui lause algab adverbialli või objektiga. Need jooned esinevad ka rahva kõnekeeles. Aga inversioon võib teatavil korril ka ära jääda, eriti kui subjektiks on asesõna (*ma*, *sa* jne.).

Nii sobib väga hästi ilma inversioonita ytelda: 'siis *nad* läksid ära'; aga teiselt poolt jälle inver-

siooniga: 'siis alles läksid *nad* ära'.

Mõnedes lyhemais kõrvallauseis võivad *on* ja *oli* väga hästi olla lause lõpus.

Me ei tarvitse neid jooni eesti keelest täiesti kõrvaldada. T. aga näib seda tahtvat. See on liialdus. Eesti sõnajärjestus peab vabamaks jääma.

Kõige selle yle olen pikalt kirjutand oma raamatus „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ (lk. 158—190).

Mõned sõnajärjestuse parandus- ja muutusettepanekud Tauli poolt Piibli uues tõlkes on siiski vastuvõetavad.

Ruumi puudus ei luba siin nende seikade kohta sõna võtta.

*

Tõelise vea märgib T. ainult kahe pärisnime osastavas: *Seetari* ja *Karkasi* (pro *Seetarit* ja *Karkasit*), kuigi tal ei oleks ka midagi t-ta partitiivi vastu. Ometi tundub „seda *korteri*“ (pro *korteriit*) ka kõnekeeles ysna võõrana.

Kõik muu ta arvustuses puudutab päämiselt keelelisi peenusi ja stiililisi seiku, milledest yht ja teist tuleb arvestada ja kasutada. Sellega ta on tõlele teind teatava teenuse.

*

Paljud, kes Piibli uut tõlget on lugend, vist arvavad, et mina olen sellesse pannud uusi sõnu ja uuenduslikke keelevorme. Mina aga ei ole sinna pannud yhtki uut sõna ega uut keelendit, vaid kõik uuemad (lubatavad) sõnad olid säääl juba tõlkija poolt. Ma olen koguni mõne liig julge i-mitmuse asendand t-mitmusega. Olen, muide ysna tagasihoidlikult, parandand keelelisi pisiseiku ja tõlkija nõusolekul asendand mõned oma arvates parematega.

Olen tõlkest saand mulje, et tõlkijal on hea keeleoskus ja rohked teadmised eesti sõnavara alal.

Job. Aavik

Kui MANA 1957. a. sügisel ilmund avavihik kaasa arvata, siis tähistab käesolev kaksiknumber ajakirja VIII aastakäigu lõppu. Ma ei ole kirjutusmasina taha istund nekroloogi koostama, kuigi küsimus kipitab keelele — kuidas oleks pärjapanete ja parastajate suhe M hingusele minnes? Meie kultuuri uuemas ajaloos ei ole nende arv väike olnud, kes rahvusliku kokkukuuluvustunde nimel ja jõudude koondamise ettekäändel erinevusi ja vähemusi sajatades kindlustavad poliitilist kasu, isiklikku kuulsust või tulusat äri taotlevat monopoliseisundit. Horisontaalses ühiskonnas, nagu seda pärismaalaste osas kahtlemata oli ärkamisaegne Eesti, võisid kultuuripüüded, tehniline areng, poliitilised sihid, sotsiaalsed oma toa ja loa taotlused rahulikult kõrvutuda ning vastastikku positiivset, ühisrinnet ettepoole nihutavat mõju avaldada.

Kui vastuolud tekkisid, siis küpsesid tüliõunteks vahendid, mitte eesmärgid. Isiklik suunas üldist tasa, targu ja ringi või käskivas kõneviisis, kähku ja otse. Juhid müntisid rahvalikumisi oma näo ja iseloomomaduste järgi üldkasulikuks kapitaliks. Selle lähtekoha taustal on Pätsi tegevus Tallinnas ja Tõnissoni juhitud renessans Tartus 20. s. algaastail mõjukujundilt rööbik, mitte ristjoon. Esimesed kümme aastat riiklikku iseseisvust istutasid meile ümber läänedemokraatias pikaldasema arengu viljana võrsund, nii kultuuris kui poliitikas vertikaalsemalt kihistunud ühiskonna.

Ärkamisajal piisas emakeeles lugema ja kirjutama õppimisest ning ilusast lauluhäälest, et rahvuslikult tegev olla. Nüüd oli kultuur eristunud kõrg- ja masskultuuriks inimeste ning tehnokraatiaks masinate poolel. Vaimujünger oli nagu keskkooliõpilane, kes pärast algkooli lõpetamist võib valida humanitaar- ja reaalharu vahel. Varsti ilmes, kuigi seda tollal küllalt selgesti välja ei üteldud, et kõrgkultuur evis küllaldast kandepinda ainult riikliku juurdemaksu — meil esmajoones kultuurkapitali ja pärast Raamatuaastat ka auhinna-süsteemi abil. Masskultuur püsis algul rahvusliku idealismi najal, mida hiljem teadlikult arendati ideoloogiliseks propagandaobjektiks, kuna kergejalgsemate muusade samme juhtis, nagu praegu moodset popkultuuri ärilise tasuvuse põhimõtte. Täppisteadused on oma olemuses ja materjaalosas humanitaaraladest rahvusvahelisemad ja eriti väi-

kertiis kiirendab tehnokraatilist ringkäiku väliskapital.

Moodse kultuuri kolme astet on võimalik kasutada poliitilise tegevuse samuti trepikujuliseks sümboliks. Eesti lahkulöömine Venemaast andis meile uueks kõrgastmeks välispoliitika. See oli instrument, mille mõjuvõim vähemalt nimeliselt kohaldus ülerahvuslikuks võimalike orientatsioonide ja liitude teenistuses. Sellest pinnast allpool keskendusid erakondade aparaadid majanduslikul alal rohkem kihihuvide kui üldisema heaolu järelvalveks. Meie hariduspoliitika oli kaugenägelikum kui sotsiaalpoliitika. Riigi finantsides mängisid otsesed maksud arvatavasti liiga väikest osa. Poliitika esimest ja funktsionaalset astet, poliitilist tehnikat, mis vastaks tehnilisele kultuurile, asusime tuletama oma aja kohta üliberaalsest I põhiseadusest. Selle kriisi hakati meilgi ravima välismailt laenat patentrohtudega, nagu üheerakonnasüsteem riikliku propagandatalitusega. Tulemuseks oli konstruktsioon, kus kerkiivat fassaadi toetasid kodumaised tellingud. Vana Pätsi ideed rahvusterviklusest pärinesid muistse vabadusvõitluse Lembitumüütidest, Koidula isamaaluulest ja olid sootu primitiivsemas eesti ühiskonnas rakendust leidnud juba noore Tõnissoni ajal.

Seda veidi jesuiitlikku tehnikat kohaldati meil ainult ajutiselt. Kultuurielus kajastus see positiivsuse nõudena niivõrd hädiselt, et vaimu- ja eluläheduse pärast vaidlejad seda suurt tähelegi ei pannud.

Mida ütlevad meile viimased 25 aastat, sest esimesed hoobid omariikluse pihta lajatasid veerand sajandit tagasi?

Kodu-Eestist oli Stalini surma-aastaks 1953 kõrgkultuur täiesti välja juuritud. Kodanliku nationalismi idude jaht oli ka masskultuuriga nii metsikult käitunud, et see hingitses veel ainult nagu vari endisest. Peatu kolhoseerimine ja industrialiseerimine oli parteibürokraatia ja geopoliitilise julgeoleku huvides uue asumaa tehnokraatiagi peagu halvand. Kõrgpoliitiliste õiguste taastamisest ei ole N. Eestis siiani võidud undki näha. Esialgu ka mitte Hruštšovi kukutamisele järgnend üleminekuajal, mil mujal idariikides Kremlist juhitud kommunistliku bloki monoliitsus ainult mälestus on. Tapmine ja tagaajamine, terror, millega Stalin masse politiseeris kui mingisugune hunditaltsutaja,

asendus Hruštšovi ajastul vahetuskaubandusega, kus ka näilist, aga teos püüdlikkust truualamikkust hakati majanduslike eelistega hüvitama. Tehno-kraatide põli on märksa paranend, kuigi nendegi rahvusvahelisel peamiselt piirdub suurvene spetsi-dega suhtlemises.

Kultuuri toibumine on eriti viimase 5—6 a. jooksul läinud kiiremini, kui seda alles sealse Kirjanikeliidu kongressil 1954 võinuks oletada. Oireid kõrgkultuuri taastamiskatseist on selgelt esil olnud tervelt 5—6 veel noore poeedi loomingu, keda Hellar Grabbi on leidlikult ristind aomaastiku põlvkonnaks. Ma ei ole ühegi teise N. Liidu rahva juures, venelased kaasaarvatud, niisugust kiiret ja tõhusat generatsioonide vahetust võinud täheldada.

Nende luule tõlkimine suurematesse kultuurkeeltesse tõstaks kogu eesti vaimsust. Nende loomingu on märksa värskem ja poeetilises mässus kaugemale tungiv kui noortest venelastest välistähelepanu köitnud Jevtušenko ja Voznessenski oma.

Kui seda poeetilist arengut Eestis poliitilistel motiividel eitama või väänama kiputakse, siis mängivad siinsed kriitikud ja ajalehemehed täiesti mõtlematult kokku sealsete fantaasiavaeste korrarekutsujatega. Teine asi on see, et punase tooniga popkultuuri, millega propagandameistrid idas meid üle ututavad, on oma läänemaistest vastetest, nagu need siin mõnda aega kunstis, kirjanduses, muusikas ja massimeedias on avaldunud, tunduvasti alaväärtuslikum, endiselt ammu iganend „Katjuša” ning „Suur ja lai on maa” stiilis.

Siin on meie hulgas skautlus, koorilaul ja võimlus poliitiliselt lahtisemal nivool, aga võõra pop'i-ga harjund noorimaile mitte enam nii külgetõmbav kui paguluse algaegadel.

Rohkem kahju oleks, kui meie ilma jääks oma kõrgkultuurist. Kui see juuremaksuallikate kokku kuivades kaoks, siis lõhenevad selle kandjad lüües kindlamalt kampa ülerahvusliku kultuuri tööga või vaadates abiotsivalt kodumaa poole. Normaalses ja demokraatlikult sallivas ühiskonnas on ruumi kõikidele loetletud kultuuriastmetele. Kodumaal võib selle loomuliku konstruktsiooni taastamist ette näha ja vaheaga täita eesti klassika süveneva ja ka ümberhindava uuringuga ning tõlkelaenu-dega maailmakirjandusest.

Kõrgpoliitika-eg võib Eestisse tagasi tulla N. Liidu lagunedes. Paguluses naaseb see koos eksiil-valitsuse tunnustamisega teiste riikide poolt. Poliitiline side massidega on kodumaal hulkade lõa otsas kaasavedamine. Eksiilis on demokraatlikke põhifunktsioone asendand nende aseained vähemas

skaalas ja ülekaalu on võitnud politiseerimine. Sellest järeldub, et nii idas kui läänes, mis eestlastesse puutub, on asustet esmajoones poliitilise trepi madalaimat astet. Poliitiline tehnika on palju arenenud, aga ta eesmärgid erinevad suuresti olles täiesti sõltuvad geopoliitilisest asukohast.

*

MANA seisukohalt on asi nii, et kui me tunnustame ajakirja kõrgkultuuri instrumendina, siis ei saa niisugune organ kandejõu meie oludes tühise kvantiteedi tõttu eksisteerida ilma juurdemak-suta. Ajakirja trükiarv on juba mõnda aega 1000 ümber. Pidevalt ja täpselt õiendavad oma tellimisi aga ainult pooled lugejaist. Nendele vaprale 500-le arvame juurde 200, kes saavad M kaastöö ja vanade kultuuriteenete arvel. 100 eks rändab keerulisi teid pidi kodumaale ning vahetuskaubana välisajakirjade ja -kultuuriorganite käsutusse. Minu kogemused näitavad, et M mõju nii kodus kui võõrsil on ilmselt suurem kui puhtpoliitiliste paberite oma.

M kaastööküsimus ei tee mingit muret. M on ainuke ajakiri eksiilis, mis oma mahtu on järjekindlalt suurendand. Algusega võrreldes on trükikulud kahekordistund, ajakirja hinda on aga tõstet ainult 25% võrra.

1965 peaks M ilmuma vähemalt 5 korda. Toimetus on laiendamisel ja „Vaba Eesti” seisma jäädes peavad edaspidi ka ühiskondlikud küsimused ja välispoliitika saama asjatundlikku käsitlust.

M majanduse saneerimiseks on kõne all praegu kaks alternatiivi. Kas anda toimetuse sõltumatust säilitades talitus erakirjastaja kätte või valida kollektiivse vastutuse tee.

Kõikidest muudatustest anname üksikasjalikku informatsiooni 1965 a. avanumbris.

M krooniline rahahäda on aga eriti akuutseks muutund praeguse kaksiknumbri trükkimine-kuga. Me loodame, et kõik M poolehoidjad, kes on veendund ajakirja kui kõrgkultuuriobjekti vajalikkuses, oma kohest abi ei keela ja sooritavad üle tavalise tellimishinna eraldi sissemaksu meie kontosse (Pg. 43 41 91, I. Grünthal, Göteborg), mille suurus jäägu igäihe enese määrata.

Üle selle on loodud M toetavliikmete instituut. Selle klubi liikmemaksuks on Euroopas 500 Rkr., ülemeremaadel 100 dollarit ja selle aktsiooni kohta annavad lähemat informatsiooni kõik M toimetajad.

*

Eesti eksiilpressi ratsionaliseerimisprotsessis on viidat ka M ühinemisvõimalustele „Tulimullaga”. Meil ei ole mingeid isiklikke vastuolusid tolle

meist vanema kultuurajakirja toimetajaga. Bernard Kangrole on aga seni võõras olnud kollektiivse toimetamise põhimõtte. „Tulimulla” lugejate keskmine vanus on märksa kõrgem M omast, nende maitse konservatiivsem ja nii toimetaja kui enamus lugejaid peidavad nagu jaanalinnud pead liiva, kui kõrbetormid on hakand puhuma üle Eesti. Ka läänemaise kirjandusega on kontaktid rohkem kui lõdvale lastud.

Mis siiski kõne alla võiks tulla, oleks väljaandmise koordineerimine nõnda, et „Tulimuld” ja M vaheliti ilmuvad ja et need, kes mõlemast ajakirjast on huvitat, võiksid saada ühistellimise korral hinnasoodustust.

*

Eesti keskorganisationsioonide aastakoosolekuil on poliitiliste probleemide kõrval ka kultuuriküsimustele endisest rohkem ruumi antud. Eesti üliõpilaskond Rootsis suvepäevadel augusti lõpus Upsalas kõnelesid teiste seas *Endel Kõks*, *Enn Nõu* ja *Alur Reinans*.

Eesti Rahvusnõukogu ja Eestlaste Esindus Rootsis aastakoosolekud toimusid ühel ajal Stockholmis oktoobri II poolel. ERN-us andis ülevaate välispoliitilisest olukorrast *Al. Warm*a. Kaaslasriikide lahtiütlemine *N. Liidu* röövmajandusest areneb pärast Hruštšovi kukutamist kasvava hooga. Analüüsides eeldusi välistegevuseks leidis *J. Mikhelson*, et sotsiaaldemokraatide valimisedud Inglismaal, Saksa Liiduvabariigis ja Skandinaavias aitavad liberaliseerida välispoliitikat. Soomeski on sotsialistid ühist keelt leidmas ja ainukese parteina väljas õiglase heaolupoliitika eest, mis on hoopis midagi muud kui Kekkoneni nepotism. *W. Muld* soosis tööülesannete detsentraliseerimist, jõudude noorendamist süveneva internatsionalismi tähe all. *A. Horm* analüüsis poliitilise tehnika ratsionaliseerimisvõimalusi. Vahelduse eest debatis hoolitseed just tõusva sugupõlve esindajad, nagu *M. Mark*, *T. Tagel* ja *E. Nõu*.

I. Grünthali kultuurpoliitiline prognoos nägi ette paratamatult kahanevat kandepinda kõrgkultuurile ja rõhutas, et kultuurisuhete analüüsis pole tänavaparlamendil mistahes kõlavate rahvuslike hüüdsõnade ajendil mingit kaasaraakimise õigust.

Esinduse koosolekul käis *Leo Rannaleet* kooliprobleeme ja *Alur Reinans* üldisemaid kultuuriküsimusi.

Esinduse algatusel Eestist põgenemise 20. a. tähistamiseks rootsi kuningale kingit hõbepokaal ja Riigipäevale üle antud maal oleks saavutand palju suuremat ja ühendavamalt kultuurpoliitilist tähen-

dust, kui need väliseestlaste andidena oleks läkitet kodumaale, kus 1965 avatakse 1944. a. kommunistlikus kahurites hävitet „Vanemuise” nüüd lõppeks taastatud hõne.

*

Arvatavasti nood ringkonnad Torontos, kes eesti kultuuri Rahvakasvatusealalise filtri läbi varem ainult tilkhaaval on nautind, alustasid kunagiste kaikameeste eeskujul eesti kirjanike ja kunstnike oimetuks nuhtlemist sellepärast, et need pahaaimamata olid ühe õhtu ja öö kodumaalt välisreisiks tuusiku saanud *Rudolf Sirgega* juttu puhund. Kas ülemeremehed panevad varsti ka *Aino Suitsu* ja *Bernard Kangro* selle eest kirikuvande alla, et need mõne aja eest koos *Johannes Semperiga* kohvi jõid?

14. oktoobril 50 a. vanaks saand *Aleksis Ranniti* nooruspatte on „Kodumaa” lisa „Fakte ja kommentaare” ise lagedale kraamind. Loode-tavasti trükib „Vaba Eesti Sõna” ja „Vaba Eestlanegi” neid värsse ära, selle asemel, et eesti kultuuri tõelisi edasiviiijaid oma veergudel alusetute väljamõeldustega teotada.

*

M toimetajaist on nüüd pärast *I. Iliste* (1961) ja *I. Grünthali* (1963) reise järg ja kutse *Ilmar Laabani*le tulnud luule- ja kõnematkaks Põhja-Ameerika mandrile. Laaban esineb *KLENK-i* Sõbruspäevadel Chicagos, anglosaksi kirjanduspublikule Iowa osariiklikus ülikoolis, eesti kolooniaile Torontos (seal on teda anonüümkirjades korraldajaile ähvardet maha lasta), Minneapolises, Lakewoodis, Washingtonis ja lõppeks 12. det. New Yorgis Eesti üliõpilaskond USA-s Vilistlaskogu traditsioonilisel referaatkonverentsil Tartu ülikooli aastapäeva tähistamiseks.

*

Eesti Kultuuri Koondise kirjandusõhtuist k. a. sügisel pühendati esimene oktoobris Stockholmis Eesti Majas *Anna Haava*, *Miina Härma* ja *Aino Tamme* 100 a. sünnipäevade tähistamiseks. *Anna Haavast* on juubeli puhul avaldand kodumaal huvitavaid artikleid *J. V. Veski*, *P. Rummo* ja *E. Niit* ning ilmutet nägus luulevalimik „Nõmmelill”.

Kirjanik-ajakirjanik *Arno Raag* sai USA-s 26/8 60 a. vanaks.

Peapiiskop *Johan Köpp* pühitses 9/11 Stockholmis oma 90-ndat sünnipäeva. Järgmises *Manas* avaldame juubilarist erikirjutuse praost mag. *R. Kiviranna* sulest.

*

Paneeldiskussioon Eesti Üliõpilaskond USA-s Vilistlaskogu referaatkonverentsil New Yorgis 7.12.63. Vasakult: Rein Silberberg, Paul Reets, Ilmar Mikiver, Enn Tulving, Vootele Vaska ja Ivar Grünthal

Täiesti erakorraliseks sündmuseks k. a. sügisel on kahe eesti proosaautori debüüt, kellest kumbki pole veel 30 a. Neist on Stokholmis Jänese Eesti gümnaasiumis õppiv Aarand Roos kirjutand eesti esimese pop-romaanina „Lehmatapja”, kuna tänapäeva trotslik noorus suurlinna miljöös on esil Elin Toona esikteoses „Puuingel”. Roosi tunneme MANA veergudelt, prl. Toona on varem „Tulimullas” värsse avaldand.

*

Jean-Paul Sartre pühitses tänavu oma 59-ndat sünnipäeva okupeerit Eestis 21. juunil. Rootsi Akadeemia vääristas prantslast 22. oktoobril Nobeli kirjandusauhinnaga 1964. Sartre keeldus auhinda vastu võtmast, nagu varem G. B. Shaw ja Frédéric Mistral. Pasternaki, kes algul Akadeemiat tänas, sundis kompartei autasust loobuma. Sartre'i debüütromaan „La Nausée” (Õõv), mis ilmus 1938, tutvustas eesti lugejaile üsna varsti A. Aspel ühes Loomingus ilmund kultuurikirjas Pariisist. Oma esimese filosoofia professuuri sai Sartre Le Havre'i ülikooli juures 1931. II maailmasõtta mobiliseeriti ta sanitarina, langes sakslaste kätte vangi, kust tal 1. 4. 41 õnnestus põgeneda ja liituda prantsuse vastupanuliikumisega. Sartre'i peateoseks proosa alal on neljaköiteline kollaažromaan „Les Chemins de la liberté” (Vabaduse teed, 1945—49).

Sartre'i vabadus on relatiivne: inimese võimalus valida temast sõltumata tekkind, aga lahendust nõudva olukorra ette asetudes. Sartre'i postuleerit eksistentsialismi eelkäijaiks on filosoofid Kierke-

gaard, Heidegger ja Husserl. Inimene kui subjekt on mõttetu olevus, sest lõpliku kuju saavutand objektid — esemed ja surnud — on küll vabad, aga lakand muutumast, s. o. edasiolemast.

Sartre'i romaanide, novellide ja filosoofiliste esseede kõrval evivad erilist võlujõudu tema dialektilised draamad, nagu „Surnud haudadeta” (1947), „Ligased käed” (1948) ja „Vahialused Altonas” (1960). 1964. a. alguses publitseeris S. eneseeloolise arveteõidenduse oma varase noorusega. Biograafia kannab pealkirja „Les Mots” (Sõnad), kust tsiteerin: — Raamatud on olnud mu linnud ja linnupesad, mu koduloomad, mu tall ja maastik. Raamatukogu oli maailm peegli vangis, evides maailma mõistatust, vaheldust ja üllatusi.

*

26.10.1964 peetud Stokholmi Eesti Gümnaasiumi peokava tuumakamaks osaks oli noorte kunstinaütus, millest lähemalt juttu MANA kunstikroonikas, moedirektriss Ilse Palmeri abiga korraldet moerevüü ja Olev Mikiveri lõbus speks „Roomeo ja Fröökne Juulia”. Roomeot mängis meile varem tuntud Rein Vellner ja Fröökne Juuliana proovis edukalt oma jõudu gümnaasiumi õpilane Talvi Savioja. I. G.

*

Noorte ja uute jõudude kõrval omab käesolev „Mana” number kontinuiteedi ka vanema generatsiooni eesti vaimuilm esindajatega. Frieda D re w e r k, kes pseudonüümi Reed Morn all oli tuntud prosaistiks juba kodumaal, on mitmete kul-

tuurilooliste artiklitega „Mana” sisu rikastanud. Käesolevas numbris toome ära tema essee Eestist võrsunud balti-saksa mõttetargast Keyserlingist. Vahest on imestama pannud kitsarinnaliselt rahvuslik ja isegi nihilistlik suhtumine Eestist võrsunud või seal töötanud teistest rahvustest teadusmeestesse, eriti sakslastesse. Näiteks Stockholmis väljaantud koguteose „Aspects of Estonian Culture” nimederegistrist otsime asjatult isegi paljuid maailmakuulsaid baltisaksa teaduse- ja kultuurimehi alates Baeri, Bellingshauseni, Middendorffi ja Oettingeniga. Ega mõiste „eesti” ei ole nii kitsalt rahvuslik, eriti veel, kui tahame rääkida Tartu Ülikoolist. Eesti kui vana ja pideva kõrgkultuuri maa traditsioon on palju suurem, kui me seda ise vahest üldiselt teamegi. Kuigi eestlased ise olid vahepeal sajandeid takistatud seda traditsiooni kandmast, siis seisid ju baltisakslaste vabad võimalused selles osas eesti talupoegade ja linna töömeeste laiadl õlgadel. Terve see küsimuskompleks vajaks põhjalikku ümberhindavat käsitelu. Huvitaval kombel on selline suund osaliselt juba sisse võetud Nõukogude Eestis. Lugesed näiteks ajakirja „Eesti loodus” on silmatorkav, millist tähelepanu pööratakse Eestis töötanud nii saksa kui teistest rahvustest teadlastele. Paljud neist baltisakslastest olid ju pealegi juba generatsioone juurdu nud eesti pinda ning muutunud tõelisteks eesti maalasteks nagu see Raiküla mees Keyserling, kellest F. Drewerk toimetusele kirjutab: „Nägin teda tõrd isiklikult Pariisis, mais 1933, kus käisin ühel

ta ettekandel. Ta oli kasvult hiiglane, ligi 2 meetrit pikk, korpulentne. Veidi häiris mind tema suur etteulatav kõht, nagu oleks see mingi materialismi tunnus.’

Teine pikem essee on prof. Ernst Öpikult, kes viimastel aastatel jagab oma aega Washingtoni ja Iirimaa vahel. Olles Tartu Ülikooli juures privatdentsent ja astronoom kutsuti ta vahepeal (1930—34) Harvardi Ülikooli juurde kui külalislektor astrofüüsikas ja teaduslik uurija, kusjuures tema kavade järele viidi seal läbi koostöös Cornelli Ülikooliga „The Arizona Expedition for the Study of Meteors”, mille andmete läbitöötamine toimus muide Eestis. Praegu on ta astronoomiks Iirimaa, Armagh Observatooriumis ja ta on „Irish Astronomical Journal’i” peatoimetaja, kuuludes veel kahe rahvusvahelise planetaarastroomia ajakirja toimetusse: New Yorgis väljantav „Icarus” ja Oxfordis ilmuv „Planetary and Space Science”. Marylandi Ülikoolis Washingtoni külje all on E. Öpik praegu astrofüüsika professoriks. Ta oli teatavasti Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks ja välismaal on ta valitud Iiri Kuningliku Akadeemia ning New Yorgi Teaduste Akadeemia liikmeks. Aastal 1960 sai prof. Öpik Ameerika „National Academy of Sciences” kuldauraha meteoriidikeha de uurimuste eest ning samal aastal ilmus tema raamat „The Oscillating Universe” (viimase tutvustus-arvustus vt. „Vaba Eesti” nr. 5/1961 R. Silberbergilt).

H. G.

JUHAN LIIV — OLULISE LIHTSUSE LUULETAJA

Küsimusele, mida Liiv on minule kui luuletaja le tähendand, pean ausalt vastama, et ta on ol nud mullę olulise lihtsuse ilmutuseks eesti luules. Liivi luule teenib ainult — luulet, mitte vormi ranget poeetikat poeetika pärast: „Kui laulsid riimi pärast, Said peksa riimi pärast. Kui laulsid südamest, Said nüüdki tänu sest.” See on sama südamest tulev „alasti luule”, mida Liivist palju hiljem nõudsid hispaanlane J. R. Jiménez („la poesía desnuda”) ning iirlane W. B. Yeats („I made my song a coat Covered with embroideries Out of old mythologies . . . Song, let them take it, For there’s more enterprise In walking naked”).

Sellepärast tunnemegi vist Liivi loomingu paremikus ajatult moodsa luule vabadust ja mitte mingit vananend ajastu stiili. Meie luulet enne Liivi iseloomustas tihti abitu lihtsus, pääle Liivi — keerukail teil lihtsuse poole püüdmine. Laulikud Liivi järel olid ametis Euroopa poeetika julge mugandamisega maakeelega; vahest otse tajume nende luules seda higi ja vaeva, mida see ülesanne neilt nõudis. Juhan Liiv seevastu seisab täiesti omaette kahe sajandi lävel: olulise lihtsuse avastajana ja kehastajana. Alles kõige nooremad lüüririkud — nii kodumaal kui paguluses — hakkavad taipama Liivi luule uudsust kogu oma

ulatuses. Ons viimati Liivil õigus, et „Kus heidab süda riimi ahela — Saab ilm kord nooremaks”?

Liiv on meie soome-ugrilisemaid poeete. Põlismetsade ning järvekallaste üksildane laulik, kes kannatlikult ootab oma laulu vastukaja tähistava kaugusist. „Punane ja valge, Taevasinine, Südamesse paistsid Tähed, päikene. / Ulatas ta pikalt Ilma otsani, Ulatas ta laialt, Leidis tähedki”, nõnda ütleb ta ise oma luulekangast. Vanad šamaanid oleksid Liivi ilma pikemata mõistnud. Ja mida peab siis veel lausuma sügisest kui: „Sügisetuul Raputab puul, Kүүrutab kõveral kõrrel Kui sandike”? Liivi kõrval tundub meie luule enamik peagu liigsõnalisena... Tema ise on ju nii napsõnaline (lapidaarne ning monumentaalne), kuid ühlahi kõrvetav nagu öine leek. Võõras on temale igasugu retoorika, enda valude-raskuste liigne dramatiseerimine, lõputu eepiline heietamine. Ta on meie esimene tõeline epigrammatik, samuti meie esimene lüüriiliste haikude kirjutaja. Liivis on jaapanlikku õrnust, haprust: Õunapuu peal aias Hüppab varblane, Tasakesi helbed Talle järele...”

On palju olnud juttu Liivist kui realistist, Liivist kui sümbolistist, Liivist — patriootlikust prohvetist. Võib-olla on aga tähtsam Liivi kosmiline elutunnetus, tema oma- ja algupärane usklikkus.

Jah, usklikkus! Liivi luule laval ei seisa nimelt mitte luuletaja mina, vaid sel avaneb hoopis kosmiline panoraam, mis on tõepoolest „ilma ääreta, ilma otsata”. Murenedes muutub Liivi haige vaim läbipaistvaks igavestele tõdedele, mis on surelikust inimesest suuremad. Luulelaval kuuleme küll lauliku sumedalt manavat, seletavat häält, kuid teda ennast meie ei näe kuskil. See on müütiline maailm. Aegamööda hakkab silmgi eraldama kujusid, aimama seni tundmatuid seoseid:

Tule, öö pimedus,
võta mind sülle.

Minu päikene ei tunne mind,
öö jäänd mulle.

Ainustki tähte sääli pole,
minul on kole.

Varja mu üle.

Vaevalt on kunagi kirjutet kaunimat palvet eesti keeles.

Ivar Ivask

(Põhjapõllul / Minnesotas,
Juhan Liivi juubeliaastal 1964)

KUNSTIKROONIKA

Sügisperiood kunstirindel juhatati seekord sisse Londonis, kus tavaliselt sel alal valitseb sügav vaikus. 5.—6. sept. s. a. teostus Londoni Eesti Majas rakenduskunsti- ja käsitöönäitus, mida kahe päeva kestel oli külastanud 150 inimest. Väljapaistvamaiks väljapanijaiks olid osutud V. Juse gobeläänidega ja E. Tauk keraamiliste teostega. Samas linnas ja kohas toimus ka 6. sept. k. a. Eesti Kunstnike Koondise Inglismaal asutamiskoosolek, millest oli osa võtnud 8 kunstnikku. Organiseerimistoimkonda oli valitud V. Juse, V. Vink, E. Tauk ja A. Sassian.

19. sept. k. a. avas Stokholmi Eesti Majas oma debüütnäituse Ada Otema, esitades mõningaid akvarelle, peamiselt aga tuššilaveeringuid. Viimast tehnikat on meie kunstnike poolt harva põhjalikumalt käsitlet ja selles mõttes täitis Ada Otema näitus teatava tühiku. Näitusel esitelt lehed osutasid

tehnilist kindlust, tundlikkust joone ja struktuuri käsitamises ning rafineerit maitset. Motiivistik ja sürrealismi kalduv käsitamisviis olid tasakaalus, sisaldades palju nauditavaid detaile. Tundub, et Ada Otemal on suuri eeldusi litograafiatehnikas töötamiseks, mis annaks ta lehtedele ka suurema kaalu. Kokku võttes õnnestunud debüüt. Näitusel toimus rida oste.

Karin Lutsu ulatusliku ülevaatenäituse avas prof. A. Tuulse rohkearvulise publiku osavõtul 3. okt. s. a. Stokholmi Eesti Majas. Kunstnik esitas 25 õlimaali, 6 gouache'i, 6 akvarelli ja 10 graafilist teost. Väljapanekud katsid ajavahemiku 1942 kuni 1963, varasemaks teoseks olles „Tütarlaps linnuga”, õli, 1942. Näitus andis ülevaate kunstniku arengust ja amplituudist alates figuraatiivsest kuni viimaste aastate puhtabstraktse kunstimõistmiseni. Alates a. 1960 on K. Luts tööndanud

graafiliste tehnikatega ja esitet teosed avasid uue lehekülje tema loomingus. Rida väärtuslikke teoseid omandati.

Vancouveris toimus sealse Eesti Seltsi korraldusel Abel Lee teoste näitus, kus kunstnik esitas 40 monotüüpiaat ja joonistust. Osa väljapanekuist omandati.

Torontos korraldas kunstnik Joann Saarniit oma 55-nda sünnipäeva ja 20-ne aasta kunstilise tegevuse tähistamiseks sealse Eesti kiriku näituseruumes näituse pealkirja „Sõda ja rahu” all. Välja oli pandud 72 teost, peamiselt õlimaale. Näitus leidis rohket külastamist ja hulk teoseid omandati.

Taanis elunev kunstnik Lydia Lavrov korraldas näituse Helsingöris, galerii „Bel’is”, kus ta esitas 16 õlimaali ja 9 mosaiiki. Näitus äratas kohapääl elavat huvi.

Muudest kunstisündmustest on märkida Stokholmi Eesti Gümnaasiumi poolt korraldet noorte kunstinäitust, mis oli kokku toonud 69 mitmesugust teost, millest žürii koosseisus Karin Luts, Juhan Nõmmik, Ott Paju ja joonistusõpetaja Mai Raud oli näituse tarbeks välja valinud 39 ja auhinnad määranud Rein Ingelile, Kristiina Kaurile, Hans Andersonile, Juhan Bersmanile ja Helju Rummale.

Rootsi Eestlaste Esindus algatas eestlaskonna ühiskingituse Rootsi Riigipäevale kunstiteose näol siia maale saabumise 20-nda aastapäeva tähistamiseks ning tänuks siin osaksaanud vastuvõtu eest. Selleks pöördui üleskutsega viie kunstniku poole esitada valikuks enamalt kolm maalingut, mis vastaksid tänapäeva maalikunsti nõuetele ja oleks ühte külge pidi vähemalt 1 m. Vastavalt üleskutsele esitasid Karin Luts 2, Leida Rives 3, E. Haamer 2, O. Mikiver 1 ja E. Kõks 3 maalingut. Valikut tegema kutsutud professorid Sten Karling ja Armin Tuulse otsustasid kolme maali kasuks, seades need järjekorda järgmiselt: 1) E. Haameri „Kivid ja adrud”, 2) E. Kõksi „Elu mit-

mekesidus”, 3) Karin Lutsu „Vihmade neem” — neist kaks viimast abstraktsed. Riigipäeva esindaja büroojuhataja Lokén teatas, et tema arvestab valikuteostajate määrat järjekorda ja aktsepteeris kingitusena E. Haameri „Kivid ja adrud”.

Arhitekt Ervin Pütsepa poolt on kavandatud ulatuslik ehituste komplekt Stokholmi lõunapoolsele eeslinnale Furuängenile, mis saab olema eeslinna sotsiaalseks tsentrumiks mahutades 125 hoolalust, peamiselt naist, koos kõigi vajalike kõrvalhoonetega.

Korporatsioon Fraternitas Esticae, Stokholmis, esines 45-minutilise ettekandega abstraktselt maalikunstist E. Kõks esitades seejuures ka mõningaid oma viimaseid maalinguid.

Graafik Johann Nahalt on ilmunud 9. mapp ekliibriseid, mis sisaldab tema viimased 25 raamatumärki, loodud nii eestlastele kui ka muumaa-lastele.

*

Läti rahvuslike pidupäevade puhul Hamburgis k. a. augusti algul korraldati „Auditorium Maximum’is” ka kunstinäitus, mis hõlmas 22 kunstniku ja 92 kunstiteost. Esitati õlimaale, graafikat, pastelle, skulptuuri, kollaaži, lakkmaalinguid, monotüüpiat ja akvarelle. Esinejaid kunstnikke oli Rootsist 10, Saksast 7, Inglismaalt 3 ja Taanist 2. Huviäratavamaiks osutusid Juris Soikansi ja Laris Strunke õlimaalingud ning Voldemars Balutise pronksskulptuurid.

Lõpuks nimetagem ka k. a. suvel toimunud Biennale auhinnasaajad. Esimese auhinna maali alal sai Robert Rauschenberg, USA, skulptuuri alal Zoltan Kemeny, Šveits — sünnilt ungarlane, edasi said auhinnad skulptor Andrea Cascella, Itaalia, skulptor Arnaldo Pomodoro, Itaalia, maalija Roger Hilton, Inglismaa, maalija Gastone Novelli, Itaalia ja graafik Luca Grippa, Itaalia.

K.

TEATRIKROONIKA

Paksu reklaamisuitsu üles keerutades saabus septembri algul Ameerikasse ühemeheteatrit tegema Pariisis elunev *Aario Marist*. Esimesed etendused idarannikul, millega Marist alustas kahekuulist suuremaid Ühendriikide ja Kanada eestlaste keskusi hõlmavat ringreisi, hajutasid ruttu suit-supilve, tuues nähtavale leegitseva lavakunsti asemel vaevu hingitseva ning vinguga sellitöö.

Maristi peamiseks nõrkuseks osutus ettekannete ülikiire ning seetõttu ebatäpne ja ebapuhast, kohati isegi täiesti arusaamatu esitamine. Väle kõnelemisviis ei ole iseenesest paha. Paaril korral tuli selline sõnadega ruttamine Maristilegi appi osatõlgendusel, nagu Harpagoni monoloogis Molière'i „Ihnu-rist“, kus kuulipilduja valanguna antud „appi, appi, appi, appi, appi“ kostis luksuva nutuna, lähenedes seega stseeni põhiolomusele. Kuid pidev kiirustamine muutub pea monotoonseks ning isegi häirivaks, eriti kui patrav näitleja sööb sealjuures ära osa silpe ja sõnu. Maristi esitusel läks seetõttu kaduma mitte ainult enamus sõnalisi nüansse, vaid ka hulk sisu Jean Cocteau' „Valetajast“, André Roussin' „Bobosse'ist“ (stseen kolmandast vaatusest) ja Paul Claudeli „Juudase kaitsekõnest“ (proosakogust *Figures et paraboles*).

Underi, Adsoni, H. Asi, H. Oja, A. Viirlaiu, A. Willmanni j. t. luuletuste esitamisel, millede ettevuristamine täitis lõviosa Maristi kavast, esines veel teisigi puudusi. See, et Marist kandis ette osa poeeme poolpimedal laval, andis ettekannetele vajalikku vaheldust ja lõi sellisel serveerit luuletusile vastuvõetava visuaalse õhkkonna. Kuid kui ta deklameeris terve rea luuletusi täiesti pimestet lava taga, kaotas Marist publikuga viimasegi kontakti.

Ettekandelt talutavamaiks osutusid Asta Willmanni ballaadid, eriti „Marjulised“ ja „Kugli Aet“, kus Maristi miimika ja ekspressiivsus pääsesid suhteliselt aeglase esitusviisi juures mõjule, ning Maristi esinemise rahuldavamaks osaks võis pidada lavalist liikumist, kuid sellegi plussi tühistas teatud liigutusmaneeride ületarvitamine. Selmet näiteks E. A. Poe „Kellade“ esitamisel püsti hoitud ning edasi-tagasi õõtsuvate kätega jäljendada kelladele omast kiikumist, tõmbas Maristi kehaline lainetamine tähelepanu luuletuselt ainult nägemise kaudu tajutavale pinnale. Ja kuna vürinal ette kantud teksti (A. Orase tõlkes) ei olnud niikuinii võimalik jälgida, ei jäänud üle muud kui

mõttes iseendaga kihla vedada, kas Marist jõuab lõpetada luuletuse enne, kui ta üleskirjutet käed ära väsivad või osutub selline sõnade tormijooks sootuks asjatuks.

Maristi häirivalt rabelev kõneviis ja rida teisi lavalisi ebakõlasid valmistasid kuulajaile otse hingelist piina.

*

New Yorgi Eesti Teater avas sügishooaja 24. oktoobril A. H. Tammsaare „Kõrboja peremehe“ dramatiseeringuga Leida Lepiku lavastusel. Valli Martini, Leida Paomehe, Ralf Samsi, Ott Valteri ja Kustas Viljuri kõrval mängis tükis kaasa rida studiorühma noori: Alvard Andra, Leo Anto, Kadi Karist, Eduard Kott ja Ell Tabor.

Näitlejate järelkasvu on märgata ka mujal. Hiljuti Minneapolise riikliku ülikooli lõpetand *Mart Aldre* esines möödunud suvel ühe Minneapolise teatri poolt lavastet „Lõbusas leses“. Üliõpilasena näitles ta paljudes kooli lavastusis, tõlgendades üht peaosat muusikalises komöödias „The Fantasticks“. Ülikooli teatris tegi *Mart Aldre* ka deko-ratsioone.

Melbourne'is, Austraalias, on tähelepanu äratand noor eesti näitleja *Arne Neeme*, kes mängis kaasa Eugène Ionesco „Tapjas“ ning sooritas hiljuti oma õpilasperioodi eksami *Happy* osaga *Arthur Milleri* näidendis „Proovireisija surm“.

*

Oma sünnimaa šovinismi ja usuliste tõekspidamiste pärast 1926. a. Inglismaale vabatahtlikku eksiili läind tuntuim iiri näitekirjanik *Sean O'Casey* suri 18. septembril 84 a. vanuselt Torquay linnas. Tema varajaseimaist näidendeist, mille esilavastused toimusid Dublini *Abbey* teatris, on võitnud maailmakuulsuse „Juno ja ta paabulind“ (1924) ning rida teisi realistlikke töid. Tema hilisem looming on enam ekspressionistliku laadi. Kuid olgu draama vorm mis tahes, saavutas *O'Casey* oma töödes meisterliku traagiliste ja koomiliste sugemete sünteesi, portreteerides sealjuures halastamatu ironiaga elu varjukülgi.

*

Filmi alalt olgu märgit Nõukogude Eestis vändat vene „Hamlet“, millega avati Lincoln Centeri filmifestiivaal septembris New Yorgis ja mis sai nimekailt arvustajailt sooja hinnangu.

M. V.

ARVUSTUSED

MITTE VÄLJAMÕELDUD

Jah, nii kaugelt olen nõus pealkirjas kaasa minema tõendulejatega, kes ihuüksi või kollektiivselt vastutavad selle kirju rea eest, mis sisaldades mälestusi, monograafiaid ja ajaloolisi koguteoseid, on nelja viimase aasta vältel vallutand uue ja üsna mahuka riiuli mu raamatukogu emakeelset kirjandust hõlmavas osakonnas. Mõne kõite suhtes on mul isegi natuke paha südametunnistus. Oleks juba ammu aeg olnud sõna võtta, poolehoitu avaldada, mis ütleks rohkem kui tumm sümpaatia, lünkadele tähelepanu juhtida, vaielda. Või ühe sõnaga — *r e a g e e r i d a !*

Eriti kõitmata teostele võivad kirjutamatagi hoolsast sirvimisest eeslikõrvad kasvada. Käest käte käiv põnevusjutt loetakse kapsaks. Mul endal on paha komme raamatute vahele mitte ainult jooksvaid arvustusi, vaid ka sama probleemi või ajajärku käsitavaid ajaleheväljalõikeid toppida.

Raamatud ei ägise nagu inimesed, kes on end ülearu täis sõõnd. Raamatud ei manitse nutt kurgus: — Kirjuta meist ometi! Teose trükk ei lõpe otsa nagu ettevaatamatult edeva tüdruk kannatus.

Miks kujutab siis endale ette, et rodust riulil hoovab tumma etteheidet, nagu eliitsõdurite rivist, kes pärast väljakäsitamist on tulle jäetud nagu vana kaardivägi Waterloo lahingus. Koostajad on oma töö teinud, tulemused on teada antud. Raamatud on alati valmis, kuigi nende kaaned koluvad. Tõsiasju kujutavad veerud peavad peegeldama allikmaterjali. Mis teha aga siis, kui olukorrad kindlaks määravad ainult osa tervikust? Tõiku ei ole tarvis väänata, ent igaüks, kes kriitikuna on tegelend, peaks teadma, et vaatlusviis võib tulipunkti vägagi suvaliselt nihutada. Enne, kui pildid isamaa sündind asjust asetuvad lahingukorda, on kroonikud kui korrapidajad ohvitserid jaol olnud. Mõne koguteose toimetuse sarnaneb sageli väeosa staabiga, kus fakte vaagitakse olukorra võimaluste ja nõuetega, kus enne rünnakuruisika langetamist toimub heitlus sisemisel tagapinnal. Hea tahte strateegid pörkavad alatasa kokku konjunktuuri taktikutega. Demokraatiaski võivad teinekord inimlikult negatiivsed tegurid rakenduda erakonna ja kauka huvide teenistusse. Kuipalju lahutab õigupoolest sihilikku mahavaikimist tahtlikust võltsimisest? Pelk teadmine, et sohk ja kokku-

mäng võib välja tulla ja riivatus vahelejäämisel suure kella küljes rippuda, hoiab mõndagi mõttes sahkerdajat teolt tagasi. Täiesti ümberpööratud menetelu toimub diktatuurides, kus vale majandab varisere ja truualamlus soovib totrusele ei tea kui pikka iga.

Kui vanad kultuurid seisavad rõhuvas osas looduskaitse all, kui tasalülitet vaimsus aretab kurja õisi, siis on ühe pagulasühiskonna metsasiht kõigi ja eikellegi maa. Meie elupuu vari peidab mälestuste maasikakohti, igatsuste äraunustamind-lilli. Kes oma sünnipära oksa tõmbab, võib tõusta haljale oksale, ilma et ta sellepärast hiljem Juudase kurvast lõpust võtaks eeskuju. Nagu puu ise võib olla kaagiks ja taevaredeliks ühekorraga, nii sünniks selle tüvi, juhul kui see on õõnes, peitma maarahva põgenevat kuningat, uut Tasujat. Või säilitades oma aastaringe olla tihe kui tarbepuu, millest saab palke ja kütust, millest aetakse viina ja terpentini, mille käbast lapsed voolivad lootsi-kuid ja mille okkadki omad on.

Mulle näib, et ülimuslik Muinaseesti sai oma hauamonumendi Lauluisa Kalevipojaga. Väliselt rahvuslikku ärkamisaega sissejuhatavat eepos oli oma Suure Tamme-looga ikkagi epiloog legendaarseks muutunud ürgsele hiilgusele. Noor mets tõusis rahva iseteadvust juurutand ühissetevõtteist, olid siis päevakorras üldlaulupeod, Kirjameeste Selts, Aleksandri kool või isegi Linda aktsiad. Rahvakasu ajendil rahvajuhiks pürgimine ei lõpend isa Jannseni, C. R. Jakobsoni ja Jakob Hurdaga. See suur joon on selgesti nähtav kohe pärast sajandivahetust muidu nii erinevate isiksuste kui Pätsi, Tõnissoni, Villem Reimani, Eduard Vilde, Gustav Suitsu, isegi Juhan Liivi ning Jaan Oksa juures. Rahvas kui paleus sai tegelikuks aita isennast põhimõttel. Selles ei ole küll vaja kahelda, et kõik nimetatud ja nende lähemad kaastöölised olid väljas eestlaste kui kah ikkagi inimeste põhiõiguste eest.

Usk arengusse võrsus rahvusliku kokkukuuluvustunde aluselt ning sirutas tiibu euroopalikuma kultuuri ja rahvavalitsuslikuma korra suunas. Haridusliku taseme järsk tõus, majanduslike koorimate ja sotsiaalsete hüvede õiglasem jaotus pakkusid paremaid tagatise mõttevabadusele, rahvus-

vahelisele vendlusele ja optimistlikult inimsõbralikule hoiakule kui isevalitsemine tundmatu jumala armust, tugevaid nõrkade arvel soosiv mammona-orjus ja üliinimlik individualism.

Mitte ainult eestlased, vaid pikk rida väikerahvaid mujal Euroopas, seisid sel koolmekohal I maailmasõja eelõhtuks. Otsustavas ülemkihis veel rõhuvas osas feodaalselt mõtlevate suurriikide täiesti arulage teineteise veristus raputas peagu stiihilise jõuga meie iseseisvuse maast lahti.

Selle vaidlematu arengu taustal mis, tõsi küll, II maailmasõja puhkedes meile äärmiselt ebasoodses jõudude konstellatsioonis lõppes, tahaks loota, ainult ajutise vabaduse kaotusega, tulekski läheneda aktuaalseile, mõnel juhul kahjuks üsna kaua asjalikku arvustust oodand teoste.

*

See ei ole põrmugi mitte *Mari Raamoti* aukartustäratav iga — praegu 92 aastat — mis mingisuguse vanaduse eesõigusega tooks tema „Minu mälestused I ja II” (Kirjastus „Kultuur”, 1962) meie memuaarikirjanduse esiritta. Kui nüüdse väljaande I osa ilmus esmakordselt t. 1937 „Looduse” juures Oskar Loo’riisa uljasti vaikivat ajastut nuhtleva eessõnaga, oli see impulsiivne ja tagavedõimas naine, nagu eelkõneleja teda märkitavalt karakteriseerib, Pätšu rohkem lühinägeliku kui riigimeheliku pailaste-süsteemi värske ohver.

Seda I osa uuesti üle lugedes paneb otse jahmatama autori võime reastada nappe, aga teravasti nähtud tõiku suurtele muudatustele inimliku kontuuri andmiseks. Armastus konkreetse vastu süvendab otsekohest ja loob pinda kaugeleminevateks üldistusteks.

Põltsamaal tegutseva Eesti Aleksandri kooli kohta, mida Jaan Raamot oli kutsunud ümber looma maarahva esimeseks põllutöökooliks, loeme Vene 1. revolutsiooni eelõhtul: — Juba 1905. a. algul olid õpilased kooli saalis keisri pildile noaga augu rindu lõõnud, saali nurgas ikoonipildi raamist välja võtnud ja preestri hobusetulooga külge riputanud, kui preester oli usuõpetusetunnis.

Kui 1906. a. algul karistussalgad Riias Põltsamaale jõudsid, ähvardas kohaliku preestri ja poliitseiülemale salakaebuse põhjal vahistet koolijuhatajat Raamotit surmanuhtlus. Põltsamaa lossi oma mehe elu eest paluma läinud Mari Raamotit võtavad algul vastu kaks nuhtlusohvitseri. Loeme edasi: — Kõige esmalt sattusin Ivaskile. Hoolimata sellest, et ta ise oli eestlane, tarvitas ta kõneldes ainult vene keelt, oli upsakas, väljakutsuv ja kärkiv... Finck aga istus laua ääres, kaks kätt näo

ees ja hakkas mind nähes valjusti nuuksuma. Seejuures kordas ta aina: „Ich kann dies’ Unrecht nicht mehr ausstehen, ich kan nicht mehr...” Ta oli juba Riiasaadik karistussalgas olnud... Pärast kuulsin, et ta saadetud Riiga hullumajja. Ja veidi edasi: — Samal ajal tulid sisse mitmed õnnetud talu- või moonakanaised armu paluma kas mehele või pojale. Naised heitsid ohvitseride ette põlvili, käed paludes üles tõstetud. Mitmeid neist tõugati jalaga ja aeti nagu koeri toorelt välja. „Käi välja!” kuuldus nüüd eesti keeltki.

Varemmainitud leitnant Ivaski vägitagedust Põltsamaa lossi hoovis, kuhu kihelkonna mehed 16—60 aastani kokku käsutati, kuuleme edasi: — Tuli tehti maha, milles vitsu soojendati, et nad nii kergesti ei murduks. Tule lähedale oli toodud pikk pink. Palkonile laua ümber istus ülemus pealt vaatama. Pekstav pidi ähvarduse all ise paljastama oma ihu. Mõned mehed on küll kanged olnud peksu välja kannatama. On võtnud kuuekaise hammaste vahele ja ainult nohisenud. See teguviis oli Ivaskit eriti vihastanud. Neile meestele antud loendamatu arv hoope. Nii on ta lasknud Uue-Põltsamaa vallavanemale ja kirjutajale anda üle 500 hoo. Need mehed põdesid kaua oma peksuhaavu. Paljud, kel veel jõudu oli, käsutati paljalt, püksid peos, üles palkonile, et sakste jalale tänutäheks suud anda.

Väga paljuütlev on autori joonealune märkus: — See Ivask oli pärast juba Eesti iseseisvuse päevil politseikomissariiks Nõmmel... Tundekülmade sadistide koondamisel oma erikomandosse osutasid hilisemad kommunistlikud ja fašistlikud okupandid Eestis ühtemoodi head nina, Cheri, Šliffsteini ja Laosoni käitumismustrid on sama elajalikud kui Viksi, Lepiku ja Vabaoja omad.

See ilgus ja võikus, mida nuhid, reeturid ja timukad tekitavad, ei muutu Mari Raamotil kunagi ühe kärnase pärast kogu rahvuse kriminaliseerimiseks. Missuguse vabastava kontrastina rästikuli-sele preester Hingile ei mõju tema ametivenna, õilsa ja vabameelse Viljandi vaimuliku preester Bežanitski kuju.

Pärast Raamotitele perekonnaisa vabakslaskmisega siiski õnnelikult lõppend revolutsioonikeerist, tundub Sahkapuu-ajajärk 1911—19 Mariga tütarlaste kutsekooli juhataja, suveti ka tähtsate eesti naiste võõrustaja osas, päikesepaistelise vahemänguna. Seegi idüll hävines salapärasel tulekahjul Vabadussõja ajal.

Nüüdse väljaande uudne II osa hõlmab aritmeetilise täpsusega autori elu II poolt, mille kirjelduseks kulund lehekülgede arvgi on heas pro-

portsioonis eelnenuga. Saksa okupatsiooni must suvi 1918 keiserlike sandarmide ja maatõugu nuuskuritega, mida meie hoopis hilisemad sakste saba-rakud Mäe ja Angelusega eesotsas iga hinna eest on tahtnud eesti rahva mälust kustutada, viis kõik Raamotid — Ajutises Valitsuses ministriks tõusnud Jaani, poisiohtu Ilmari ja ema Mari — kui kardetavad mässajad luku ja riivi taha. Pärast vabariikliku korra taastamist tuleb autor oma impulsiivses ereduses kaastaks meeldejäävate piltidega Eesti-Soome suhetest Vabadussõja vältel, Asutava Kogu tööst maareformi eelnõu kallal, mille arutamisel oli Jaan Raamot ainuke maaliitlastest, kes erakonna liidrite Pätsu, Jürmani ja Uluotsa vastu julgus selle revolutsioonilise sammu eest kosta ja selle hiljem põllutööministri-abina ka tegelikult ellu rakendas. Aga temast endast, Mari elukaaslastest, Sakkapuu suurtalul ja kahe kroonumõisa omanikust sai „linna põllumees“, kuna ta enam maad ei omanud. Vabariigi esimesed seitse aastat toovad selle linna- ja ärimeheks hakand kaasaloojale kaela majanduslikke lüüasaamisi. Ta taandub Jäne-da põllutöökooli juhatajaks ja seal ta sureb juba esimesel jõuluvaheljal 4. 1. 1927 posttraumatilise peaaaju-verevalangusse pärast 28 a. kestnud abielu. Ta lesk on nüüd 55 a. vana. Temast saab 1927. a. lõpus Eestis soomlaste Lotta Svärdi eeskujul organiseerit N a i s k o d u k a i t s e esimene esinaine.

Kaitseliidu ülem kindralmajor Roska (hiljem Orasmaa) nägi uue sõsarorganisatsiooni peäüles-andena ette meeste poolele rahakorjamist! Mari Raamot ja ta aatekaaslastel plaanitsesid kaitseliitlaste abistamist sanitaar-, toitlus- ja majandusalal ja seltskondlikus töös rahvuslike ja omariiklike ideede levitamist ning noorsoo kasvatamist ja organiseerimist emaliku sõpruse ja karskuse vaimus. Sellele avarale kavale lüüsi tegelik elu õige varsti väljapoole esinduslikud ülesanded rahvaste sõpruse edutamise tähe all ja sissepoole majanduskriisi süvenedes eriti põletavad sotsiaalhoolekan-de-küsimused. Neljandaks tegevusaastaks oli Naiskodukaitsel 10.000 liiget ja esinaine 60-nes sünnipäev 1932 tõi talle poolehoiuavaldusi üle kogu maa. Veidi enne seda oli aland vägikaikavedu kaitseliiduga, kus meeste pool surus läbi alguses vetoõiguse, asendas siis alt üles valitava püramiidi peastaabi onupoja-poliitikaga ja nihutas lõppeks põhikirja jämedasti rikkudes Tallinna ringkonna esinaiseks, kui autorit uskuda, täisverelise poolilmadaami. Naised tulistasid vastu kõrgemast ka-liibrüst. Nad võitlesid kaitseliidus lakkava liigjoo-mise vastu. Nad nentisid, et imikute surevus Eestis oli 11% ja asutasid emade- ning rinnalastekodu-

sid. Tütarlaste kasvatuseks panid nad 1932 aluse kodutütarde organisatsioonile. See uus võsu kasvas Salme Pruudeni ja Leida Kalling-Kanti energilisel juhtimisel nobedasti massliikumiseks, hõlmates 1936 10.400 maa- ja 3.300 linnatüdrukut.

Mari Raamot oli oma elu teise poole eesmärgiks pühitsend tõusvale Eestile sirge seljaga ja pea sisemise poolega iseseisvalt mõtlemaid naise ja noori. Demokraatiat kaitses oli ta 1934. a. sündmuste järgi võtnud eitava hoiaku võimude katsetele hea või kurjaga rakendada Naiskodukaitsset Isamaaliidu teenistusse või Propagandatalituse käsutusse. 1937 oli ta juba tagandet kaitseliidu ülema käskotsusega, kui talle paber nina alla topiti „omal soovil“ lahkumispalve allakirjutamiseks. Niisugune võimu kuritarvitus ja üsna mitmed teised jõhkrad vallandamised ja totrad ülendused manitsevad praegugi järelmõtlikkusele. Mäletan omast käest tollest ajast, et kui Riigihoidja külastas ülikoollinna ja meid Tartu koolipoisse piki Tallinna maanteed saabuvale riigiautole vastu Peetri kiriku juurde spaleeri käsutati ja meie ümber sõeluvad nuuskurimoodi tüübid sosinal soovitasid käsi plak-sutada ja hurraa karjuda, siis me sülitasime märki limusiini porilauale. Mitte sellepärast, et me Konstantin Pätsu oleks vihand, vaid põhimõtte pärast, et vaim on kõrgem kui võim. Ma oletan, et Riigi-isa ise häbeneski oma heeroldite kintsukaapimist ja tallalakkumist. Mõõngem siiski, et võrreldes rea täiesti põrund tuusadega 30-ndate aastate Euroopas polnud Eesti üleminekuvalitsusel kombeks oma protestivaimulist õppivat noorust vee ja leiva peale paigutada. Ei suletud ka Mari Raamoti õigustotsivat suud.

Okupatsiooniaastate kohta ütleb autor ette ära, et neid on mujal juba ohtrasti peegeldet, ja tõstab esile ainult mõne üksiku, ent seda värvirikama mälestusküllu isiklike kogemuste prismast. Pr. Raamoti mosaiik sakslaste ümberasumisest 1939—41 ja heitlustest põleva Tartu pärast juulis 1941 jätab vähemalt sama eheda kogumulje kui Ristikivi proosa ja Gustav Suitsu värsid nende sündmuste taustal.

Pögenikupõli algul Saksamaal ja alates 1949 USA-s annab mälestaja isiklikule elule eluõhtuliselt leebe-eleegilise kallaku. Suure hellusega jäl-gib ta siin oma lähemate elu pojapoegade meheks-sirgumiseni välja.

Mari Raamoti nüüd nii ülipika elu aluseks on olnud südame tugev hääl ja puhta mõistuse lihtsed käsud. Ma oletan, et see on rohkem õnne kui uhkusetunne, mis täidab tema siirast meelt vaadates tagasi saavutustele, mis raamatus on asetund

vaheliti ränkade saatuselöökidega.

Köite välimus on väga nägus ja veerukorrektuuri on loetud silmnähtavalt suurema hoolega kui see pagulaskirjandusele omane.

*

Mari Raamoti teoromantiline elutunnetus on märksa sirgejoonelisem ja nõnda ka kriitiliselt hõlpsamini jälgitav, kui labürintlik monograafia, mida selle eakas autor Aino Thauvón-Suits on pealkirjastand „Gustav Suitsu noorus” (EKK, Lund 1964). Asjata ei ole Ants Oras ristind kadund Suitsu äsja eesti mimooslikumaks poeediks.

Pr. Suitsu vastset teost käest pannes on see vähemalt selge, et luuletaja kui armastaja end „Elu tulest” „Tuulemaani” ühegi muusa ees — ja neid on sel perioodil vähemalt neli — kunagi ei demaskeerind. Autor ei paku võtit poeedi südamesse, ta vaatab sinna — ja laseb meilgi kaasa vahtida — läbi lukuaugu. Raamatus lavastuv näokattepidu armastuse keerdkäikudes on lõppude lõpuks üsna lõbus vastlapidu, kus peiarist poeet kahe tõsise ja kahe tralliva näitsiku tunnete kukil laseb liugu, ilma et ta erootilise kogemuse huvides kohkuks tagasi maskeraadist küpsemate naistega. Oma lapsepõlve kohta olulisima on laulik hiljem ise ütelnud „Primitiivides” ja „Võnnu motiivides”, mida ka monograafias osundetakse. Andestamatu korrektuuriviga on teose II ja III osa alapealkirjade vahetus.

Sisuliselt on autor Suitsu arengulooga „Kiirte” perioodis enne Noor-Eesti sündi ja 1905. a. revolutsiooni keerises üsna kaudes kursis. Sellest on ta ise väga hästi teadlik ja ka hilisemat sündmustikku kommenteerides — autor tutvus oma tulevasega Helsingis 1906 — on ta tihti isegi ülikriitiliselt eneseirooniline, et meenutades taolisi jooni Suitsu luuletajapalges võiks isegi üle aastakümnete üha mõjuvast hingelisest nakkusest juttu olla. Ei või sugugi väita, et autor joonistaks Suitsust mingit platoonilist ideaali, nagu näiteks Artur Adson seda Marie Underiga oma Siururaamatus on teinud. Asjata otsid siit „õiget sõna õigel ajal”. Võib-olla sähvatab see esile järgnevais köiteis, kus autor peaks juurduma isikliku kogemuse juba kohevas pinnas, ja mitte ära kadudes, nagu nüüd, võõraste armastuskirjade koltund lehtede vahele. Just siis, kui pösed alles õhetamas Mari Raamoti elulähedasist mälestusist, uuesti Gustav Suitsu nooruse süvened, tunnukse varase keskaja kõledust: Elutule-lauliku ja Kevadetüdruku asemel kummitavad Abelard ja Heloise.

*

Kümmekond aastat tagasi avaldas EKK liikme- raamatulise koguteose „Kirjanikult lugejale”, mille trükk pole veel otsas. Kodumaal läbisid kuu- kirja „Keel ja kirjandus” 1960/61 aastakäike kir- janike vastused toimetuse ringküsitlusele: — Mil- lised olid Teie kirjanduslikud huvid enne kirjan- dusse astumist ja kuidas valmisid Teie esimesed tööd? Parteilisest kuuluvusest hoolimata ei kip- pund ükski aruandja langetama iseseisvusaegse vai- mukultuuri innustavalt kõrget taset. Otse vastu- pidi: peagu hardalt meenutas igaüks oma avara sil- maringiga emakeeleõpetajat ja pihtis Juhan Liivist, Tammsaarest ja Underist kui suurtest eeskujudest.

Siinsete kirjameeste ja -naiste vastne koguteos „M i n u n o o r u s m a a” (EKK, Lund 1964), mille pealkirigi laenat võrukesest õnge- ja piibu- mehelt, kadund Jaan Vahtralt, on autorite sotsiaal- sest päritolust ette määratud provintslikuks, metsa- kolgaste ja äärelinnade rüppe tagasitükkivaks kir- jakoguks. Selle maaläheduse kinninaelutamisest ärgu otsigu keegi halvustavat kõrvaltoonini. Sinna ei saa ka raamatu toimetaja V a l e v U i b o p u u ega EKK kui ettevõtte midagi parata, et osatähtede enamik on peagu võrdset jagat Võrumaa pogade ja Tallinna-äärte tütarde vahel. Esimesed oleks nagu kokku rääkind Valgas keskkhariduse omanda- miseks, teiste lapsemälu kindlaim punkt on Rahu- mäe surnuaed. Tublisti soolasem, geograafiliseltki merelähedasem tuul õhkub August Mälgu, Ain Kalmuse, Ilmar Jaksi ja Arno Vihalemma mängu- murude üle. Triina Saare võte on kõige kirjandus- likum — autor kõnetab oma lapsemina kolman- das isikus. Tulevase kirjaniku alged paistavad sel- geimini läbi Asta Willmannist ja Gert Helbemäest.

Täiesti paratamatu on, et meie vaimukultuuri südalinna Tartut ei ole kaasas. Mõned nüüd mä- letavaist on Taaralinna teistes, oma küpsemasse eluikka kuuluvais seostes, kas asjalikumalt kasu- tand või koguni kuritarvitand. Kohatu on, nagu mõni Rimmelgas või Sõgel tavatseb, hakata hau- kuma meie kirjanikke suurkodanluse suutorudeks ja kojalahulikeks. Nüüd aktuaalsed autorid on lihtsete vanemate andekad lapsed, mitmed isegi or- budena üles kasvand. Isegi lapsearu jagab seda tööka, et eesti vaimuinimesed ei hüljand kodumaad musta südametunnistuse või paremate söödamaade ajal. Kollegiaalne ustavus ja austus ei küsi partei- piletit ja suhtlejad vaimus kõnnivad kroonukom- munistlikust „Väliseestlastega Kultuurisidemet e Arendamise Komiteest” kaares mööda. Nagu mul- le erateel on teatatud, püsib sealse Kirjanikeliidu partorg juba mõnda aega moraalse taasrelvastuse liinil: Lihtliikmed ei tohi nina täis võtta ega naisi

vahetada, vaid peavad üles astuma lips ees ja pres-
sit pükstes ning korralikult alimente maksmata.
Nooremad ongi õppust võtnud, žestivendi ja elu-
kulle leiduvat peamiselt juba Vabariigi ajal väike-
kodanlike mõnustustega hellitet sugupõlves, kes
nüüd hurjutajate eest peituvad teenelise kunsti-
tegelase tiitli või rahvakirjaniku aunime taha.

Oh ajad, oh kombed! „Minu noorusmaa”-auto-
reist peatuvad noorimad, Ilmar Jaks ja Arvi Kork,
meeste asjadel; teiste kulmud kumavad töös, nagu
Koidula ütles Eestimaa pogaadele.

*

Mari Raamot, neiunimega Tamm, võrsus uhke
Kitsi talu peretütrena Viljandimaal. Mulgi mõis-
tus ei takistand teda iluaedu nautimast. Noorus-
maa-põimikus on mulke esindamas Salme Ekbaum,
Salme Raatma ja Albert Kivikas. Esimest seob,
nagu ta Ilmapõllu-romaanideski, peamiselt süü-
tunne kadund koduga, vahepealne toetub täis pie-
teeti oma kristlikule kasvatusel, kuna viimane
ammendab jõudu Lehola Lembitu muistsest trotsist.

Viljandlase Arnold Sepa jahvatuste kohta,
mille pealkirjaks mäletset „Mu meelen...”
(Orto, Toronto 1963) ja selle all „Assotsioonid”
ei oska ma küll mõistlikumat kosta, kui et selles
tatraveskis on see kruvi lahti läinud, mis teisi mut-
reid koos hoiab. Las ta lobiseb enda eest: — Mõ-
ned head kuud tagasi külastas mind Pardi Ella
Brownsville'i linnast. Tuleb kohe ära seletada, et
Pardi Ella kodune käskudetäitja ohvitser Johannes
Part ei ole raudteelase poeg, kuna tema kodukohas
Avinurmes raudteed ei olnud, küll on aga raud-
teelase poeg Johannes Pardi pooleteramees eesti
eksiilse kalanduskeskuse „Estotexi” raamides. Panid
kaks kanget nime kokku: Estonia ja Texas...

See on jäme jutt. Püsti jaburaks läheb Sepp, kes
kommunistliku okupatsiooni kanda kinnitades sü-
gisel 1940 ülendati Viljandi „Ugala” administraa-
toriks, kui ta nüüd järsku hakkab kelkima anti-
bolševistliku vägitööga, mida tema ja ta hoolealu-
sed võtsid ette teatri komisariiks määrat Liidia
Lusti kõrvaldamiseks. Sellimimeline näitlejanna
põvend õitsvat tiisikust ja ühel ringreisil „Pisu-
hännaga” olevat Kingu Etka preilit niikaua õrri-
tand, kuni see suure vihaga oma kopsud välja kö-
his, ja... „varsti heitis teine igavesse unne —
oma habemike kõrvale seal, kus ruumi jätkub laialt
kõigile. Habemikel seal ehk omaette «punane
nurkki» valmis.”

*

Mõnes suhtes on ka Sepa suu õigel kohal olnud.
See, mis ta ütleb oma tööst Viljandimaa spordi-
instruktorina, on teinekord üsna huvitav lugemine,

eriti peatükid s/s „Sakala” noorte uujate arengust
eesti veesportlaste esirinda. Kelkides sidemetega,
mis teda igal ajal ja igas olukorras köitsid Mulgi-
maa suurtega, kukub see muidu nii logisev lõua-
värk kinni, kui küsimuses on suhted sõjaväega.
Kas, ja kui, siis kuidas temast valgepiletimees sai,
seda ta vähemalt praegu ei mäleta.

Viimane sõjaaasta 1944/45 ja kapitulatsioonile
vahetult järgnend ajajärk eesti sõduri pilgu läbi
nähtuna rullub selle eest lahti Juhan Lind-
strömi ja Karl Eerme mälestustes.

Tahaksin rõhutada, et mõlemad autorid on taht-
nud kujutada inimesi, ka iseennast, ja olukordi
piinliku objektiivsusega. Lindström kahtlemata
naivsemalt, aga seda otsekohesemalt. Kaudselt
kinnitavad need memuaarid — kumbki mäletaja
on hästi kaugel Angeluse ja Mamersi memuaaride
otse tülgastavast tagantjärgitarkusest — et Eestis
1941—44 samahästi kui puudus objektiivne infor-
matsioon maailmasõja ja -poliitika tegelikust käi-
gust. Asjaolu, mis pakub katet Goebbelsi teesile,
et igaüks hakkab valet uskuma, kui seda ainult
tarvilikul määral korratakse.

Juhan Lindströmi „Tšehhi põrgus” (Orto,
Toronto) ilmus 1960. Juba raamatu algusest peale
on ta ühe jalaga vahva sõdur Šveigi jälgedes ma-
rodöörade poolel ja kindel sellele, et sõjaväelise
edu pandiks on täis kõht, korralikud kindad, su-
kad ja puhas pesu, mitte aga imerelvad ja partei-
ideoloogia. Septembris 1944 ühel viimastest saksa
transportlaevadest evakueerub Lindström Tallinna
reidilt Neuhammeri baasi, mis on uuestiformeerit-
ava Eesti Diviisi laagriks. Ta jagab seal praktilist
suurtükiväe-väljaõpet ja paisatakse siis oma pata-
reiga, nagu kogu diviiski, Opelni löiku vastu Ida-
Preisimaale tungind punaarmeele. Opelni kotist
väljalibisemisega algavad autori eksirännakud
tšehhi tagalas. Pärast kapitulatsiooni on tal tun-
duvalt rohkem õnne kui tuhandeil teistel saksa sõ-
javäkke musterdet eesti sõdureil vangilaagrest pää-
semise ja enda varjamise tagaotsitavana võõral
maal. Sattudes Tšehhoslovakkiasse sõja n. ü. vii-
masel minutil ei olnud ei Lindströmil ega tema
eestlasest saatuskaaslasil mingit süüd selle Böömi
kindralprotektoraadiks alandet riigi vastu. Ja mis
kasu ongi natside häbitööde enda peale võtmisest,
kui pärast Kolmanda Riigi langust selle võimu ka
ainult nimepidi sulastele kuhjaga kätte maksti.
Nentigem, et ajal, kui need koledused toimusid,
häigutasid tühikud nii timukate kui ohvrite tead-
vuses.

Lindströmi memuaar on alles selgimata ajaloo-
allikas. Selle pindpinevus on loomutruu, ilma et

sellest ammenduks sündmuste tõelist tagapõhja, sügavvaadet, mida ainult paljude lätete eelarvamusteta uurimine ja kõrvutamine saaks pakkuda. Lindström on ausalt kirja pannud, mida ta nägi, mida ta tegi ja mis temaga tehti. Tema suur teene on, et ka sõjanduslik võhik jagab mõrvamise mõtetust ning juhuse osa lindpriide hiire ja kassi mängus saatusega.

Karl Eerme „Päevata päevad ja ööta ööd” („Kultuur”, 1962) on sõnastet Lindströmist palju pikema kirjandusliku staažiga autori poolt. Mäletan, et olen siis veel Ehrmani nime all avaldet värse näinud Treffneri gümnaasiumis ajakirjas „Miilang” 20-ndate aastate lõpus, et ühe ta eriraamatuna ilmund luuletuskogu nimi oli „Linnutee” ja mu arhiivis on „Tänapäeva” numbrid K. Eh. kultuurikirjadega Tallinnast, Pärnust ja Võrust. Viimane linn sai Vabariigi lõpu poole kurikuulsaks selle läbi, et seal Lauluisa Kreutzwaldi maja kõrtsiks ümber ehitati.

Eestiaegne reservohvitser Eerme tegutses saksa okupatsiooni ajal sõjakirjasaatjana, kuni ta üle viidi I Tagavara- ja Väljõppe rügementi, mis asukohaga Viljandis oli formeerit 1944. a. kevadtalvel mobiliseerituist ja mille ülemaks oli major Vask.

Eerme raamatu alapealkirjaks on „Esimene osa mälestusi — kirjutamata päevaraamatu lehekülgedelt”. Kuna II osa pole kirjastus Manale saatnud, siis jääb see praegu vaatlemata.

I osa otsene sündmustik hõlmab viis kuud aprillist augustisse 1945. Autor on saksa lagunevast sõjaväest jooksu läinud, kui ta end aprilli keskpaigas Nürnbergi lähiste tungind ameeriklastele kätte annab ja läheb end vabatahtlikult traataia taha paigutada. Esialgu ainukes eestlasena läbib ta koos tuhandete löödud sakslastega Wormsi, Igenheimi, Heilbronniga vangilaagrid ning jääb pärast vabakslaskmist esialgu ankrusse Augsburgi põgenikelaagri „kivisesse pessa”. Alatoitus, mullaoni-elu, teadmatus oma saatusest ajavad vangi päevad pilve ja röövivad öiti une. Raskest algusest kurnat mõttet vajuivad üliväsimuse süvenedes laiali, nii et piir tõe ja viirastuse vahel muutub ähmaseks. Lähem ümbrus kaotab äärjooned, kuna tagasivaated sellele, mis juba sündind, saavad erilise teravuse. Lähisimevik elustub kolme pommi-rünnaku kumal. Need on venelaste õhuterror Tallinna kohal 9.3.1944, süütepommid Pärnu reidile 23.9.44, mis võib-olla olid briti päritoluga, ja ameeriklaste massiline sisselend Berliini ruumi päise päeva ajal 3.2.45.

Ise traataia taga on Eerme peagu ainukesena

meie sõjamälestuste kirjutajaist suutnud isikustada ja selle läbi just kujutada, mitte ainult kirjeldada, seda ängistavat, moodsele eestlasele nii iseloomulikku täieliku abituse ja mahajäetuse tunnet. Tsiivielenikkonna kaotused 1914—18 olid täpe võrreldes 1939—45 mõlland totaalse sõja ohvritega tagalas. Inimhävitust miljoniliste arvudeni orja- ja koonduslaagrite varal süstematiseerind salapolitseid võttis oma mati nii käsilaste kui küüditatute ja kägistatute poolelt ka Balti riikidest. Eerme on inimese väärikuse siiras sõber. Jõleduste jälil ei vahi ta ainiti Itta sama süüdistava pilguga, nagu praegugi veel Läänemere kalda päält siia üks silm lahti ja teine kinni kõõritetakse.

*

Stalini ajal lapikuks rullit n. eesti proosa jälle omal jalal käima õppimine on läinud aeglasemas tempos ja nina maa ligi kui luule tiivasirutus. Lüngad ilukirjanduslikus proosas tingisid juba tükk aega tagasi positsioonivahetust olukirjeldusse, sotsialistliku realismi peasöödamaaale. Mittekommunistlikus maailmas leidub taolist tarbekirjandust üsna laial skaalal turismijuhtidest sotsiaalreportaažideni. Ideoloogiline mask isikupärastel nägudel taandab lööktöölise ja kunstimeistrite kategooriad ühesuguse punasega ülevõõbat massiks. Silmadel on seda valus vaadata, aga kui pöörad pilgu kõrvale, kerkivad esile tsehhid, šahtid ja silod niisama eredaks lakeerit värvitoonis. Viimasel ajal on hakat täitma fiktiivse proosa tühikuid raamatukujuliste kordustrükkidega varem perioodikas avaldet artiklitest. Rõhutatult esseelaadilise reisikirjelduse pioneeriks eesti kirjanduses on olnud Friedebert Tuglas. Otsesemalt kirjanduslik-kunstilise sihiasetusega Tuglase „Kriitika” VIII köidet koondavad enamuses varem pilla-palla avaldet kultuuripublistikat. Eksiilis on seda žanrit elustand Ants Orase „Laiemasse ringi”. Et rõhuv osa esseedest on vabariigiaegsed, tuleneb vist küll sellest, et Orase tolleaegne positsioon vaimuläheduse eesliinil langes ühte 30-ndate aastate uue luule sihtidega.

Kui J u h a n S m u u l i l N. Eestis 1957. a. sügisel näkkas tuusikuga nõukogude varustuslaeva „Kooperaatsia” pardale, mis teda 6 kuu vältel edasi-tagasi Antarktisse toimetas, siis oli ta reisieelne isiklik kirjanduslik pagas nii tühine, ent matkapäevik „J ä i n e r a a m a t” (1959) sedavõrd tõhus, et võinuks uuest suunast rääkida, kui mitte Tuglas-Anonymus 2 aastakümnet varem poleks avaldand „Ühe Norra-reisi kroonika”. Ajalugu oleviku tähelepanekutega vaheliti asetav impressio-nistlik tehnika rööbiti assotsieeriva ja mediteeriva

ringega romantilises südames oli küps Tuglas ja on kunstivalmis Smuul, kes 2 a. hiljem, ise kuuluse ja rikkuse kütkes lasi end „A. J. Vojeikovi” pardale kamandada, ilma et ta uuest päevikust „Jaapani meri, Detsember” tulnuks muud välja kui üks tüdinult ennast kordav, tina-selt kui mitte ütelda rauduskäsi tehtud raamat (ERK, Tallinn 1963).

Juhan Smuuli samal aastal ja samal kirjastusel ilmud ajaleheväljalõigetekogumik „Kui pole lennuilma” on n. eesti kirjanduse jälgijaile sellepärast vajalik käsiraamat, et see autori kui sealse Kirjanikuliidu kaua- ja nagu praegu näib ka vist eluaegse esimehe paaruaandeid Liidu III (1954) ja IV (1958) kongressidelt sisaldab.

Smuuli loorberid ei ole vist romaanivormis juhtivale prosaistile Rudolf Sirgele rahu annud. Sirge reisiraamat „Mistest kaarest” (ERK, Tallinn 1964) koondab matkakirju, millest $\frac{4}{5}$ pärinevad Vabariigi-ajast ja kus alltekst peagu ülbelt osutab autori Atlandi-kogemustele ja Kirjanduskongressidest osavõttudele juba siis, kui Smuul alles Muhus hoidis lambaid.

Debora Vaarandi hilislüürika on üsna uljasti käinud oma rada ja matkates pole ta koos oma mehega läinud laevapardale. Vaarandi lõigen-divalimik „Uuenevate mälestuste Linnad” (ERK, Tallinn 1964) pole niisiis tõusnud Smuuli kiiliveest, küll aga, kui õel olla, abikaasa sabas sörkides. Oma kodusaaress Saaremaast kirjutades võib ta mehest isegi sammu ette tõtata, kuid käigud kapitalistlikku Läände, nagu Rootsi, Belgiasse ja Itaaliasse, on prouale nii tüütud olnud ja ta ääremärkused ühe silmaga nähtule totruseni veidrad, nii et tahtmatult imestad, miks ta oma tuusikut üldse kasutas.

Kaks paari — vanast kaardiväest Johannes ja Aurora Semper, keskmikuist Smuulid ja Parved — ning kolm üksi minevat — Aira Kaal, Voldemar Panso ja Max Laosson — ongi need igavesed reisijad, kellede retked, nagu kord Tammsaare ütles, juba reietusteks kipuvad.

Parvet on kahtlemata huvitavam lugeda, kui ta ei tõtta kohtamisele Mariannega ja Soomega ei sõbrusta, vaid populariseerib Alle, Erni Krusteni ja Semperi loomingut. Nendeainelised peatükid Parve m. a. ilmud „Mõtte matkadest” tulevad üsna innuga tehtud märkmeist taskuraamatusse.

Enda esimeste epigrammidega, mida tolleaegse nimega Ralf Perman avaldas Vabariigi lõpu poole perioodikas, ta küll veel otseste eeskujude Alle ja

Antsoni tasemele ei küündind, vaid jäi kuhugi Vi-halemma ja Ivar Paulsoni naabrusesse peatuma.

Sellevastu osutab Paul Viidingu aasta pä-rast autori surma publitseerit valimik artikleid „Elu ja luule” (ERK, Tallinn 1963), et ka-dunule ta paremail silmapilkudel omane kahetera-lisus välkus vahedaimalt 1938/39 kirjutet ja trükit esseedes, ja et ta alles surmaeelseil aastail 1958—61 end resensibiliseeris eeskätt noorte poeetide loominguga tegeldes. Mul on ka heameele tõdeda, et pikka aega turistina orus ja kriitikuna norus tusatsend Paul Rummo tõstab pead humanis-tina, nagu ta saatesõnast Viidingu postuumsele teosele ja hoolikalt toimetet Juhan Liivi juu-belivalimikust „Rukki vihud rehe all” (1964) võib järeldada. Umbes samal ajal eksiilis Liivi 100-nda sünnipäeva puhul tulnud „Kui tume veel kauaks ka sinu maa” (ÜEKSKO, Toronto), Karl Eerme toimetusel, Hannes Oja saate-sõnaga — kaanepildiks N. Triigi veel lauliku elu-ajal (1909) söega joonistet portree, tekstis 9 luu-letuse juurde nende sümbolismi kiindund äratõm-bed Abel Lee 7-st monotüüpiast — on trükiarvuga 100 haruldusväljaanne.

Ilma nende kolme mehe koostöötä oleksime siin Suitsu kõrval eestilisima tõesti suure luuletaja juu-beliks tummalt aia taha kõndind pärast mainit Suitsu ja ka Underi taevanikiitmist.

*

Eesti vastukaja William Shakespeare'i, selle suure rahva vaimu 400-ndale sünnipäevale jäi eksiilis kaaluvamail põhjusil kui Liivi puhul rohkem võimaluste kui tahtmise ja suutlikkuse taha kinni. Vabariigiaegu Eestis Shakespeare'i eest pioneeri-dena väljas olud kolmik — Ants Oras meister-liku tõlkija ja õpetet kommentaatorina, Ed. Rein-ing ajaloolise ja kriitilise vaatlejana meie lava-kunsti seisukohalt, Wold. Mettus lavastusrekordi-omanikuna — viibib paguluses. Neist on Oras juubeliaastaks seadnud trükikorda uued versioonid Hamletist, Othellost, Kuningas Learist ja Mac-bethist. Viimase V vaatuse oleme avaldand eelnevas Manas, millele 4:64 järgnevad samuti Ora-se tõlkes Laule Shakespeare'i näidendeist ja 4 so-netti. Oras on ka ainukesena eksiilis polemiseer-rind, ja üsna ägedasti, N. Eestis 1960 ilmuma ha-kand Sh. Kogut teostes Georg Meri tõlkes esineva keelekultuuri lamestamise vastu. Renningi suureks teeneks minevikus oli ajakirja „Teater” erinumbri toimetamine Bardi 375-nda sünnipäeva puhul 1939.

Nüüd on N. Eestis Karin Kask Eesti NSV Teatriühingu ja Teaduste Akadeemia Ajaloo Insti-tuudi eeskostmisel avaldand mahuka monograafia

„Shakespeare Eesti Teatris” (ERK, 1964), mille I poole peallikaks on just see „Teatri” juubelinumber ja isiklikuks lähtekohaks küllap vist autori neiunime all Mullas saksa okupantide „Revalsche Zeitungis” publitseerit üsna pikad analüüsid sõjaaegseist Sh. lavastusist Tallinna teatris.

Kui ka sellistes seostes möödapääsmatud, aga oma korrutavas totruses narrivõitu komplimentid nõukogude võimu aadressil maha arvata, siis on Karin Mullas-Kask oma ülesande laitmatult lahendanud. Autor on olemasolevat allikmaterjali temale oma silmaga nägematust ajast osavasti kompileerinud, lisades jooksvale päevaarvustusele ka väljavõtteid kahjaks suures osas alles käsikirjalistest näitlejamemuaarest ja neid täiendades, kus surm pole veel vahele astunud, isiklike usutlustega. Omaaegseist teatrikriitikuist on siin hiljem ka Shakespeare’ile rohket lõivu maksnud Artur Adson surnuks vaigiti. Adsoni Teatriramatust möödaminek lõhnab poliitilise kättemaksu järele. Ta on seda ise praktiseerinud ja mitte harva ülekohtuselt. Ta võib endaga rahul olla, et ka tema vastased käivad Piibli järele: Silm silma ja hambahamba vastu!

Mettust, Renningut ja Orast tsiteeritakse selleest hoolsasti. Pean ütleva, et K. Kask esitab tundlikumalt Mettuse kuue Shakespeare’i-lavastuse häid ja halbu külgi, kui seda M. ise oma raamatus „Narriid, näitlejad ja nõiad” suutis teha. Ants Oras saab peagu rehabiliteerit. Tema kohta loeme: — Tema tõlked viisid Shakespeare’i teosed lugejate, rahva hulka ja selle tähtsust mitte hinnata poleks õige. Kahtlemata oli nii S. kirjanduslikule tõlkimisele alus pandud. (Lk. 131). Fotode valik on läinud õnneliku käega. Th. Altermanni Hamlet (1913) 50 a. hiljem nii moodi läinud naiselikus Beatles-soengus muljestab mitte ainult Taani printsi kahtlust, vaid ka G. Suitsu intrikaatset proloogi ja kunstiliselt ebalevat meeleolu uue „Estonia” avamisel. Rollportreid sõnas maalib K. Kask üldse voolavalt, ka siis, kui ta on neid heastanud kaudest allikaist varasema kriitika peegli abil. Ja teiselt poolt — lugeja, kes tekste tunneb ja näitlejaid mäletab, näeb ka pärast 1944 kirjel-det lavastusi peagu oma ihusilmaga.

Jääb mulje, et eesti teatri õitseajal on, peale Altermanni Hamletit selle alguses ja Teetsovi Falstaffi selle lõpu eel, olnud hiilgeosad Shakespeare’i näidendeis naiste poolel. Seal on Villmeri Ofeelia ja Portia, Gleseri ja Suvorova Puck’id, Liina Reimani Lady Macbeth, Marje Parika Beatrice, Rosalind, Viola ja Katharina. Pärast 1944 domineerivad mehed: K. Karm Hamleti ja Antoniu-

sena, H. Lauri Polonius, Ants Eskola Jago, Lauri Schylock ja naispeaosalistest ainult Aino Talvi Kleopatra. Maailmateatriga kursis olev, empiirilist sünteesi uuteks ühendeiks revolutsioneeriv joon, nagu seda esineb Ida juhtival sheikspirololoogil, poolakal Jan Kott’il, puudub teoreetikas nõukogude aegund allikaile kummardund Karin Kasel peagu täiesti. Aga eesti teatrist Shakespeare’i tõlgendajana on ta kirjutand andumusega ja tulnud toime armastuse ja austuse vahel elevalt tõttava teosega. Ja see on sündmus mahult kasinas eesti-keelses teatriajaloolises kirjavaras.

*

Kooperatiivi kirjandusloolisele seeriaüritusele „Meie kirjanikke” on sarja toimetaja Bernard Kangro mõõtnud ühtlase lehekülgede arvu, mis on 64. Kuna on lootust, et noid lühimonoograafiaid saab „Manas” põhjalikult kriitiliselt käsitada, ja seda nad väärivad, siis piirdun siinkohal ainult mõne esialgse tähelepanekuga. Arvo Mägi kirjutab Karl Ristikivist nii et krabiseb, lõppkokkuvõte on aga sedavõrd kuiv ja ettevaatlik, et sünteesi objekt taandub keskpäraseks kirjanikuks. Alfred Kurilents jutustab Karl Rumorist ja mõlemal on selle vestluse aegu olnud nii hea äraolek, et portreeritava teravad nurgad pea viimseni maha viilitakse. Mall Jürma töö Pedro Krustenist ja Helmi Elleri oma Arvo Mägist vastavad täpseimalt kirjastuse poolt sarjale jagat alapealkirjale teaduslikud lühimonoograafiad. Jürma on ka oma objektiga parimas kriitilises tasakaalus. Elleri referaadid Mägi teostest on tihti nii head ja vahemärkused ideerikkad, et mõne romaani kättevõtmine võib tunduda asjatu ajaraiskamisena. Eller on rõhutatult kriitikult kirjanikule kirjutand ja ta järeldused on rohkem apoloogilised kui loogilised.

Ka Oras vaatleb Underit minu arvates liiga apaklikust kaugusest. Ta on kirjutand briljantse pühapäeva-esse, peagu üle libisedes selle suure luule komplikatsioonidest, mida sama autor näiteks Suitsu puhul diagnoosind tundlikult ja teravasti. Atmosfäär on kõrge, aga füüsikalises mõttes õhuhõre. Stiililt on see järjekorras kolmas seni sarjas ilmund viiest lühimonoograafiast elegantseim, natuke liigagi ladus kui mitte ettekatvatsetult lennukas.

*

„Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik Eksiilis 1944—1960” (EAOK Kultuurifondi kirjastus, Stockholm 1961) on juba tüpo- ja fototehniliselt suur samm edasi meie ortodoksde väliselt teostuselt tagasihoidliku kui isegi mitte

luitund usulise kirjanduse alal. Väljaspool apostlikku usutunnistust seisvad vaatlejad armastavad üles puhuda kreekausuliste kalduvust müstikasse. Võrreldes teiste ristiusu lahkudega on minu arvatav õigeusklik kuulutus küll inimesele kõige lähemal. Seda tunnetust on isiklikul pinnal kinnitand mu kokkupuuted eesti ortodoksi jumalasalustega, kes kadund Jüri Välbega eesotsas on olnud lihtsed ja hardad inimesed ja oma usulise kutsumuse kõrval evind tugevat sidet meie tegeliku elu küsimustega.

3 a. tagasi ilmund koguteos oligi ette nähtud kõrgestipühitsetud piiskop Jüri 80-nda sünnipäeva tähistamiseks. Vaevalt viis aastat oli ta oma kõrget ametit kannud, kui ta juubelikingiks mõeldud koguteose alles trükkis olles sulges 3.8.1961 oma silmad igaveseks.

Sünnipäevaõnnitlused, mis kõite alguses juubilarile ortodoksi kombe kohaselt hõiskasid palju aastaid, muutusid raamatu ilmudes järelehüeteks. Leinavaid lehekülgi sisaldas koguteos küll juba esialgseski kontseptsioonis. Ortodoksid olid eksiilis kaotand metropoliit Aleksandri (1953) ja Issand oli rahas puhkama lasknud ülempreestrid Jakob Muti, Georgi Karmla, Karp Ustavi, Vassili Martinsoni, kes oli ka juhendand teolooge õigeusklikus vaimus Tartu ülikooli juures, ja Dioskor Juurma. Sinodi taladest olid varisend Kultuurfondi mõtte algataja ja piiskopliku kontinueedi eestvõitleja Timotheos Grünthal, majanduse tugi Vassili Belokna ja kirikukoorige kõrgele tasemele viinud ülemdiakon Mihkel Suursööt.

Nende matusemeeleoludega on kaudses ühenduses Theodor Lepiku pessimistlik artikkel New Yorgi koguduse rasketest katsumistest, kus ajaloolise tõe huvides tulnuks rohkem valgust heita ülempreester Jürissoni usutaganemisele ühenduses Metropoliidi surmale järgnend intriigidega, ja Kallistrat Liiki aruanne Austraaliast, kus õigeuslised siamaani pole toibunud kogudust ülempreester Dioskori traagilise surmaga taband löögist. Muresid on ka kirjasõnaga. Isa Sergiuse toimetusel Los Angelesis ilmuv, ent kõiki eesti õigeuslisi silmaspidav ajakiri „Jumala Abiga“ heitleb sisulisest tuumakusest ja Kultuurfondi toest hoolimata majanduslike raskustega ja ei ilmu nii korrapäraselt ja väliselt laitmatus kuues kui luterlaste vastav väljaanne „Eesti Kirik“, mida praost Auver toimetab Uppsalas. On täiesti loomulik, et koguteose ergutavad süsted ja relted tulevad vaimuliku järeelkasvu sulest. Erilist tähelepanu väärrib siin preester Martin Juhkami osa. Isa Martin on enne muud märgatava energia

ja sisulise tulemusrikkusega lahendand talle pandud koguteose peatoimetaja ülesande. Koguduse töös on ta uusi tuuli toond peamiselt soome ortodoksides ellu, kandes esmajoones hoolt rootsisoomlaste hingede eest. Tema ökumeenilist tööd, mis aastate jooksul on ka geograafiliselt saand laia ulatuse, on värskendand moodsed vahendid, nagu helilindid ja värvifilmid. Ta on sama tugevast, aga paindlikust puust kui tema eakaaslane roomakatoliku paater Vello Salo. Mõlemale veel noorele vaimulikule võib suuri lootusi asetada just kahe suure apostliku kiriku teineteisele lähendamise tähtsas töös.

Kirikuõiguslikku sillapeaposisiooni pakub koguteoses ülempreester Nigol Hindo vahe analüüs EAOK seisundist eksiilis. Seda oleks vahest mõnel määral võinud täiendada just ökumeeniliste väljavaadete osas Sinodis juhtvalt tegeva juristi Jüri Poska seletuskiri. Koguteose ajaline raam ei saand mahutada nüüd nii aktuaalset pilti, asjaolust, et EAOK piiskopitool on varsti 4-ndat aastat täitmata. Kuni Sinodit juhib tegeliku elu nõudeist lähtuv, suure praktilise taibuga isa Nikolai, on sel vakantsil rohkem vormiline tähendus. Isa Nikolail on kahtlemata õnnestund äratada rootsi protestantliku riigikiriku huvi ortodoksides vastu, seda just määravais piiskoplikes ringkondades. Isa Martin näikse enam uskuvat liturgia müstilise jõudu, nagu rootsi n.n. kõrgkiriklikud preestrid. Meie endi sisepoliitilisel pinnal on ta siiski üks hüüduid hääli kõrbes, kes oma filosoofilise kallakuga kirjutuses „Kristluse seosest ühiskondliku tööga“ pühitseb moraalselt taasrelvastust usutunnistuslikul alusel poliitilise eetika pandiks.

Võitleva humanistina hellenistliku ja kristliku õhtumaise sünteesi huvides on valvel „Akropolisest ja Areopaagist“ mediteeriv Karl Ristikivi. Koguteose lühipalal on ta oma elutunnetusest rohkem välja ütelnud kui oma Vahemeruumi ümber piidlevas ajalooliste romaaniide paljusõnalisel, ent ideoloogiliselt hajujas triloogias.

Koguteose väärtust lisandina meie kultuuriloole oleks eriti tõhustand ajalooline perspektiiv õigeusu tulekule ja levikule Eesti piirides. See oleks muidugi nõudnud etnosotsioloogilist uurimust, mis, mõeldes meie mitmele väljapaistvale noorema põlve usundiloolasele ja rahvateadlasele, poleks siiski ületamatult raske olnud.

Koguteost trükiti ilmunisaastaks 500 nummerdet eksemplari.

Ortodoksides koguteos lõpeb 15 lk. pika ja üsna tühjendava ingliskeelse resümeeaga.

*

Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses Toimetused 14 on läbinisti ingliskeelne. Seda järjekorranumbrit kannab prof. Arthur Võõbuse töö „The Department of Theology at the University of Tartu” (1963). Teose alapealkiri, tõlkes „Selle elu ja töö, märterlus ja häving”, vihjab selgesti autori dualistlikule lähetekohale. Prof. Võõbus ei ole üritand pelgalt ajaloolist uurimust, vaid võtab ka südikalt ja okupantide suhtes rängalt süüdistavalt sõna kui üks meie ecclesia militansi võimelisemaid esindajaid. T. Ü. usuteaduskonna elu ja töö hõlmab autori valit raames perioodi 1919—40, siis Tartu Alma Materit eesti ülikooli kehtestamisest kuni nõukogude 1. okupatsiooni jõustumiseni. T. Ü. teoloogia fakulteedi kaugem minevik leiab põgusamat käsitlust. Selles sissejuhatuses jagab autor küllalt ohtrasti osundeid baltisaksa usuteadlaste ja ajaloolaste kapitaalteoste peaarõhuga 18.—19. s. hõlmavail töödel. Veelgi varasemast ajast — Vene-Liivi sõjast Põhjasõja lõpuni (1561—1710) on eesti keeles olemas Johan Kõpu ulatuslik uurimus „Kirik ja rahvas” (vt. selle kohta ka I. Paulsoni arvustust Mana, 2—3/1960).

Prof. Võõbuse raamatu eriosa I pool koondab karakteristikaid fakulteedi tegevusest õppetoolide kaupa. Mainigem siit eraldi, et E. V. ajal kaitses T. Ü. juures esimesena teoloogilist doktoriväitekirja prof. E. Tennmann uurimisega 19. s. baltisaksa usundifilosoofist G. Teichmülleri peatööst „Philosophie des Christentums”. See sündis 1931. Sama Teichmülleriit aktualiseeris teatavasti Vooetele Vaska dissertatsioon New Yorgi Columbia ülikooli juures 1963. Prof. Võõbus, kes ise kaitses oma väitekirja ürgkristlusest Süürias, Mesopotaamias ja Pärsias kuni 10. s. T. Ü. aulas 23. 1. 1943, on hästi kursis eesti teoloogide nooremasse sugupõlve kuuluvate Uku Masingu, Jaan Tauli, E. Salumaa, S. Aaslava, K. Tiiti jt. uurimuste ja ka usundifilosoofiliste kallakutega. Kuna need tööd praegu on samahästi kui kättesaamatud — ka prof. Võõbuse enese doktoriväitekirja jäi trükist ilmumata — siis oleks neid võind isegi põhjalikumalt tutvustada. Eesti rahvakiriku kannatusteest, mis algas T. Ü. usuteaduskonna sulgemisega 1940. a. sügissemestriks, ja mille I vahes 1940/41 okupandid ja nende käsilased ühesuguse jõhkru- sega tallasid protestantide, ortodokside, vabakiriklaste ja isegi taarausulistele tõekspidamistel usutunnistajate füüsilise hävitamiseni välja, leidub meie diasporas üsna rohkesti, ka võörkeeltes avaldet mälestusmärke. Saksa okupatsiooni ajal aastaks taasavat fakulteedi alandati võimude poolt T. Ü.

teoloogia instituudiks. Prof. Võõbusel, kes isiklikult on vaevelnud mõlema rõõvullutaja küüsis, on ka natside kirikupoliitikast, mis Dr. Angeluse juhiti sisedirektooriumi kaastegevusel mandus takavahaseks nuuskimiseks, mõndagi teatada.

Prof. Võõbuse kui usumehe antikommunism põhineb karmidele faktidele, mida Kremli propagandistid kooseksistentliku tuule puhudes ei saa nagu kirja liivalt kustutada. Sama kompromissitu hoiak iseloomustab meie autorit tihti ainult seltskondliku tegevuse või rahateenimise peale väljasoleva ameerika usuolu suhtes. Kui sinna lisada tema in nukast väliuurimisest Lähis-Idas tulenend avastused algristikoguduste struktuurist ja pühadest tekstidest, peaks olema selge, et prof. Võõbus on kesksmaid ja õpetatuid tänapäeva teoloogid.

Praost Jakob Aunveri andmeil — ta on nüüd kaua juhtind kirjastus „Eesti Vaimulik Raamat” tegevust, on vaimulikku kirjandust 20-ne pagulasaasta jooksul publitseerit teoste arvult 3 korda niipalju kui Vabariigis samal ajavahemikul.

Usulise tarbekirjanduse, kuukirja ja rohkete jutluskogude kõrval on EVR aegajalt ilmutand üsna mahukaid usundiajaloolise- ja filosoofilise sihiasetusega koguteoseid. Kes oleks võind üldsõnalise pealkirja „Issanda Kiriku tööpõl- lul” (EVR, Uppsala 1962) tagant mõistatada stiililt ühtlaselt kõrge tasemega ja sisult usuprobleeme vertikaalselt läbilõikavat teost? Raamat on pühendet tänavu uueks peapiiskopiks valit J. O. Laurile selle 70. a. sünnipäevaks. Niisugune asjalik valimik lühemaid uurimusi, mis peagu eranditult on sõnastet ladusale esseele omases elevas ja isikupärasel laadis, ei austa üksnes juubilaril, vaid on väärikaks lisandiks meie kultuuri- loole üldse. Kõige laiemalt haarab oma ainet prof. k. t. Ivar Paulson, kelle üldistavad piirjooned religiooni olemusest ja ajaloo- st oma lühiduses ja täpsuses, kuhu lisat põhjalik kirjanduse loetelu, on üks pregnantsemad sõnavõtte üldse sellele ainuüksi kvantiteedit määratu ulatusega teemil. Saaremaa ja Ojamaa varane kirikukunst ja Tallinna keskaegsed klostrikirikud on Armin Tuulse ja Linda Paulsoni käsituses saand kunstiajalooliselt arhitektuuri vaatlusele omase täppisteadusliku tausta. Semantilise sihiasetusega on kadund Oskar Looritsa artikkel eesti, liivi ja läti kristlikust terminoloogiast ja äkitselt k. a. surnud Hjalmar Pöhl analüüsib mõistefilosoofiliselt usku ja usuteadust. Vana Testamendi eksegeesi esindab Otmart Pello arutelu Jahve-sulase Jesaja kujust, kuna prof. Võõbus jälgib ristikoguduse olemuse kujunemist, lähtekohana Uues Testamendis esineva

ürgkiriku struktuur. Eesti ja Rootsi ususuhete valda ristiusu tuleku perioodis valgustab R. Koolmeister, lähtudes Uppsala peapiiskopkonna ürikuist ning jõudes üle usupuhastuse vana hea rootsi aja lõpuni välja. Praktilise teoloogia alla kuulub prof. Johan Kõpu vaatlus luterlikust liturgiast ja jutlusest, mis kokku annavad jumalateenistuse. Meie protestantlikku rahvakiriku võeti üle Baltimaail 1832 Vana-Preisi jumalateenistuse eeskujud ja peapiiskop rõhutab selle kontinuiteedi säilitamise tähtsust, jättes uuenduslikumad teed lahti koguduse aktiivsemale kaastegevusele kirikulauluga ja jutluste sisule.

Kristust tänapäeva tuletava moodse jutluse näiteks on koguteoses Rudolf Kiviranna mõtlik kõne.

J. Aunveri sissejuhatav artikkel on ainuke, mis käsitab raamatu austus-objekti J. O. Laurit elu- ja tegevuslooliselt seisukohalt. Lauri isiksuses on paeluvalt ühinend Eesti rahvakiriku kandjaile iseloomulikud jooned. Usulist kutsumust seirab siin alataasa sihikindel töö rahvahariduse tõstmiseks ja sotsiaalolude paranduseks.

*

Üsna omapärane väljaanne on Peeter Lindsaare „Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal” („Luumees”, Sydney 1961), kus 188 lk. emakeelsele-statistilisele tekstiosale järgneb ligi 50 lk. ingliskeelset summeerint. Mulle tundub, et kivitrüki paljundet teos on rohkem toormaterjalide kogu kui sotsioloogiliselt kavandet ja liigendet uurimus. Lühemad otseselt jutustavad osad esimeste eesti emigrantide elukäigust on kujukamad kui seltside tegevust ja rahvastiku koostist edasiandvad tabelid. Kahju, et halb paber ja algeline tüpograafia on nii tugevasti kahjustand küllaltki huvitava fotomaterjali esitust. Kuna Peeter Lindsaare monografia on seni ainuke üht eesti emigratsiooni maad ligi 100 a. vältel kaardistav, siis on sel teedrajav tähendus, mis autorit peaks tiivustama teiseks parandet ühiskonnateaduslikumaks väljaandeks.

*

Eesti sotsioloogiliselt, keeleliselt, etniliselt ja geograafiliselt omapäraseim maakond on Saaremaa. Saarlaste koduarmastuse viljana valmis pikema eeltoimetuse järele monograafia „Saaremaa raamat” (Saarlaste Ühing Torontos, 1962). Kuna üsna mitmed Grünthalite suguvõsast, allkirjutanu kaasa arvatud, on selle kõite kaastöölisteks, siis ei sobi mul seda arvustama hakata. Küll tahaks ütelda mõned kõvemad sõnad Andres Laurile, kes figureerib väljaande „raamatuks kujundajana”. Raa-

mat näeb välja nagu vanema naisterahva ilma sangata käekott.

*

Alustades seda vaatlust pilguga Mari Raamoti mälestustele tuli möödamines juttu Naiskodu-kaitse noorte organiseerimisest Kodutütarde näol. Eesti noorteliikumise ajalugu selle organiseerit kujul tegutsemise algeist saadik jälgib üpris põhjalikult koguteos „Eesti skautlus viiskümne aasta” (Eesti Skautide Liit, Helsingborg 1962). Raamatu toimetaja Evald Uustalu, ajaloolase eriharidusega skautmaster, on kõite varustand ka ingliskeelse ja eritrükisena saadaval kokkuvõttega. Aastaarvude 1912—1962 vahekaugust täidavad peale sellises seoses vist vältimatuid tervitusadresse asjalikud ülevaateartiklid, kus E. Uustalu annab pildi eesti skautlusest 1912—40 ja Virge Hint gaidlusest Eestis 1923—40; V. Hiire fookuses on Noored Kotkad 1932—40, Salme Pruudeni Kodutütred 1932—40; kuna vasturääkivusi sisaldavad ülevaated rahvusskautilust harrastand ühendusest Noored Sepad pärinevad vist varem talletet materjalist. Juba Uustalu artiklist selgub, et praegune koguteos on paljugi ammendand kahest peallikast. Need on „28 a. Eesti skautlust” (Tartu Skaudisõprade Ühing, 1939) ja kavandi ning käsikirjade staadiumist trükkimemata Lääne-Saksas 1946/47 päevakorral olnud album „35 a. Eesti skautlust”.

Esimese skaudilaagri korraldas liikumise ideeandja inglise ratsaväekindral Baden-Powell a. 1907 ja esimesed eesti skaudid rühmitusid juba a. 1912 Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpilastest. Liikumise levikuala kasvas vahetult enne Iseiseivuse tulekut, kui algatuse Tallinnas oli oma kätte võtnud Soomes erihariduse saand võimlemisõpetaja Anton Õunapuu, kes hiljem langes Vabadussõjas. Omariikluse 10 esimest aastat asetasid eesti skautluse kahe tule vahele. Marurahvuslased ei seedind liikumise rahvusvahelise sõpruse ideed, kuna ise samal internatsionaalsel platvormil seisvad vasempoolsed oletasid, et noored mundrikandjad on läbiimmutat militaristliku vaimuga. Skautluse põhi-alused ei tõstnud küllaldasel määral esile poliitilist, usulist ja kultuurilist tegevust ega võistlus-sporti. Oli täiesti loomulik, et nood liikumised nõudsid teisi, tihti skautlusest kangemaid organiseerimisvorme.

Omariikluse teist aastakümnet iseloomustas meil noorte grupeeringute osas just skautlike ühendite rivaliteet, kus ühe rinde moodustasid skaudid ja gaidid ning vastasrinde üsna varsti tugevama riikliku ja seltskondliku toega noorkotkad ja ko-

дутүред. Selles võistluses hoidsid skaudid väga järjekindlalt rahvusvahelise suhtlemise jämedat otsa oma käes, kuna nende Kaitseliidule alluvad hõimud paisutasid üle oma tõsirahvuslust. Omariikluse katastroof sellest tulenevad pagulasolukorrad nagu tarud, kuhu korjati mett ühistegelikus meekese võimaliku alternatiivi. Siserindel kaavitas siin palju kogend juhtide olemasolu eksiilis eesotsas mõlema peavanemaga, kuna kodumaine vastaspool, kes oli toetund riigitegelaste patronaažile, oli kaotand oma eliidi, väljaarvatud kodutütarde peavanem, traagiliste sündmuste läbi, mis meile kõigile hästi teada. See skautlus ühe mütsi all, mis mõne aja eest ise keskse juhtimise osas kehtestas soolise üheõigusluse, on nüüd 20 a. vältel koondann pagulasnoori üheks elujõulisemaks massorganisatsiooniks eksiilis üldse.

See on tubli saavutus, mille aluseks on vähemalt minu arvates olnud põhimõte ükskord skaut, alati skaut. Koguteose toimetus on olemasolnud raskustest võib-olla liigagi diplomaatlikult üle libisend. Tõsi, vanad teravad omariiklusaegsed vastuolud on minevik. Aga kas ei oleks väljaande tagasivaatlik ilme nõudnud nendegi puhul täpsemat reljeefi? Oleviku probleemidest on siia maani jätkuvalt ebaselge pagulasskautiluse rahvusvaheline staatus. See ei ripu niipalju mitte meie juhtide heast tahtest kui liikumise kõrgeima võimu ajakohatusest. Ka meie siserinde konfliktid, sedavõrd kui need on olnud edendavad või häirivad, oleks nõudnud täpsemat käsitelu, et kogemustest järeldusi teha.

Selline vaga soov pole õhust võetud, vaid seda on püsti ajand teistes skautlikes väljaandis — näiteks ajakirjas „Sõnumitooja” ilmnenud tugev ja pikemas ettevaates paljulubav enesekriitiline hoiak. Saadikud põlvpükstes on leidlik tunnussõna, kui see eeldab midagi rohkem kui sõprusringis laageritule ümber istumist. Noorte juurdevool tähendab värsket verd ainult siis, kui seda ringet paiskavad orbiiti isiklik algatusvõime ja ümberhinnangu julgus. Võib-olla ma eksin, aga gaidide pooltel on tahe ennast täiendada, võime vana uue pilguga näha, kohanemiselastus positiivses mõttes mulle rohkem silma hakand kui skautide juures, kus enda hinge eest hoolt kandmine toimub tihti ärkamisaegsemas, vähimat ühist nimetajat sihitavas pseudoisamaalises vaimus.

Koguteose kaastöölised on Herbert Michelson ja Heino Jõe head stilistid, aga kas ei ela nende sõna enim, kui nad endi nooruse tormi ja tungi aegu meenutavad? Kujutuse elevuselt ongi Heino Jõe tagasivaade kolmele Eestis toimund — Pirita,

Valgeranna ja Paralepa — suurlaagrite koguteose haripunktiks. Gustav Ilvese ülevaates eesti skautlusest lastakse arvudelt otse ja väga mõjuvalt kõnelda. Südamega inimene, nagu Liis Juske, täidab reavahed hellusega, mis ütleb rohkem kui päevatekst. Alma Väina ja Virge Hint on dünaamilised isiksused, neile on olevik rippuvaks sillaks mineviku ja tuleviku vahel. Olukordade heitlikkus teeb neid ettenägelikeks.

Need nimepidinimetet kaastöölised on innustavalt isikupärased ja rõõmustavalt vabad mälestustesse mujal võib-olla autorite tahtmatagi tungivast hahemeelsusest. Toimetuse silmad ja käed oleks võinud olla rohkem ametis ilmekama fotomaterjali hankimisel. Minevikust on muidugi tulnud võtta seda, mida võtta on. Miks aga domineerivad ka värskemate piltide pooltel momentülevõtete asemel suhteliselt elutud gruppifotod staabitegelastest? Sellise illustratiivse materjali ajalooline püsiväärtus on vägagi küsitav. Rein Murre on kujundand koguteose välise külje temale omase lihtse mõjuvusega.

*

Vaagides viimase viie aasta mitte väljamõeldud emakeelset kirjavara olen seda, kuigi kaalul on olnud 25 teost, teinud ühes tükis. Tahtes reageerida ei ole ma nende sisu grammikaupa refereerind. Ei ole ma ka mõõtmistulemusi kirjutand lugejaile välja päevaaruustuslike käskotsustena: see on hea, see paha ja too midagi vahepealset. Mõni kergekaalulisem asi võiks ju saada hoiatavaks näiteks, kuidas mälestusi kirjutada ei maksa või kuidas monograafia autor võib rikkuda tänuilikkude ainet lähitudes valeeldustest. „Mana” arvustusosakond ei tegele ühesilmaliselt mitte meelega. Pigem on see nii, et oma- ja võõrkeelsele ilukirjandusele kulund kriitilised varud ja veeruruum on sundind jätma trükit kultuurilugu kahe silma vahele.

Vahel on kiusatus üsna suur olnud analüütilised kaalud nurka visata ja selle asemel margapuu-ga pähe anda. Mida aga veel ütelda raamatute kohta, mis on auga vaekoja läbind, mida on kaalumisel leitud rasked olevat?

Piirduksin mõne suhteliselt veel lähemas minevikku viitava üldistusega. Juhiprintsiibile toetuv vabadussõjalaste tegevus Eestis 30-ndate aastate alguses oli antidemokraatlik, kuigi ülevall alla kõneldi rahvaliidumise. Rahvaliidumise kaitseks antud vastulöök rabsa kaikamehi nagu karu käpp, mis lõhub teda nõeland vapsikate pesa. Riigi hoidmine kaitseisikus korras ei toimund väliselt hea meesiniku eeskujul. Mari Raamoti mälestused ja neile ajalisel vastavad peatükid riigist lahutet kiriku

ning rahvusvaheliselt mõtleva skautluse ajaloost, mida teadlik lugeja võib täiendada faktidega ametiühingute, seni autonoomsete kõrgemate õppeasutuste ja poliitiliste erakondade tasalülitamisest, tunnistavad, et koondumisvormid, mis magusasti lõhnasid alt üles moodustamise põhimõttest ja olid nagu tarud, kuhu korjati mett ühistegelikus meeles, organiseeriti ümber dekreedide korras ja kroonuisamaalikus vaimus. Positiivseid rahvalikumisi asendama kippund riigitarkus toitus vägagi abstraktsest meielikkusest, nagu tagaks rahvusterviklus igavest päikesesära üle Eesti ja nagu oleks truualamlikkus tõsise eestlase ajaliku edu pandiks. Karu ei oska mesilasi pidada, kuna teda huvitab mesi ja mitte mesilased, kelledega ta hakkama ei saa. Meie Päts oli ikkagi isalik valitseja, rohkem vana talu pereisa kui president. Ka minu vanaisa mesilas toimus pereheitmisi, meevõtmise aegu said sugulased ja sõbrad kõige kuldsemad kärjed ja kasutatud, aga aplad ja albid herilased tikkusid aidas, kus mett varuti, räästa alla pesa ehitama. Ma ei armasta oma vanaisa sellepärast sugugi vähem, kui ma sellest ei vaiki, et ta hea jutusoone peale sattudes natuke omast käest juurde pani, et ta oli üsna vapper topsisõber ja et ta oma venna Kopli Mihkliga ühe maatüki pärast mitme aastakümne vältel musta ega valget ei rääkind. Seda inimlikumaks muutuvad inimesed, mida laiema silmaringiga neid näeme. Minu arvates oleme ka tööle lähemal, kui me Pätsu-aega vaikiva ajastu asemel peame üleminekuajaks, mil ajutine põud töötas lõppeda kosutavasse vihma. Kes oleks veel keva-

del 1940 võind aimata, et sellesuvine pööripäev tõi meile Egiptuse pimeduse kaela ja ikalduseaja, mille nuhtlus on taband meie pärismaad mitte seitse, vaid kolm korda seitse aastat?

Põhjalikumalt, parajasti ja möödaminnes — kui nõnda, siis on pealiskaudsust ettekirjutand mitte huvi-, vaid ruumipuudus — on käesolevas ülevaates ülesastumise järjekorras esil olnud järgmised teosed:

Mari Raamot — Mälestused I, II; Aino Thauvón-Suits — Gustav Suitsu noorus; Minu noorusmaa (toim. Valev Uibopuu); Arnold Sepp — Mu meelen; Juhan Lindström — Tšehhi põrgus; Karl Eerme — Päevata päevad, ööta ööd I; Juhan Smuul — Jäine meri, Jaapani meri, Detsember ja Kui pole lennuilma; Rudolf Sirge — Mitmest kaarest; Debora Vaarandi — Uuenevate mälestuste linnad; Ralf Parve — Mõttematkad; Paul Viiding — Elu ja luule; Juhan Liiv — Rukkivihud rehe all (toim. P. Rummo) ja Kui tume veel kauaks (toim. K. Eerme); Karin Kask — Shakespeare Eesti teatris; Arvo Mägi — Karl Ristikivi; Alfred Kurlents — Karl Rumor; Ants Oras — Marie Under; Helmi Eller — Arvo Mägi; Mall Jürma — Pedro Krusten; Eesti Ortodoksne Kirik eksiilis (peatöim. Martin Juhkam); Artur Võõbus — The Department of Theology at the University of Tartu; Issanda Kiriku tööpõllul (toim. J. Aunver); Peeter Lindsaar — Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal; Saaremaa raamat; Eesti Skautlus 50 aastat (peatöim. Evald Uustalu).

KAUNISTATUD — KUIDAS?

G. Suits — Kogutud luuletused. Eesti Kultuuri Koondis, Uppsala 1963. Kaas ja illustratsioonid Olev Mikiver.

H. Adamson — Kogutud luuletused. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm 1963. Kaas ja illustratsioonid Ott Paju.

M. Under — Ääremail. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm 1963. Kaas ja illustratsioonid Herman Talvik.

E. Pettai — Jaanilill. Autori kirjastus, Stockholm 1964. Kaas ja illustratsioonid Helga Nõu.

J. Liiv — Kui tume veel kauaks ka sinu maa. Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi Kanada Osa-

kond, Toronto 1964. Illustratsioonid Abel Lee.

A. Rannit — Meri. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Ystad 1964. Kujundus ja illustratsioonid Arno Vihalemm.

Ada Otema — Lahtised lehed. Autori kirjastus, Stockholm 1963. Autori illustratsioonid.

Olgu kohe öeldud, et ülaltoodud seitsmest tiitlist saab raamatukunsti seisukohalt täiesti õnnestunuiks lugeda ainult kahte: Ott Paju ja Arno Vihalemma kujundet ning illustreerit väljaandeid. Seega oleks õnnestunud vaatluse all olevast materjalist ainult 28,5%, milline arv on liiga madal sel-

leks, et kirjastused ja teised raamatute väljaandjad, aga ka kunstnikud, võiksid rahul olla raamatukunsti sektoris toimunuga. Allakirjutanu arvates asuvad puudujäägid kahel plaanil: üheks põhjuseks võib pidada illustreerija ebaõnnestumist ja hoolimatust ja teiseks kirjastuse kui lõpliku vastutaja järjekindlust ning asjatundmatust. Kunstnikud on hoidnud oma kaanejoonistuste ja illustratsioonide honorarid kirjastustele vastu tulles äärmiselt madalad, kuid seega on ka kadunud vastutustunne ja nõudlikkus ning tagajärjeks on, et eestikeelsed trükitooted muutuvad teostuselt ja väälimuselt järjest näotumaiks ja diletantlikumaiks. Siin on ilmselt radikaalset muudatust tarvis.

Ott Paju teostat übrisripaber ja illustratsioonid H. Adamsoni „Kogutud luuletustele” on küll näiliselt vähenõudlikud ja nagu kergekäeliselt loodud, on seejuures aga kantud täpsest tasakaalutundest tüpograafia ja illustratsiooni vahekorras. O. Paju joon on tundlik ja tema motiivikäsitlus leidlik ning naiivselt sarmikas ja tundub, et ta on tabanud H. Adamsoni luule olemust ning rütmi väga tähelepandavalt määral. Illustratsioonides väljenduv stiilikindlus, julgus ja omapära õigustavad seda koduvillase värvi übrisripaperi saanud väljaannet paigutama meie raamatukunsti saavutuste paremiku hulka.

A. Rannit on oma 50. a. sünnipäeva tähistand kultuurisel viisil üheainsa luuletuse esitamisega 97 nummerdet eksemplaris ilmunud mapi vormis, mille on kujundand ja illustreerind Arno Vihalemm. Mapi kujundus ja tüpograafia on läbi mõeldud ning materjalid hoollega valitud, kogu väljaanne mõjub oma eksimatu maitsuga väärikalt. A. Vihalemma loodud üheksa puusüvendi tehnikas illustratsiooni — neist neli kahevärvitrukis — pole illustratsioonid otseses mõttes, pigem küll kaasloominguks luuletaja tekstile olles teostat hoolikalt ning viimistletult. Hallikasroheline trükk ja hõrgalt pidulik motiivvalik annab mapile klassikalist rahu ning kindlust.

G. Suitsu „Kogutud luuletuste” kaanekujundus Olev Mikiverilt taotleb küll sama, kuid resultaat on hajuv ja tekst raskesti loetav. Siseillustratsioonide osas — üheksa leheküljelist ja viis vinjetti — millised on teostat pintslijoonistuse tehnikas, leidub tõelisest inspiratsioonist laetuid — lk. 111, 207 ja 271 — kuid ka hõredaid ja väheütlemaid — lk. 307 ja 427. Jätab soovida ka illustratsioonide trükk, kuna värv on jäänud kohati õhukeseks ning halliks.

M. Underi „Ääremail” on kirjastus taotlend kujundada luksusväljaandeks, kuid seejuures ebaõn-

nestund. Ka Herman Talvik, kes on loonud raamatu kaaneümbrise, palgelehe ja viis siseillustratsiooni akvatinta ning kuivnõelatehnikas, ei ole ulatanud U. Masingu „Neemed vihmade lahele” loodud illustratsioonide tasemeni. Juba raamatu übrisripaber mõjub stereotüüpselt ja hallilt, illustratsioon lk. 25 mõjub täieliku võõrkehana raamatus ja lk. 81 olev gravüür on kunstiliselt ebaõnnestunud. Kunstiliselt mõjuvama ja jõulisema gravüür lk. 64. Kogu menetlus kasutada kuivnõeläaratõmbeid klišeerimiseks ja neid omakorda tavaliseks raamatutrukiks on ekslik, tagajärg on hall ja ilmetu — õige oleks olnud lasta plaadid terastada ja trükkida kogu tiraaž sügavtrükitehnikas, ehk kui see majanduslikult võimatu oleks olnud, tulnuks valida raamatugraafika seisukohaselt sobiv tehnika.

Ada Otema „Lahtised lehed” — mapina kujundet — koosnevad 18-nest luulelehest ja 10-nest linoollõikelehest. Viimastest näib, et autoril on fantaasiat ja kujutlusvõimet, kuid rida lõikeid kannatab mustvalge ebaratsionaalse kasutamise all, lõiketehnika ei ole päris kindel — motiivistikut tuleks välja jätta inglid, nende harrastajaid on meie kunstis niigi küllalt. Õnnestunumaks leheks — graafiliselt isegi huvitavaks võib pidada lõiget halli alatrükiga — ainuke selletaoline mapis.

Sajas nummerdatud eksemplaris ilmud J. Liivi väike valimik „Kui tume veel kauaks ka sinu maa” on jäänud autori nimeta kaanel, võib oletada, et leidub siiski inimesi, kes ei tunne Juhan Liivi tema näopildi järele — pealegi domineerib viimasel N. Triigi signatuur. Vihiku seitse monotüüpiatehnikas loodud illustratsiooni on Abel Leelt. Kunstniku lüüriline-dekoratiivne laad ei korrespondeeru luuletaja realistlik-karmi ütlemisviisiga. Öieti on ta seda tabanud ainult ühes illustratsioonis — loodud luuletusele „Must lagi on meie toal”, seal on elementide lihtsus ja väikeses formaadis saavutat monumentaalsus jõudnud lähedale J. Liivi luulele. A. Lee on valinud viisi, et otseselt illustreerida luuletust ka sisuliselt, — selle vastu ei saa midagi olla, kui kunstnikul õnnestunuks seejuures tabada ka luuletaja vaimsust — siiaamaani pole seda keegi suutnud paremini kui Agaate Veeber.

E. Pettai debüütöös „Jaanilill” on debüüdiks ka selle kogu illustreerijale Helga Nõule. Ta on loonud neli vabelehte tsüklitele ja palgelehe, mille motiiv on korratud ka kaanevinjetina. Püsidest nõudlikkusest tingit tasemel saab vastuvõetavaks pidada ainult tsüklile „Paorändur” loodud vinjetti, mis on originaalne ja joontel on müstilist rütmi.

Et suuta luua midagi spontaanselt ja vahenditult, selleks ei jätku ainult heast tahtest, vaid selleks on vaja aastatepikkust püsivat treeningut, materjalide ning vormide tundmaõppimist.

Tulles lõpuks tagasi sissejuhatuseks öeldu juurde tuleks väita, et senikehtinud arusaamad poolmuidu tehtavast ja kõike hääkskiitvast kultuuri-tööst tuleb kõrvale jätta ja asuda normaalsete professionaalsusest tulenevate nõuete juurde. Ei näi olevat mingit teist teed tagasi kvaliteedi, vähemalt rahuldava tehnilise taseme ja tänapäevase kujunduslikkus osas kehtiva nõudlikkuse juurde. Kvan-

tum ei saa mingil juhul olla kultuuriloomingu juures määravaks argumentiks, vaid ikkagi ainult sisuline tase ja sellele kaasuv vorm. Võib-olla teeksid kirjastused õieti, kui nad oma väljaanded muudaksid kahelaadseiks — odavad populaarväljaanded ilma igasuguse dekoratsioonita ja kaanepaberita, mida kirjastused ise või vähese raha eest lasevad kokku kombineerida, — ja tõelised luksusväljaanded, milliste honorar oleks normaalne ja milliste eest mitte kusagil ega kellegi ees ei pruugiks häbeneda.

Endel Kõks

UUT EESTI LUULET

KAHED ALGUSED

Eesti luule on igal pool, kus emakeelt räägitakse, vahepealsest hingitsevast staadiumist üle saanud. On tekkind omaette kindel klass lüürikat, mis sõltumata geopoliitiliste olude vastuokslikkusest püsib ja edenebki üldinimlikul tasapinnal. Selle tõusu järelmõju uutele luuletajaile on kahe otsaga: see võib olla õnnistuslik, kui nad peavooluga kaasa ujudes vooharjale jõudes ise uljasti teisi meremärke kipuvad seletama, või lausa hukatuslik, kui nad eelkäijate põgusate jälgedelt tagasi vaatavad. Sest kliima meie luule avaral on endiselt jäämerelik: kes ootama jääb, tarretub soolasambaks. Kliima all mõtlen luule ümbrust: kirjanduse ja kriitika vastastikku innustavat pariteeti, lugejaskonna kihinat-kahinat — laiemalt võttes luule ja kunsti demokratiseerumist üksikute väljavali-tute Healootuseneemest maailma peeglik.

Eesti tänavusist luulesündmusist olen Mana 1964, 2 esile tõstnud Aleksander Suumani poeetilis revolutsiooni idakaares. Nüüdses aastakäiku lõpetavas vihus on eraldi vaadeldud Ivar Ivaski debüüti „Tähtede tähendusega” ning Jaan Krossi rikast kogu „Kivist viiulid”. Suuman ja Ivask on mõlemad sündind 1927. 1930-ndail aastail ilmale tulnud järeikasvust tutvustas eelmine number Urve Karuksit. Aga aeg on ka 1940-ndail aastail sündinuini jõudnud. Neist aastakäikudest võrsunuist on omale kodumaal juba nime teinud Paul-Eerik Rummo. Siin tänavu debüteerind eesti vanemate võsu a. 1946 sündind Ivar Paulson jun. on oma

esikkogu kirjutand rootsi keeles.

Kodumaal seisab veel 1964. a. kirjastuskavas Ain Kaalepi opus 3 „Järvemaastikud”, juba ilmunud on P.-E. Rummo „Tule ikka mu rõõmude juurde” ja Mats Traadi, nagu Rummogi, teine luuleraamat „Küngasmaa”.

Vanemaist osutas August Sanga just m. a. lõpuks publitseerit „Võileib suudlusega” kindlat pürgimust uude lihtsusse, kuna läänekaares mõni kuu enne Sanga kogu ilmud, nüüd ka juba viie-kümneaastase Aleksis Ranniti „Kuiva hiilgust” iseloomustab vanamoeline kunstärnerlikkus. Meie luule jõulupuuks on ikkagi pikk ja kahar kuusk ja selle ümber ja all pole kunagi gavotti või menuetti tantsitud. Miks siis seda karsket igirohelust üle pritsida plastmassiga või riputada loomulikult haljastele okstele präänikuid ja kuljuseid 19. s. kolikambri? Rannitile omane näarivana-komet on grotesk, mis kriitilises seoses on ainult pamfletti väärt.

*

Peale lõigus ülal kiirkordamist leidnud eesti luuleuudiste 1964 on nüüd kavas käsitleda Elmar Pettai esikkogu „Jaanilill” (autori kirjastus, Stockholm) ja Karin Saarseni teist luuleraamatut „Rippuval sillal” (autori kirjastus, Stockholm).

Pettai pole kultuuritegelasena mingi uustulnuk. Tema aastaid tagasi „Tulimullas” ilmud Herbert Salu käe all kirjutet seminaritöö Juhan Liivi kajadest eesti luules oli algaja esseisti kohta üsna loo-

tustandev saavutus, samuti nood Tiigrimaa kajad, mis värsspühendustena Kalju Lepikule sama aja kirja veergudel esimest korda trükimusta nägid.

Lepiku kalduvus oma hilisemat luulet mustvalgete kildudega nagu mõnd lõputut doominomängu või kvantlühirikat kujustada asetab harrastaja enese kordamise ohtu. Sisemises osas on ka hea ajaviite korral raske vältida teatud kvasifilosoofilist targutamist, mis on üsna suurel määral omane selle kunstluule eeskujuna käibind regivärsile. Pettai on ühe sellise mõtteluule-tsükli motoks võtnud Horatiuse Carpe Diem'i, aga kas ta ei kõnni kaugemale, kui lipukirjaks oleks Carpe Noctem!

Päris kokkudes lugesin Pettai ridu:

Ah tuleks tagasi need ajad,
ma paljajalu karjamaalt
veel karja koju ajaks!
Muud midagi ei enam vajaks!

Mul on ka raske aru saada sellest, miks Pettai töölislauluks mõeldud luuletuses „Lihtne mees” praegusele heaolu-Rootsile selja pöörab ja kännujuurimisest Soometsa padrikus hakkab unistama?! Minu arvates annab küll materjaalne rippumatus inimesele suuremaid eeldusi ka vaimseks enesetäiustamiseks.

Ei saa lahti muljest, et Pettai on omamoodi mureterrorist, kes isegi ütleb, et kui lageda pilvist vaba taeva all on kerge ja lahe olla, siis on lunastuse saabudes kahju „mure äravisatud kivist”. Nii-sugusest masohismist peaks taganema, hüljates rahet ja sügist kui vaeva võrdkujusid, mida nad sügugi igakord olema ei pea, ja head ning kurja tasakaalustama, nagu see luuletuskogu parimas nelikus sünnib:

On elu pettusega pooleks,
ei tõde enam paika pea.
Su oma südagi saand pooleks —
pool siin ja teist ei tea.

*

Pettaid olen ka üsna heas tujus seirand, kus ta kistud riimid nurka heidab ja rütmilist vabavärssi lingutab. Kui ta neid piirikive edaspidigi nihutab, siis ta luule võib veel palju juurde võita. Nii-sugust irdumist meetrumi kammitsaist esineb kju-

kamalt kui Pettai kogus — seal on pärisosa üksikute ridadena üle kogu laiali pillatud — Karin Saarseni „Rippuva silla” kolmandas, lembeluulet hõlmavas tsüklis „Õnne piit”. Too õnn on nimelt alguses üsna kahvatult konventsionaalne, riimipaarideski kulund puud/suud ja -rutta/nutta, saavutab aga Siseheitlusi I—II ja Taassünd I—II (mitte III) erilise hõõguvuse, mida tahaks ära märkida:

Rõõmudes rappun
põledes peeruna
häbigi heidan
andudes avat
kui küpse kaun.

Või:

ja hiljem su
andekspaluvat
hingust mu
küllastund
üsal.

Ka Saarseni teoses esineb klišeelist õhkamist-hälddamist Eesti mõödud ja maailma tänapäeva kaleduste arvel. Sõjakas ta ei ole, pigemini juba noore neiu nagi sõpruses ja lojaalsuses halastajaõelik, kaastundlikult jahedat kätt kuumale laubale asetav.

Arvatavasti tulebki uue kogu parimat luuletust otsida tsüklis „Viljandi ja Valuoja” ja osundades täheldada, et tihendet ridade kõrval esineb küllaltki palju trafretset täidet.

Mälestus nii terav nagu peeglikild —
teised mäed ja kivid. Meie rippuv sild.

— — —

Iga lõik löi hinge, mis sai valukuruks.

'Sild jäi sinna rippu — süda kukkus puruks.

*

Minu kindel nõuanne nii Pettaile kui Saarsenile on riim riimi pärast maha jätta, käia pagulaskonna ees oluliste ümberhinnangutega ja mitte üldiste tabude sabas sõrkida. Omasuist ütlemisjulgust ja leiutamisiha on neil luulele osakssaavas üldises külmuses ja leiguses eriti vaja, sest tasase keemise ajad on ammu läbi. Neid luuletajaid, kellel omad lauad all, on meie järeلكasvus veel vähe. Aga neid on olemas ja nad helendavad ka öös ning jääs, kui ainult üksisilmi ettepoole vaadata.

TÄHTEDE TÄHENDUS

Ivar Ivaski debüütogu pealkiri juhatab selgesti kätte luuletuste lahtimõtestamiseks vajalikud koordinaadid. Tiitel hõlmab otseselt taeva- ja kirjatähti ning viitab kaudselt laotusele ja luge-musele, ilma et lahendus vaka alla jääks. Poedi teadlikkus oma põlvenemisest piiritleb tähendusrikkamaid, aega ületama tõlevaid mälestusi sugu-puu nagu suure tamme alla. Soome ei ole mitte ainult Ivaski kolme suve maa. Päevikuliselt värs- ked muljed ajavad juuri soomeugri mütoloogiasse või poogitakse nagu uus oks pärisokodu üuemärgi Karjala kaske. Juba avatsükli teises luuletuses „Õo Soomes” seisab: „Kaskedes näen oma maja/viiru- lisi allusambaid”. Ta teises tsükli lapsepõlves Eestis veedetud suvesid viirastavas „Äike Rõngu sur- nuaial” loeme: „Surm-alasti on jäänud ristid vaid / ja kaugel vilksatades kase luu.” Niisugune elav side tagab äkilise, aga loomuliku irdumise ehtsust, mis ainult hetkeks andub müütilisele laskmata peost loogilist mõtteheidet. Iseloomulikud antud seoses on kolmanda tsükli „Sügise lõim” avaluu- letuse „Reheahju suits” esimesed neli rida:

Jalutades suurlinna tänaval
langetad laud. Hingad
reheahju suitsu. Ei, ainult park
söestab mineviku lehti.

Ja siis 5-ndal real jälle juba pealkirja tihendet mitmekordsuse parafras: „Käes võõras ajaleht”. — Puu- ja ajaleht pürgivad semantilisse sünteesi. Kase moonused jätkuvad armululesse. Lõpp- sükkel „Videv kosk” põimib seda Ivaski luules põhisümboli tähtsust evivat puud ürgelementlikku mõistelaiendisse. Hõllausliku avamängu tulemoti- viks on „Üheskoos” I rida „kord kamin hällitas kaseleeki” ja lõpliku orgasmi, jah, kolmekaseli- seks võrdkujuks tsükli nimiluletuse read:

Kaskede kosk kargab mägedelt alla.

Vahustki kaski loob jõgede vool:

— —

jooksevad kaasikud siin igal pool.

Geograafiliselt tähendab see luuletuskogu laius- kraadi edenemist Karjalast Põhja-Minnesotasse. Ka ajalooline taust pakub autori asukohale ole- vikus kõlapõhja. Idast, siis Soomest ja Skandinaa- viast, Uude maailma rühkinud peatusid Kesk-Lää- nes esmajoones maastikulise kokkulangevuse ja pä- risrahvastikulise hõreduse tõttu.

Agaga me võime leida ka teise, enam kirjandusli- kuma ringi selle soomeugrilise raskuspunkti üm- ber. Erilisi sugemeid sellest, et Ivaski esseistlikud

otsingud on Arbujate hulgast enne teisi loodind Uku Masingu ja Bernard Kangro loomingut tema enese värssides, vaevalt leidub. Ta ei varja aga su- gugi, et tema lemmikud uemas soome lüürikas on karmuseni lihtne Helvi Juvonen (1919—1959) ja ajatu modernist Paavo Haavikko (s. 1931). Ta ei ole olnud kitsi tutvustama teisi meie sajandi suuri luuletajaid. Meie endi Marie Underi kõrval on ta süvenend lätlase Tšaksi, leedulase Radaus- kase, hispaanlaste Lorca ja Jorge Guilléni ja uus- kreeka luulesse. Pasternakist, v. Hofmannstahlst, Bennist, uuemast romaanist ja eriti austria kirja- nike osast selles on ta avaldand erialalisi uurimusi.

Underi sõnavaraline rikkus tuleneb Wiedemanni kogut rahvakeele ja Aaviku uuenduste omapära- sest sünteesist. Ivask pühendab luuletuse Andrus Saareste „Mõtmemõistelisele sõnaraamatule”, kuu- latab, aga ei kipu jälgendama Kalevala-rütme ja meie trohheilist regivärssi. Ta võib endale lubada oma esmiku ristimist lauluisaliku „Soovitusega”, aga keelt oskab ta tahta ja võtta ise ning innustust ka jäädvustada nurgakivilises luuletuses, nagu seda on „Usk keelesse”, kus pealkirjagi ilma pikemata teeb huvitavaks arhailise sisseütleva eelistus sõnast „keel”.

Autor ei ole vähemalt allakirjutanule sellest sa- ladust teinud, et eesti keel oli ainult üks tema ko- dustest keeltest. Ei salga ta ka oma luules balti ning soome hõimudega rahulikkude kooselu. Korra- kem ta eneste sõnadega, et Riia laht on Ivaski ja ta läti poetessist elukaaslase laulu lüüra. Suved lapse- ja noorpõlves veetis Ivask Lõuna-Eestis.

Tähenärija peaks kinni tõigast, et Ivask debü- teerib oma isa keeles. Minu arvates süleleme vast- set poeti lahtisema käega, kui me teame, et ta pani kirja oma esimesed eesti värssid seitsme aasta eest. Enne oli ta katsetand saksakeelsete värssi- dega. Huvitav on jälgida eestikeelse avakogu lin- dude embleemikat. Linnud oleks ka taeva- ja kir- jatähtede vaheline liinuv aste. See on abstraktsei- mal kujul sõ n a l e n d. See tajub maise armu haripunktil objekti Linnutee virvendava täpina. Romantilises mälestuse hämus on hall tuvi kurbu- seks, kuldnoka laul kõlab seitsme luku tagant, müütilise iha seotud kajakas vähkreb nuuksudes hotell „Dionüüsi” põrandal. Sürrrealistlikku ni- het täheldame ridades: „istun... / veriste astrite värisemas tähekogus / mis tuvitiibade vurrkannil tõusevad õhku. Klassiline iharus tõstab marmorist Jupiteri lendu kui valge luige. Haigleval ja ulja

romantika ühend toimub „Sügisese lapsepõlves” — kurgede hajuva itku vastukaaluks aimatakse uut suve kui punast kukke. Kogu teine tsükkel „Rändad, lendad” viitab teises ekspressiivses pöördsonas pigem lennukile liiklusvahendina kui matkamuljete linnulennulisele põgususele. Mida rohkem olevikku, seda realistlikumad linnupildid, sageli kalduvusega groteski: „Tohukirja uurib kirju rähn”, „Kostub naerukajakaja / turtsahtus saali”.

Teiseltpoolt: Mida kaudsem linnu-sihitis, seda mõjuvam laulu-alus: „Muna mõraneb kalju vastu — / Vee pääl kaebleb Väinämöinen.” Ellips on luulekujund, mis tihendab Ivaski sõna omapära.

*

Ivaski esimesed eestikeelsed luuletused ilmusid trükkis enne „Manas” (2/1959) ja siis „Tulimullas” (4/1959). 1960—62 ilmus uusi värsse üsna pikkade vaheegadega mõlemas ajakirjas. Nende hulk moodustab umbes kolmandiku vastse luule- raamatu luuletuste koguarvust ja autor on neid enamvähem ühetasaselt 3—4 kaupa jagand nelja tsükli vahel. See osutab tagasisivaates teatud põhimotiivide olemasolu algusest saadik, näitab aga ühtlasi, et loomingutemperatuur on 1963. a. suve vältel otsustavalt tõusnud. Ivaski kolmas suvi Soomes on olnud eriti viljakas. Kui on teada, et saksa keelse luuledebüüdi käsikiri valmis m. a. kevadeks — ilmekaids näiteid sellest seniilmumata teosest on olnud esil austria kirjandusajakirjades Heimito v. Dodereri tunnustavate ääremärkustega — siis võiks see suhteliselt järsk üleminek eesti muusale olla plaanikindla tegevuse tulemus. — Saksa asjad valmis, hakatakse värske õhinaga teist keelt kätte vallutama. See pole siiski nii lihtsalt läinud. Palaviku tõus avaldub enne muud stilistlikus vabanemises. Luuletaja Ivask poleks kriitik Ivask, kui ta ei võtaks õppust hoiatavatest eeskujudest meie uuemas luules. Süvenemine meie keele võimalustesse on temas kahtlemata äratand tülgestust rannitliku peenutsemise vastu vormirangusega, mis kõigest vaimuastavusest hoolimata on põhiliselt anakronistlik tegevus. Murdepruugiks, milleks võruke Kolk kohe ja edukalt oli valmis, puudusid meie uuel autoril vastavad geopoliitilised eeldused. Ka regivärsilik, uemat rahvalaulu kangastav korrutamise on ta intellektuaalsele liikuvusele võõras. Ivaski uus luulehoog on rahvalik, kõnekeele loomuliku rütm ja järjest enam riimi minetava vaba assotsiatsiooni rakenduses. Taoline menetel säilitab edukaimalt muljete värskest. Rõhuv osa kogust on valmind m. a. II poolel ja mõjuv sootuks vahenditumalt, kui varasemad vormiarabeskidega vahel ülestiliseerit, vahel

abitult õhku rippuma jäävad katsetused. On märkimisväärne, et poet ühe, ja pealegi esimese, luulekogu raamides on suutnud ennast juba tõeliselt leida. Värsid on saanud sisemise vormi, mis pürgib väljendama esmajoones möödapääsematut. Nii- sugune jõud surub ennast peale. Luuletaja paneb end maksma enamasti puhta lüürikaga. Eepiline sadestus koosneb ajaloolistest ja geograafilistest- etnograafilistest setetest ja on lüürilise seisundi tekkel vihje osas, millest hingerännak saab alguse.

Ivar Ivask on praegu 36 a. vana. Meie oludes — need kehtivad põhjuste erinedes nii Kodu- kui Välis-Eestis — on suhteliselt hiline luuledebüüt juba tüüpiline nähtus selles sugupõlves, kuhu autor kuulub. Seal on Kaalep, Kross, Laht ja Niit jõudnud esimeste raamatuteni alles nooremas keskeas. Eksiilkirjanduse levikulise kuldajastuga 1945—51 kaasus luule kõrgkonjunktuur rea lootust- äratavate debutantidega, kelledest Kolk ja Laaban andsid algusest peale õige poeedi möödud välja. Teistest uutest nimedest leidsid enda õige mina Viirlaid ja Lepik võrdlemisi hilja. 50-ndail aastail esilekerkinuist oli läbinisti küps ainult aastaküm- neid hoogu võtnud Arno Vihalemm ja arenguvõ- meline Harri Asi, kuna Hannes Oja ja Jyri Kork jäidki andekaiks algajaiks, kuni nende seniilmu- mata teised kogud ei tõenda vastupidist. 60-ndate aastate eesti luule pealekasvu osas on jäme ots vaidlematult kodumaiste noorte talentide käes. Siinseist annavad Ilona Laamani ja Toivo Nugina üksikud luuletused kahtlemata suuremaid lootusi, aga nende toodang on veel liiga napp uljamate ül- distuste tegemiseks.

Ivaski „Tähtede tähendus” kulub nagu marjaks ära praegusel luulekidual soopealsel. Kõrge ees- märgi pühitsuseks on ta valind tasase hääle ja sumbutet kõneviisi. Vahendite lihtsus tõkestab re- toorilisi valanguid „kisendad kodumaa” iganend stiilis. See, mis 20 a. tagasi oli omal kohal, on nüüd minetand poeetilise eluõiguse. Ivaski kogu ainsaks ajalauluks on kaheosaline Anno Domini 1960, mis kõneleb õigusega vaikusse suubuvast keelest ja sadestab viimast selgust südame põhja kui kirbet soola. Mujal juhendab näilist kaasae- gusest ajatuse põhimõte. Tagasihoidlikult kahekord- seks liigestet Viini linn tõuseb luuletuse tegelikkus- es I osa kümnel real kümnekordse kihistusena — iga luulerea pikkus vastab umbkaudu 200-le aas- tale Marcus Aureliuseni rajat kantsi kahetuhanda- aastastest minevikust. Ivaski usutunnistus on kir- kalt panteistlik. Seistes Roomas Peetri kiriku kõr- geimas kuplis ei maksa poet lõivu ei Peetrusele ega Paulusele. Igavene Linn on korrage mere, jõe

ja purskkaevude päralt. Fontäänide lainetus lihvi kõik kuplid ja kabelid, isegi Forum Romanumi kivistund raismiku looduse lülideks: „Looduse haardes lööb hõõguma aegade ladestus.”

Ivasklik kutsumus ei vali usuliseks kinnituskohaks ürgristikoguduse kala märki. Vastupidi — see on surm, mis lahkuv ta rinnast kui rändav lõhi. Ja teisel: „Külm veri tilgub järve, / leigesse kalaleeme patta.” Ivaski iseärasuseks on hukkumise elu tunnetada. Ta minetab kala ja vaatleb vett kui ürgsemat elementi. Nõnda võib sündida tema rõõmusõnum:

Isegi suures Veeuputuses, keset viha jahedust, purjetas kuum kirst täis kriiskavat elu Noase laevana.

Need kolm rida pärinevad kolmeosalisest luuletusest „Variatsioonid talvest, külmast ja jääst”. Püha kolmik kumab teksti kohal ja tuletab ridade vahele tarretuse üleminekuvormeli. Selle mõtteline alus võib peituda tähendamissõnas nisutera sur-

mast, kunsti igaveses elus jääaja koopamaalinguist saadik ja usu mõjus liha taassünnitajana. Neis teisendeis läheneb Ivsk vahest kõige rohkem Uku Masingu müstikale. Ta on siiski selgepiirdelisem, oma liikuvuses lõplikum kui see ürglätete ärde lovesse langend ja kujutuses piimjam arbuja.

*

Ivaski esimesed tähed ennustavad suurt tulevikku. Nende kinnisus evib ärritavat läiget. Leiuretked ta luulemaastikus tingivad sihiasetust maa ja taeva vahele. Talla alla jääb õhku ja nii peabki õiges luules olema. Poeedi kand on maas ainult esimese raamatu ilmumise tähenduses. Luuletaja ilmutuslikkus oleneb aga lugeja vastuvõtlikkusest.

Mulle isiklikult on Ivaski debüüt annud kõige rohkem pärast Ilmar Laabani „Ankruketi lõpp on laulu algust” trükimusta läbi päevaalgust näinud eesti esikkogudest.

Ivar Ivask: Tähtede tähendus. Esimene kogu luuletusi. EKK, Lund 1964.

SUUREST HAARDEST

— *Terita kui kotkas pilku, võrdle merd ja vihmatilku, otsi, küsi!*

Pealkirja all ja kahe esimese reaga nagu ülal juhatas Betti Alver sisse „Loomingu” 1939. aasta avanumbri, viies Vabariigi veerul eesti luule uuesti märke, tõustes müütilise põhjakotka märgi all avarusi seletama, andmaks vaimsele idealismile eluhoogu ja tõstmaks inimsuse häält vabaduse kaitseks. Alveri põhitõdesid üldistas sümbolite keel kui antropotsentrilise maailmapildi kõrgem võim. Analüütiline pinge eitas siin masinjaliku lahendust, mis Underi hilisemat luulet, nii kui see avaldus kogus „Kivi südamest”, tegi mõnevõrra ühekülgseks. Seda dualismi eesti kahe tõesti võimsa poetessi loomingus võiks ju ka nõnda mõista, et Under oli juba oma sarved maha joosnud, kui Alver ilmus areenile. Niisugune kontsept ei eita sugugi Underi eelkäijalikkust tähendust, asetab aga tema taandumise Jumala juurde 19. sajandi suurde traditsiooni, millel meie aja sünteetilise inimesega on vähem ühist kui Alveri pooljumalail.

Kui nüüd Jaan Kross, 44, oma uues ja järjekorras teises luuletuskogus „Kivist viiulid” (ERK, Tallinn 1964) kuulutab:

— *Sest igaüks peab avastama oma maailma, siis kerib ta kaldale Arbuja ankrutrossi, ristib nende Argolaevagi ümber Arenguks; siis on tema luule aluseks romantiline tunnetus, et kõik inimesed on sündinud Genuas. Järeldagem ise: meie ei ole enam suure armee sõdurid, marssalikepike paunas, vaid uued Kolumbused, kes on hädas türannide mõistuse pärast. See luuletaja, kelle mälust pole kustund kuldvillaku ärritav läige, kelle teejuhiks bürokraatia labürindis on väikekoodanliku Saksamaa välja naernud Heine, kes meie aja dialektikat on õppind Brechti meistriklassis, jätab küsimuse, mis on uus ja vana, suurima südamerahuga küberneetikute ja mitte ogarate pooljuhtide otustada, kes oleksid nagu ruutsüllased karikatuurid Venemaale elektri sisse pannud ja kirjaoskamatuse ära kaotand Leninist.*

— *Eile ei küsi iial, mis me täna teeme.*

Homsel on kuldvillak särgiks ibul.

Minevik oleks nagu võlv, mille alt ajatu tuul puhub läbi. Liikuv vesi võib olla klassika hällist, ajaloolisest Vahemereruumist, või immitseda kodumaisest Emajõe allikast, aga ta otsiv hääl on vaba eelarvamustest:

— Mis keeles vaatavad röötegijad ettepoole...?
Mis keeles suudlevad armastajad...?
Mis keeles naeratavad lapsed...?

Võlvikaart sillutab tugev realiteeditunne, mis nendib:

ON OLEMAS
tee,
armastus
ja tulevik.

Pangem tähele, et poeet loetleb nimi- ja mitte omadussõnu. Tema enese teed on vee- ja õhuteed. Kuigi ta ühes teises, nüüd N. Liidule nii vihata- vaks muutund sinoloogilises seoses mainib ka Lao-Tsed, edeneb poeedi liiklus mitmel puhul isikli- kul pinnal ja ikka rööbiti ebaisikliku, ent väga üldinimliku sõõriga. Nood ringid ringis sedastu- vad sageli kui peegeldused vees, õhuvoolud ja val- guseühikud.

Nii säilib pilt lapsepõlve kodust kui kus „Kõik on ligi... ja kättesaamatu nii kui päikeses järve- põhi”. Armastada on olla lendaval saarel, aga üht- lasi tagasiasumine aeg, kus

— Sina oled veel plika, ja mina
olen ka veel poisiohtu.

Kosmilise elutunnetuse sümboliks kujutas Scho- penhauer maailmaruumipuu, millel on pidepunkte antiigi vaimuse kuldse oksa, skandinaavia Yggdra- sili ja soomeugri Suure tammega. Kui Kross siir- dub tunnetusest avaldusesse, siis jääb ta poeedi tähtsaima instrumendi juurde:

— Aga kreeka, slaavi, gooti ja ladina kirjaga
mail

sabiseb maikuuvihm
elupuus.

Armastuse lendav saar lähendab meid juba tundu- vasti alguse Alveri kotkale. Kross võrdlebki ar- mastajaid linnulaulukorjajatega ja juhatab neile luules paiga kätte, nii kui kunagi Under, lageda taeva all:

— Luule on
ihulastiolek
juuliöö vihma käes,
mis soojade pisaratega õnnistab
armastajate kallistusi
ja mulla sügavat hingamist

—
ja miljon leitud,
ja miljon miljonit veel leidmata
maailma.

Siit peale on laialt, nagu linnulennult haaramine selge ja lihtne:

— Mingi raskus on kasvand mu õlale
ja ma tunnen: see raskus on tiivad.

Meri ja iga piisk süntetiseeritakse alguse suureks veeks:

— Iga piisk on maailm,
sünd ja surm — —
Tulevik ülal
ja minevik all.
Ning miks ka mitte:
— Ja piisas ja hetkes — maailm
ja miljon luuletust.

See, kes kord manitses meid sõdureina haldjariiki kaitsma, noogutaks kiitvalt, kui ka kuulatab:

— Peab mõirates vaikust kaitsma.
Vaikides ei saa.

Krossil elab isegi pimedus:

— Ja põhjatul silmapilgul, kui pimedus tuleb,
näeb süda
mõnikord
kõigi asjade olemust.

Et just süda näeb, ja veri rahutult kuulatab, see eesõigus ei kuulu ainult Underile. Et veri on vei- der sahvt, teadis ka Goethe. Koidulal tõusis süda kuumalt rinnas tuksuma uue isamaa elevuses. Anna Haaval tahtis see seisma jääda „õnnes, val- lus mäletades vaikset, lihtsat Eesti talu”. Underil kerkis süda kui kirik keha kitsal künkal. Alver leidis, et selle elundi erilisus avaldub igaveses rahutuses.

Kross on ka mässava inimese teinud oma süda- me asjaks. Väehulgal lippudega olid Salomoni ja noore Gustav Suitsu ülemlaulude orgasmi täheks. Kross laulab Lumumba märtrisurmast, aga teda liigutab ka sootuks minevikulise trots: Pärast puukujude põletamist kivisse tahut püha Barbaara Vilniuse muuseumis, Bourbonidest rüvetet triko- loori-laulik Béranger ja minugipärast mustadesse sinelitesse riietet 16-aastased tööorjad, kes rühivad kommunismi poole ebainimlikes tingimuses ja hoo- limata reipast trummisoolost on tumedad inimese- lapsed, kes pole veel nägema hakand.

See must ood toob mu silmade ette Tartus 23 a. tagasi nähtud nn. Kaasani üliõpilasi, kelle uudis- maaks oli Vanemuse kõrtsi koridor ja kelledest küll ükski polnud see vastse poeedi „igauks, kes siiski on kõikide nimel oma maailma asekuin- gas!”

Tulevikku ei eksisteeri ilma minevikuta ja miks iludusvigadest ehk inetusmärkidest vaikida. Isiku- kultusest kaugemalt mööda minnes kui midu ta- gasihoidlikum August Sang poetab Kross „klike- aja” kohta järgmise trafareti:

— Kivid tema toreda isamaja seintes oigavad
— vargus,

soe vaapabi sosistab — vale!

Kas ei ole siis poeetiliselt veenvam ja sootuks elulähedasemgi varjat uhkusega meenutada L i n n u m ä g e, kuhu kord tulevane poeet, siis 6 a. vana, mattis surnud linnu ja mida nüüd kuues generatsioon kuueaastaseid, kes sinna raketimänguks veeretab tühja tünni, ikka sama nimega nimetab?

Nii musitseeriks kivi viiulitega loomulikus *crescendos*, sest elu läheb edasi ja luule tõmbab hinge põhjakotka tiiva all.

*

Maal, kus kehtib riigikapitalistlik kord, mõõdetakse ka kunstiloomingut produktiooniühikuis. Seal käibib luule kui poliitiline instrument. Toodangu riigistamine muudab täiesti loogiliselt loojad kaasategijajaks. Luuletajaist ja taidureist saavad riigiametnikud. Marksistliku esteetika dogmad on kommunistlikes riikides kroonulikud ja oma sisulises mahajäämuses ilmsesti kronulikud. Kirjanik, kes neid tõsiselt võtab, on samasugune kurva kaju rüütel, kui kunagi roosiroomaanidesse kiindunud ja tuuleveskitega tapelnud *hidalgo* keiserlikus Hispaanias. Kas on kõik meie kaimud, N. Eesti Kirjanikeliidu liikmed, luukõvad dogmaatikud roostetand raudrüüs ja pärit La Manchast? Läänes leidub käputäis narre, kes on alati nõus seda väitma ja sellepeale kasvõi kihvti võtma, et Eestis laulikuid enam ei ela. Taolistel formalistidel pole eesti lüürika tuleviku kohta midagi asjalikku ütelda. Nad on samasugused mahakäinud vekkerid, nagu need kriitikud idas, kelle kellad üha Stalini aega näitavad.

Valju valve valitsus oli pikk, aga sagenevad elu märgid osutavad, et Sancho Panza maalähedast sugu ei jõutud välja suretada. Kriitilise realismi au taastamine aastail 1954–58 on edendand klii-

nilise vaatlusviisi maksvusele pääsu. Asjaoluga, et August Sanga vastne luule on tõusnud ikkagi nagu vari endisest, võib ju nõustuda. „Võileib suudlusega” ees lahti istud küll rohelises, ent lugejat ümbritsevad tuhamäed põletet raamatute riitadest. On aga terve rida nooremaid poeete, kellede häda puhta mõistuse pärast on end ära reageerinud elulähedases ja mitte vaimuvaeses, vaid ilmekas luules. Meditsiinilisest seisukohast võiks sotsialistlikku realismi võrrelda kidurust tekitava kuritõvega. Kriitiku nuga paljastab laastamise tulemusi kirjanduslikus organismis närimiskummikänkraid meenutavate moodustustena. Peenemaks diagnoosiks võib kohaldada lisandisidumise reaktsiooni. Võrrelgem lugejaskonna õigeusklikku suunamist lambakasvatusega ja lisagem loomingle nii kui seerumile mäletseja vereliblesid. Kui täiend katseklaasis oma värvi kaotab, siis on tulemus partei-ideoloogia suhtes positiivne ja kirjanik järelikult kindel nakkuse ohver. Säilib aga värv, mis paljale silmale on punane, siis peegeldab luubialune muutmatus isikupära. On kirjanik ise katsetushuviline, siis segab ta oma loominguallikat punaliblede asemel klassilise nektari, romantilise vedelkütte või satiiri põrgukiviga. Nii on toimind Ain Kaalep, Jaan Kross ja Uno Laht ja nende eeskujul mitu nooremat kuradi kütti ehk nõiduse õpilast.

Luule on ikkagi maagiline tegevus ja semantilises mõisteski enne muud sõnade alkeemia. Kui täiesti verevaesed esteetikud Jaan Krossi suurt haaret ainete ümber eitavad või seda oma parima äratundmise vastu näha ei taha, siis lähevad nad enne surma hauda. Kas see äraminek sise- või välismaal sünnib, on praeguses muutund olukorras tähtsusetu kõrvalasi.

Ivar Grünthal

KAUNIS EESTI

Sarjast „Elav Teadus” — esimene raamat. Autor Leho Lumiste. Kirjastus EMP, a. 1963. Toimetus: Henno Jänes Karl Ristikivi, Johan Ungerson, Joh. Aavik, Paul Laan.

Esimese raamatuna sarjast „Elav Teadus” on ilmunud Leho Lumiste teos „Kaunis Eesti”.

Mõnigi kaasmaalastest reageeris sellele küsimusega: „Kas seesugust raamatut oli vaja?” Küsimus on õigustatud, kuna sügisel 1962 ilmus „Meie kodumaa”, millest suurem osa on ka kirjutatud

Leho Lumiste. Aastate jooksul on ilmunud mitmeid meie kodumaad käsitlevaid pildi- ja teatmeteoseid.

Selge on, et pilditeosed annavad head materjali huvi äratamiseks noortes kodumaa vastu. Teatmeteosed omakorda on hädavajalikud käsiraamatud kodumaa tundma õppimiseks. Kahjuks avab tavaline lugeja neid harva. Eriti aeganõudev tundub olevat kuivi andmeid või põhjalikke seletusi pakuv teos noortele, kes on sündinud võõrsil, kelle keeleoskus on tagasihoidlik ja sõnavara väike.

Lugedes raamatut süvenenult ja katsudes end asetada Eestit mittetundva, ent pahatihti vaid ühekülgselt kiidulaulu kuulnud noorte seisukohale, avastad peagi seesuguste kirjelduste eelise. Noorele on sellised värviküllased lõigud arusaamise võtmeks, miks see väike maalapp on vanemale põlvele unistuseks.

Hinnata tuleb autori teravat silma ja suurt teadmisteavakka loodusloo ja maateaduse alal. On kasutatud palju eestikeelseid nimetusi nii elava kui ka elutu looduse valdkonnast. Sageli on lisatud liikide eritunnused.

Eesti looduse mitmekesist ja omapärast palet on autor õsanud esile tuua. Aga raamatus leidub ka asjalikke andmeid erinevalt majandusaladelt, põllundus-, metsandus- ja kalandusalalt, maapõuevaradest, impordist ja ekspordist jne. Teose lõppu on liidetud kokkuvõtlikke tabeleid Eesti geograafiast ja majandusest.

Teos on jagatud maakondade järgi. Peatükki-dele on antud iseloomustavaid nimetusi, näit. Pärnumaa rabad, Vastu saari, Üitsainus Mulgimaa.

Ainestikku on autor isikupäraselt käsitlenud. Näiteks, saarte peatükis loetleb ta kõik tähtsamad saared alates Hiiumaaga. Annab selle suuruse, ühtlasi mainides, et saarestikud moodustasid 23% kogu maakonna pindalast. Ta viib lugeja Suure Tõllu seltskonnas Soela väinast Leigerile Hiiu-Käinasse külla.

Autor kasutab sageli sellist võtet meie muistsete vägilaste ning jumalate ja muinasuse kommete tutvustamiseks.

Kahjuks häirib lugejat raamatus tihti oleviku

ja mineviku plaanita segamine. Vahest on tunne, et erinevate ajavormidega on katsutud vahet teha vaba ja ikestatud Eesti vahel. See ei pea paika. Näit. lk. 100: „...Rohkesti kasvatatakse lina, mis on talude peamiseks tuluaallikaks.” Rida alamal loeme: „Neid (savinõusid) käidi müümas Eesti sisemaal. Ka korjasid nad (setud!) siis kaltse ehk räbalaid Röpina paberivabrikule.” Kas setud on lõpetanud kaltsukorjamise või savinõude valmistamise, ei tea.

Sõnajärjestuses leidub ebajärjekindlust. Puhuti hüpleb öeldis isekalt lühikeses lauses aluse ees, puhuti sõrgib see üsna pika lause lõpus, muutes kogu lause lohisevaks.

Häirivad stiililt on alalised „aga'd” ning „kuid” lausete alguses, kordudes pahatihti samal leheküljel iga lause alguses.

Need on aga üldiselt siiski ebaolulised puudused, mis ei suuda märgatavalt kahandada teose väärtust. See on raamat, mida lugedes rändad Kodu-Eestis. Rõõmustad ta kauni looduse üle. Silm puhkab ilusail piltidel, mida leidub teoses rohkesti, naudib selle head paberit ja ilusat suurt kirja. Ridade vahele mahub palju ilusaid mälestusi, mis kerkivad lugedes.

Mure kasvatas eestlaste, mure karastas ta iseloomu, loodame, et mure me rahva olemasolu pärast osutab meile õige tee, kuidas noorust juhatada eestikeelse kirjanduse juurde.

Selle mõttega tervitame ka uue sarja esimest teost „Kaunis Eesti”, mitte kui haruldust, vaid kui meeldivat lisa meie Kodu-Eesti kirjeldustele.

Helga Kerstell

KNOCK OUT THE KENNEDYS!

Seoses oma viimase romaani „Die Tarnowska” ilmumisega USA-s ingliskeelses tõlkes kutsuti ungari-juudi kirjanik Hans Habe m. a. sügisel kirjastuse poolt goodwill-matkale Ameerikasse. Reis sai teoks paari kuu vältel enne president Kennedy mõrvamist. Atentaadi cellugu ja sellega seoses olevad tõigad teevad Habe uue raamatu (Der Tod in Texas, Kurt Desch Verlag, München) eriti huvitavaks.

Kahtlemata on Habe vahendand oma Ameerika-muljeid — ta sai mõrtsukatööst teada koduteel, Chicago ja New Yorgi vahel Pullman-vagu-

nis — nii teadlikke kui alateadlikke, mõjutet sündmusest 22. nov. 1963 Dallases. Talle isiklikult tähendas reis küll enne muud jälleenägemist maaga, mille kodanik ta praegu on ja mille armees ta on võtnud osa võitlusest rassifanaatikute ja võimuhullude vastu. Ta ei tunnud aga Ameerikat enam ära. Ta leidis, et õelus, mida Ameerika sõjavägi oli üritand Euroopast kaotada, oli immitsemas Ameerikasse endasse. Rassiviha ja tagurlus löid palavikulise õhkkonna, mis asund ähvardama ühendriiklikku ühtsust. Ja mees, kes nägi seda hädaohtu selgemini läbi ja kogus oma ümber selle vastu võitlemiseks kõiki hää tahte inimesi, muutus

vihatuiumaks. Tema püüd asendada kodanlikku sotsialismi F. D. Rooseveldi retsepti järgi pärast Eisenhoweri 8 aastat kestnud interregnumit oma õpetusega, mille Habe on ristinud aristokraatlikuks sotsialismiks, mõjus väljakutsena kõikidele tumedatele jõududele USA-s. Tekkis ketserlik ühendus Teksase õlimagnaatide ja valgete päevavaraste vahel, kes ei mõista oma sotsiaalset viletsust mitte kui oma totruse ja laiskuse vilja, vaid kui neegrite, liberaalide, sotsialistide ja kommunistide antiameerikaliku tegevuse tulemust. Kui suurel määral president Kennedy ja ka kogu tema perekond, eriti just tema abikaasa, sattusid rikka ja vaese tagurluse viha alla tõendab kõige paremini valimisplakat, mida Habe nägi Mississipi osariigi piiril. Müürilehel, mis soovitas kedagi Phillipi-nimelist kuberneriks, seisis suurte tähtedega ülaosas: „K. o. the Kennedys!”

Taolisi tähelepanekuid on Habe teoses terve rida. Ta ei tee katseid õndsas Sherlock Holmesi vaimus, nagu Thomas Buchanan või Mordechai Brienberg, mõnele kindlale isikule või liigale näpuga näitamiseks, vaid proovib selgitada mõrva põhjust, kõrvutades selle psühholoogilisi, ajaloolisi, poliitilisi ja sotsioloogilisi mõjureid. Seda teeb ta eurooplasele arusaadaval viisil ja ammendab teosele põlevat aktualiteeti ning valgustavat jõudu.

Mitte vähemhuvitavad pole ühenduses sellega autori kiired visandid meeolust New Yorgi haritlaskonnas mõni kuu enne atentaati. Need, kes mäletavad saksa intellektuaalide hoiakut enne Hitleri „Machtübernahmet”, leiavad siin tuttavaid jooni — määratlemata ebakindlust, pessimismi, võitlustüdimust.

Kõik, kes olid eland edumeelselt, tundsid, et midagi hirmsat on juhtumas. Et midagi ameerika elus-olus oli mädakuine ja äike plahvatamas, ilma et keegi ähvardavat õhupuhastust oleks võinud juhtida õiges suunas. Võis ainult loota vätku madalrõhkonnas ilma ise midagi tegemata, kas kui kahtlev optimist või nagu jaanalind pea enne tormi mõttetult kõrveliivas.

Ameerika Riigikohtu esimees Earl Warren ütles John F. Kennedy kirstupanekul: — Võib-olla ei saa meie kunagi teada, mis sundis eksiteele viidud pöörast seda tegu tegema, aga me teame, et nüüsgused õudsed teod plahvatavad välja vihkamisest ja kadedusest, vihast ja kitsidusest, mis just nüüd on immitsend ameerika elu vereringvoolu.

Hans Habe raamat paljastab targasti ilmutet ja osavasti kujutat välvõtete reas selle vihkamise ja kadeduse juuri.

Alex Esser

TÖLKELUULET RESERVATSIOONIGA

Pealkirjaga „Gebt mir einen anderen Himmel” andis möödunud suvel H. v. Hofmanni kirjastus (Hamburg-Hamm) välja valimiku läti poeedi Andrejs Eglitise luulet.

Nüüd tõlgit autoril on oma emakeeles seljataga pikk rida luuletuskogusid. Ta alustas 1930-ndate a. algul armastuslüürikuna. Sõda ja maapagu tekitasid täispöörde tema luule motiivides, mis nüüd hõlmavad peagu ainult kollektiivselt üleelat kurbmängu järellainetusi põgeniku vaimuse peeglis. Eglitise luule on näide kinniolemisest, omamoodi fikseeriv fenomeen: ikka ja jälle ning aja jooksul üha raskemini loetavas ning hermeetilisemas luules pöördub ta tagasi trauma juurde, millest ta tuletab maailma lõppu. Tema vahel tumedalt erootilised, vahel tuld purskavad ja pidulikud värsid münditakse ränduri troostitust otsingust teise, kuldsema ja avarapilgulisema taeva järele. Tema ainete piiratus pole sugugi mitte ainult tugevus. Vastupidi: enne pikka muutub ta venivaks, isegi tõe eest põgenejaks, tõlgitsedes elamuste ja tunnetuste torme, mis tegelikus elus ei esine sellisel ühesuunaliselt pateetilisel kujul, nagu tema vormib neid. Aga ta truudus on igatahes imponeeriv.

On aga üsna lohutu tõdeda, et käesolev valimik vaevalt vahendab seda Eglitise luule parimat ja sümpaatseimat joont. Tõlkijad — E l f r i e d e E c k a r d t - S k a l b e r g, R o s e m a r i e ja G e r d S t e i n e r — on silmatorkaval viisil võtnud ette lihtsemaid E. luuletustest ja luulekandidest.

Vormiliselt huvitavaim E. juures on nimelt enne muud tema oskus käsitada keelelisi võimalusi, tema süntaktiline vabadusearmastus. Ka E. kõlavad, rahvalauludena lihtsed viisid on kaotand saksa versioonides oma kastevärskuse. Läti keel on paindlik keel, aga saksa tõlked mõjuvad kangetena, mõnikord isegi labastena, millises patus küll poeeti ei ole saand süüdistada.

Tõlgete sõnaline täpsus on üsna rahuldav, mis raskematest asjadest loobudes ka ju ei üllata. Esineb siiski mõningaid moonutusi ja juurdekirjutusi.

Valimik vihjab siiski algupärase poeedi poole, ilma et see suudaks lugejat juhatada tegema järeltõlget. E. luulest üldse. Eriti ei maksa arvata, et selle raamatuga käes marsitakse kiirel sammul läti luule pealätetele, esmajoones selle uueaegsemal ülemjooksul.

Gunars Irbe

KIRJANDUSLIKU VÖISTLUSE TÄHTAEGA PIKENDATI

Kirjastus Vaba Eesti teatab, et vastu tulles paljudele sooviavaldustele on kirjastus pikendanud m. a. väljakuulutatud võistluse tähtaega aasta võrra, s. o. 31. detsembrini 1965. a.

Võistlus toimub romaani, novelli, luule ja essee alal samaväärsuse alusel. Essee alal tuleb mõista nii ühiskondlik-poliitilisi kui kirjanduslikke es- seid. Osavõtt on kõigile vaba.

Võistlustööde esitamise tähtaeg on 31. detsem- ber 1965. a. Masinal kirjutatud käsikirjad — no- velli, luule ja essee alal terve kogu — tuleb saata Kirjastusele Vaba Eesti tähitult aadressil: Box 16 211, Stockholm 16. Käsikiri tuleb varustada märgusõnaga ja sama märgusõnaga kinnises ümb- rikus tuleb lisada sedel autori nime ja aadressiga. On soovitatav, et autor jätaks oma käsikirjast ära- kirja. Võistlusele esitatavad tööd ei tohi olla va- rem avaldatud.

Auhinnad on järgmised: üks 1. auhind 10.000 krooni, kaks 2. auhinda à 5.000 krooni, kolm 3. auhinda à 3.000 krooni, kuus 4. auhinda à 1.000 krooni, kokku 12 auhinda kogusummas 35.000 krooni.

Auhindadele lisandub honorar.

Kirjastusel on õigus auhindade arvu ja kogu- summat suurendada. Žüriil on õigus jätta mõni auhind välja andmata, kui pole esitatud vastava tasemega tööd. Auhinnatud tööde väljaandmise õi- gus nii eesti kui teistes keeltes jääb Kirjastus Vaba Eestile. Kirjastus jätab omale õiguse omandada ja välja anda ka auhindamata jäänud töid.

Žürii koosseis teatatakse hiljem ajakirjanduse kaudu.

KIRJASTUS VABA EESTI
Box 16 211, Stockholm 16

SAMMANFATTNING

Tidens tecken är inte ondare än de brukar vara. Minoriteterna har fått mål i munnen och Mana bidrar till språkförbistringen efter bästa förmåga. Europatanken i Sverige tycks hämta sin huvudnäring ur svunna tider. Eyvind Johnson och Pär Lagerkvist bygger i sina verk vidare på dualismen i de mänskliga grundegenskaperna. Medeltidens metafysik och den mesmeristiska underströmningen i upplysningens tidevarv fick ett nytt medium i Ingmar Bergmans filmvisioner. Efter *Ansiktet* kom *Delblancs Prästkappan* och de följs i år av *Enquists Magnetisörens femte vinter* och *Forsells Galenpannan*. Den på grund av sitt avstånd mera osynliga distansens broar har fått en bärkraftigare gestaltning. Kyrk- lunds *Polyfem förvandlad* står mitt emellan *Proteus* och *Prometheus*. Den inre emigranten *Olof Lagercrantz* har gått hos *Dante* i hållfasthetslära och *gengångargesällen* *Ingmar Bergman* har lovat krossa hans ägghuvud. *Hap- penings* och de erotiska minoriteterna i all ära

men den som redan en gång har anammat expres- sionistisk teater och lallat med dada avskyr om- tuggad föda och oartikulerade skrik även om de serveras och uppspelas av bröderna *Casey et con- sortes*. *Lars Görling* har upptäckt, liksom *Franz Werfel* över 40 år sedan, att inte mördaren utan den mördade är skyldig. Den sk abortdebatten rör sig mestadels med klyschor från den presta- linistiska sovjetryska eran. *Ullerstam* och *Pallesen* vill återuppväcka den saligt hädangångna *Weimar- republik* i folkhems-Sverige och de som ömmar för dödshjälpen i statlig regi tangerar rentav na- zistiska tankegångar. Man frestas instämma med *Sartre* att blott de döda är fria. Den hårt engage- rade kulturfilosofens vägran att mottaga *Nobel- priset* bevisade fattigdomen hos en övernationell kulturdebatt i Sverige. Årets enda mera utåtriktade initiativ skulle väl ha varit *Gruppe 47:s* kanonise- ring i *Sigtuna*. När nu det värdefullaste inom tyskspråkig litteratur sedan länge publiceras i Ös- terrike och Schweiz eller av frivilliga emigranter

så utmynnade detta välmentade företag i en tomhet där kalhugget befolkats av pösmunkar med HW Richter som prototyp.

Enda veckotidningen i Sverige som inte har slappnat i sitt globala grepp är syndikalisternas *Arbetaren* och av de litterära tidskrifterna känns endast *Ord och Bild* vara outhärlig.

Manas ekonomiska svårigheter håller på att strypa esternas enda kulturorgan på någorlunda hygglig internationell nivå. Vi får hoppas att tidskriftens medredaktör *Ilmar Laaban*, länge misskänd inom den svenska kulturdebatten, som före pressläggningen av detta årets sista häfte startade en goodwillresa till USA, lyckas på andra sidan av Atlanten uppmuntra Manas sympatisörer till en ny kraftansträngning för att betrygga tidskriftens fortsatta utgivning 1965.

Av våra estamerikanska medarbetare publiceras nu *Ants Oras'* nya Shakespeare-tolkningar. *Paul Reets* har i gravitetiska vändningar åstadkommit en kritisk alibi för *Marie Undersista*, tungt dödsmedvetna dikter. *Mardi Valgemäe* har från Los Angeles intervjuerat *Asta Willmann* i Hartford. *Fru Willmann*, som 1960—63 genomgick teaterhögskolan vid Yale universitet, skrev för sin BA-grad ett drama med *Antigone*-motiv. Denna *Gudarnas gåta* hade sin världspremiär i Toronto i maj 1964 och utdrag ur stycket kommer i nästa nummer. *Edmund Valtman* är också verksam i Hartford, Connecticut och han berättar om sin bana som politisk skämttecknare. Hans karikatyrer erhöll Pulitzerpriset 1962.

Kosmologen *Ernst J. Öpik* har från Maryland universitetet i Baltimore sänt oss en vetenskaplig artikel om solsystemets uppkomst. Hans bidrag handlar mest om planeten Jupiter och hans teori om denna himlakroppas frusna vätekärna polemiserar med *Hannes Alfvéns* uppfattning att jonisations-diffusionen kan förklara också de kvantitativa förskjutningarna i rymden.

Estlandsfödde filosofen *Fraf Hermann von Keyserling* (1880—1946) är föremålet för *Frieda Drewerks* starkt uppskattande analys av verksamheten i grevens *Vishetens skola* i Darmstadt på 20-talet. *Drewerk* tar fasta på det extroverta i *Keyserlings* lära, det andliga livets möjligheter att leda och förändra världen.

Ett urval texter som publicerats som exempel

på en estnisk nyöversättning av Bibeln kritiserar för sin gammalmodighet av *V. Tauli*. *Joh. Aavik*, som varit en av tolkaren *E. Köpp's* rådgivare, polemiserar med *Tauli* och publicerar rådgivare polemiserar med *Tauli* och publicerar dessutom utdrag ur sin aforistiska dagbok.

I. Grünthal avslutar sitt Amerika-brev och *E. Tubin* har besökt Prag. En ny diktykel av *Ivar Ivask*, som nu tryckts på originalspråket, har redan översatts för den svenska kulturtidskriften *Origo*. *Astrid Ivask* har skrivit en översikt av lettisk exillitteratur 1959—63 och framhäver som nyskapande insatser *Margarita Kovalevskas* debutroman *Posta puke* (*Nödens blomma*), *Andrejs Irbes* novellsamling *Mums nav svetkaru* (*Vi har inga helgdagskvällar*) on dikter av den nyligen avlidne *Linards Tauns*.

Utom konstkrönikan har *Endel Köks* också skrivit om illustrerade estniska böcker 1963/64. *Mardi Valgemäe* rapporterar om teaternyheter över hela världen. Estnisk 'non-fiction' 1960—64 analyseras av *I. Grünthal* och samme man sammanfattar i separata recensioner nya diktsamlingar 1964 av den i Sovjet-Estland verksamme *Jaan Kross*, *Ivar Ivask*, *Elmar Pettai* och *Karin Saarsen* som en avgörande vändning till det bättre inom den estniska lyriken.

Vidare recenseras av *Gunars Irbe* dikter av *Andrejs Eglitis* i tysk tolkning och *Alex Esser* anmäler *Hans Habes* resedagbok från USA den ödesdigra hösten 1963.

Som första nummer i en nystartad serie handböcker har publicerats *Kaunis Eesti* (*Det vackra Estland*) av *Leho Lumiste*. Boken anmäls av *Helga Kerstell*. Den är rikt illustrerad och en utmärkt hjälpreda för estätlingarnas geografierundervisning.

Ivar Ivask, som själv svarat för årets märkligaste estniska debutdiktsamling *Tähtede tähendus* (*Teckentydning*), bekänner sin tacksamhetskuld till *Juhan Liiv* (1864—1912). Enligt *Ivask* är *Liiv* fortfarande den väsentliga enkelhetens främste förespråkare inom estnisk poesi.

Om *Manas* ekonomi låter sig saneras skall i första häftet för 1965 bl. a. inflyta en längre essay om svensk litteratur och kulturdebatt 1964.

Årets sista nummer avslutas nu med *Biet*, en stingande lärodikt om författandets mödor av *Arno Vihalem*.

I. G.

MANULINE

Numbri lisapala võinuks Arno Vihalemm olla kirjutand pärast aasta sünnipäevalapse Aleksis Ranniti „Mere” puusse löikamist. Värssides on aga rohkem nõelajõudu kui liiga sügavale sattund poe-eedi vetelpäästeks

heidet korkvestile omane.

Tõepoolest, Vihalemma luuletus on kuju võtnud juba 3 aastat tagasi kui omamoodi epiloog autori „Trööstikirjadele”.

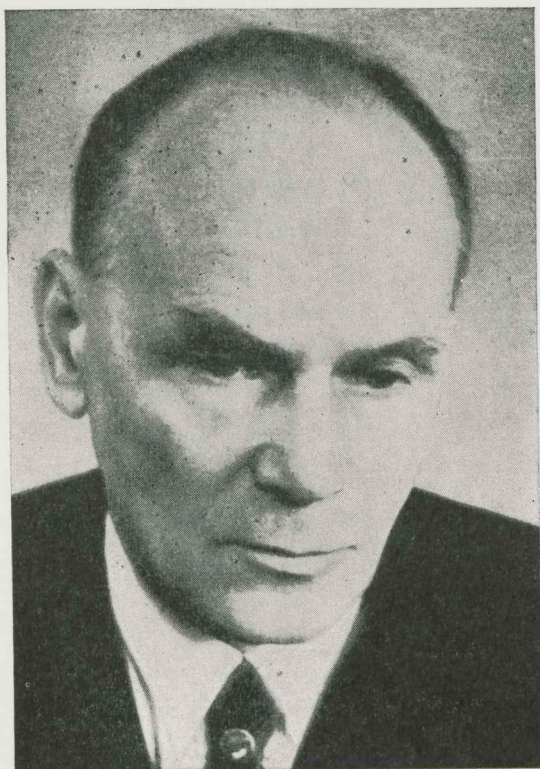
ARNO VIHALEMM

MESILANE

Suu ja süda eile pruukis
pudelit kui pruuti,
aga täna on kõik rõõmud
kukkund uperkuuti.

Peekri põhjas hapult lehkab
lahtund õllepära —
Issand andis, Issand võttis,
ise jõin kõik ära.

Maalin vana pastlapaari,
sekka larbin vett —
jälle ma kui mesilane
korjan tolmult mett.

HENRIK VISNAPUU

KOGUTUD LUULETUSED

Esmakordne täielik väljaanne kahes mahukas köites. Ilmub luuletaja 75. sünniaastapäeva tähistamiseks 2. jaan. 1965.

Sisaldab H. Visnapuu kogu lüürilise loomingu — kõik luuletuskogud, poeemid ja Vabadussõja-ainelise värssromaani „Saatanavari”, ajakirjandusest kogutud luuletusi ja olulisemaid teiseid. Eessõna on kirjutanud Arvo Mägi, rohked illustratsioonid loonud Agaate Veeber. 500 eksemplari trükitakse bibliofiilse nummerdatud väljaandena, millele on lisatud üks illustratsioon mitmevärvitrüki.

H. Visnapuu juubeliväljaande müügist saadav tulu läheb H. Visnapuu nimelise Kirjandusfondi iga-aastasteks kirjanduslikeks auhindadeks ja Kirjastus Vaba Eesti kirjandusliku võistluse auhindadeks. Kõigi ettetellijate nimed, kes tasuvad teose hinna ettetellimiste tähtajaks 31. jaan., lisatakse raamatule erilisana, mis jääb omaette kultuuridokumendiks.

H. Visnapuu „Kogutud luuletuste” kahe köite ettetellimishind on: tavaline väljaanne — kr. 50:—, \$ 12.—, £ 3/-, £A 4/-, DM 38.—, bibliofiilne väljaanne — kr. 75:—, \$ 15.—, £ 5/-, £A 6/-, DM 58.—.

Juubeliteose soodustatud hinnaga ettetellimine kestab 31. jaanuarini. Teos on trükiis ja tellimised täidetakse kohe deets. alates. Tellimised bibliofiilsele väljaandele täidetakse saabumise järjekorras kuni neid jätkub.

KIRJASTUS VABA EESTI, Box 16 211, Stockholm 16

Till postgirokonto nr

43 41 91

Belopp

	kr		öre
--	----	--	-----

Avsändarens namn och adress

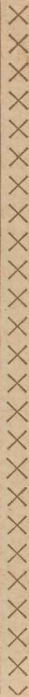
_____
 _____
 _____

Meddelande till betalningsmottagaren

MANA

1964

a. t. kr. 30.—
 ü. nr. kr. 10.—

Avsändarens namn och adress

_____
 _____
 _____

Porto erlägges kontant
 Frankeras ej

Får ej utskrivas med
 blyerts-, anilin- eller
 färgpenna

Belopp

	kr		öre
--	----	--	-----

Betalningsmottagare (namn och adresspostanstalt)

Dr. I. GRÜNTAL

GÖTEBORG

Till postgirokonto nr

43 41 91

Redov. postanstalt

Lbb/pob kvitto nr Redovisningsnr

Med inbetalningskort kan på postkontor, postexpedition eller poststation inbetalas obegränsat belopp. För inbetalning till postombud eller lantbrevbärare gäller viss begränsning av beloppets storlek.

Inbetalningskort kan även användas för girering enligt postgirokontorets anvisningar.

Blanketten får ej utskrivas med blyerts-, anilin- eller färgpenna. Radering, överstrykning eller annan ändring av den tryckta eller skrivna texten eller av beloppet får icke göras.

Postgirokontonumret skall anges med tydliga siffror i grupper om två och två med utgång från den sista siffran. Denna skall alltid komma längst till höger i det inramade fältet, alltså t.ex.

25

1926

90 07 00

Till postgirokonto nr

25

Till postgirokonto nr

19 26

Till postgirokonto nr

90 07 00

Kvitto lämnas på varje inbetalning.

WILLIAM SHAKESPEARE:	Laule näidendeist — Sonetid (Eelmärkus ja tõlge Ants Oraselt)
JOH. AAVIK:	Mõtteid ja arvamisi
PAUL REETS:	X luuletust — Ääremail
IVAR IVASK:	Oma maa ja taevas ning teisi luuletusi
EINO TUBIN:	Praha, mai 64
MARDI VALGEMÄE:	Usutus Asta Villmann-Linnoltiga
ASTRID IVASK:	Viimaseaja läti eksiilkirjandus
FRIEDA DREWERK:	Krahv Keyserlingi sõnum viisusest
EDMUND S. VALTMAN:	Karikaturisti tee
IVAR GRÜNTHAL:	Ameerika III

E L A V T E A D U S

ERNST ÖPIK:	Jupiter ja päikesesüsteemi tekkimine
VALTER TAULI:	Uus piiblitõlge
	Piiblitõlke puhul — Joh. Aaviku kommentaar

R I N G V A A D E

IVAR GRÜNTHAL ja HELLAR GRABBI:	Mana ringvaade
IVAR IVASK:	Juhan Liiv — olulise lihtsuse luuletaja
ENDEL KÖKS:	Kunstikroonika
MARDI VALGEMÄE:	Teatrikroonika

A R V U S T U S E D

IVAR GRÜNTHAL:	Mitte väljamõeldud
ENDEL KÖKS:	Kaunistatud — kuidas?
IVAR GRÜNTHAL:	Uut eesti luulet (Kahed algused — Tähtede tähendus — Suurest haardest)
HELGA KERSTELL:	Kaunis Eesti
ALEX ESSER:	Knock out the Kennedys!
GUNARS IRBE:	Tõlkeluulet reservatsiooniga

SAMMANFATTNING MANULINE

Kaas: Karin Luts

Üksiknubri hind Rkr. 15.—